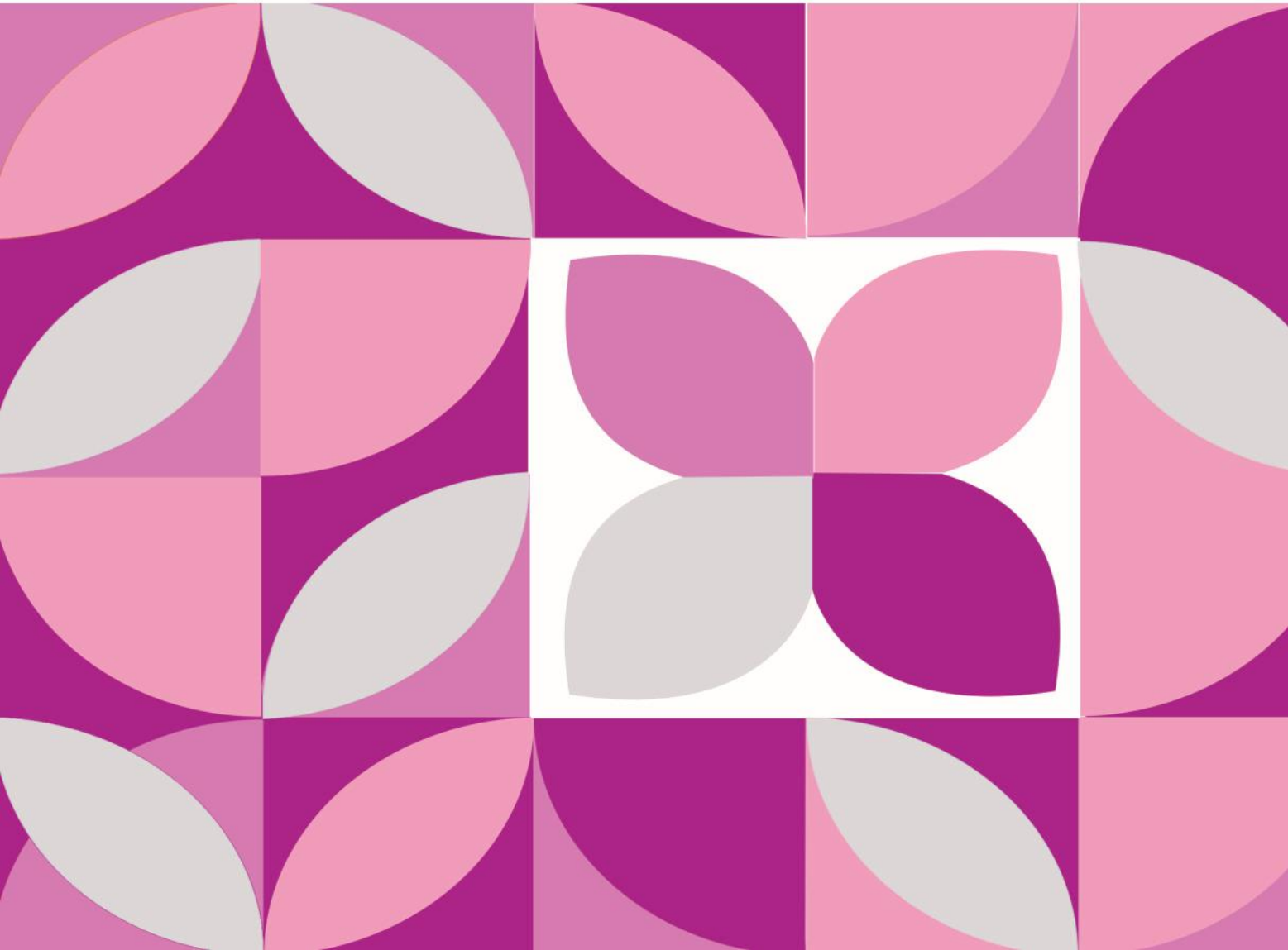

پوښتو ځاڼو ډڼځاڼک ټټرو اړتیا ځاڼات
د وزارت ډڼځاڼک، د ستراسټوټی

گزارش توصیفی و تحلیلی وضعیت فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان

محمد عثمان حسین بر

الذميمة
الجميلة

گزارش توصیفی
و تحلیلی وضعیت
فرهنگی و هنری
استان بیتان و بلوچستان

مجری طرح
محمد عثمان حسین بُر

جمهوری اسلامی ایران
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی راهبردی

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

عنوان: گزارش توصیفی و تحلیلی وضعیت فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان

زیر نظر: داریوش مطلبی، نظام بهرامی کمیل

ناظر طرح: اسماعیل افقهی

مجری طرح: محمد عثمان حسین‌نیر

صفحه‌آرا: فاطمه قیاسوند

نوبت چاپ: اول - تابستان ۱۴۰۰

شمارگان: برای مخاطبان خاص

این پژوهش با همکاری دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی راهبردی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی انجام شده است.

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات محفوظ است.
در صورت تخلف، پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، پایین‌تر از میدان ولی عصر (عج)، خیابان دمشق،

شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

صندوق پستی: ۶۲۷۴ - ۱۴۱۵۵

تلفن: ۸۸۹۰۲۲۱۳ . دورنگار: ۸۸۸۹۳۰۷۶

Email: nashr@ricac.ac.ir

فهرست مطالب

۱.....	چکیده
۳.....	پیشگفتار
۵.....	بخش اول: کلیات تحقیق
۵.....	مقدمه و بیان مسئله
۶.....	اهداف پژوهش
۷.....	سؤال‌های پژوهش
۷.....	مبانی نظری و مفاهیم پژوهش
۹.....	پیشینه پژوهش
۱۰.....	ملاحظات روش‌شناختی پژوهش
۱۳.....	جمع‌بندی: شیوه سازمان‌دهی پژوهش
۱۵.....	بخش دوم: سیمای اجتماعی – فرهنگی استان سیستان و بلوچستان
۱۵.....	مقدمه
۱۵.....	جغرافیا و تاریخ سیستان و بلوچستان
۱۹.....	نیم‌رخ جمعیتی سیستان و بلوچستان
۲۲.....	اقتصاد و شیوه‌های معیشتی مردم سیستان و بلوچستان
۲۷.....	اقتدار و گروه‌های موجود در سپهر اجتماعی – سیاسی سیستان و بلوچستان
۳۰.....	مذهب و باورهای اعتقادی مردم سیستان و بلوچستان
۳۱.....	زبان مردم سیستان و بلوچستان
۳۳.....	فرهنگ عامه و آداب و رسوم شاخص در سیستان و بلوچستان
۳۸.....	اماکن شاخص مذهبی و توریستی در سیستان و بلوچستان
۴۳.....	گروه‌ها و جریان‌های فرهنگی – هنری شاخص در سیستان و بلوچستان
۴۶.....	چهره‌های فرهنگی – هنری شاخص و هنرمندان معاصر سیستان و بلوچستان
۵۳.....	جمع‌بندی
۵۵.....	بخش سوم: گزارش توصیفی وضعیت فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان
۵۵.....	مقدمه

وضعیت فعلی و عملکرد یک دهه گذشته اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان... ۵۶
گزارش کیفی از مهم‌ترین اقدامات و برنامه‌های اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان... ۶۳
آمار و شاخص‌های حوزه فرهنگ و هنر استان سیستان و بلوچستان... ۶۷
نگاهی به عملکرد سایر دستگاه‌ها در حوزه فرهنگ و هنر استان سیستان و بلوچستان... ۸۲

بخش چهارم: گزارش تحلیلی وضعیت فرهنگی – هنری استان سیستان و بلوچستان... ۱۱۵

مقدمه... ۱۱۵
نگاهی به مهم‌ترین چالش‌ها، فرصت‌ها و نیازهای حوزه فرهنگ و هنر سیستان و بلوچستان در پرتو تحقیقات قبلی... ۱۱۶
نگاهی به مهم‌ترین چالش‌ها، فرصت‌ها و نیازهای حوزه فرهنگ و هنر سیستان و بلوچستان از منظر مشارکت‌کنندگان پژوهش... ۱۱۹
جمع‌بندی... ۱۴۳

بخش پنجم: بحث و نتیجه‌گیری... ۱۴۵

مقدمه... ۱۴۵
وضعیت فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان در پرتو شاخص‌ها و آمار... ۱۴۶
بزرگ‌ترین نقاط ضعف و چالش‌های حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان... ۱۴۷
بزرگ‌ترین نقاط قوت و فرصت‌های حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان... ۱۴۸
پیشنهادات و اولویت‌های فرهنگی و هنری کوتاه‌مدت... ۱۵۰
پیشنهادات و اولویت‌های فرهنگی و هنری بلندمدت... ۱۵۲
محدودیت‌های پژوهش... ۱۵۴
جمع‌بندی... ۱۵۵

منابع... ۱۵۷

چکیده

با توجه به این که تحلیل وضعیت فرهنگی - هنری و احصای نیازها و خواسته‌های استان‌ها، برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی دقیق و همه‌جانبه در این حوزه، نیازمند دسترسی به آمار و اطلاع دقیق از وضعیت فرهنگی - هنری، و همچنین درک نیازهای مربوطه با توجه به ویژگی‌های جغرافیایی، قومیتی، مذهبی و... است، در پژوهش حاضر سعی شده است تحولات فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان از جنبه‌های مختلف بررسی شود تا اطلاعات دقیقی از وضعیت مذکور و نیازها و خواسته‌های فرهنگی - هنری استان به دست آید. بنا بر این هدف اصلی تحقیق حاضر این موارد است: توصیف وضعیت فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان؛ شناسایی نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها؛ ظرفیت‌های بومی و تهدیدهای حوزه فرهنگ و هنر استان و شناسایی خواسته‌ها و نیازهای فرهنگی و هنری آن. برای نیل به این هدف از تلفیقی از روش کتابخانه‌ای و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته بهره گرفته شد و برای تحلیل مصاحبه‌ها از تکنیک‌های تحلیل موضوعی و تحلیل محتوای کیفی استفاده شد. این پژوهش در چند مرحله اجرا شد؛ ابتدا از روش کتابخانه‌ای و تحلیل ثانویه برای توصیف سیمای تاریخی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و همچنین وضعیت آماری فرهنگ و هنر استان بهره گرفته شد. بدین ترتیب اطلاعات توصیفی از وضعیت فرهنگی و هنری، با تأکید بر اقدامات، برنامه‌ها و منابع فرهنگی تولیدشده، جمع‌آوری شد؛ سپس در پی گفت‌وگو با فعالان و صاحب‌نظران فرهنگی - هنری و مدیران استان سیستان و بلوچستان، تحلیلی از وضعیت فرهنگی و هنری استان با تکیه بر نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدها و همچنین نیازها و خواسته‌های فرهنگی هنری استان و با تمرکز بر گسترش عدالت فرهنگی ارائه گردید. در این بخش، با اتکای به روش نمونه‌گیری هدف‌مند و با استفاده از معیار اشباع نظری، با ۲۳ نفر مصاحبه شد. در بخش مطالعه کتابخانه‌ای یافته‌ها حاکی از آن است که سیستان و بلوچستان با یک پیشینه تاریخی طولانی و عناصر غنی فرهنگی دارای ظرفیت‌های بی‌شماری برای حوزه موردبحث است، اما برخی مسائل قومی و مذهبی موجب تحت‌الشعاع قرار گرفتن این ظرفیت‌ها شده‌اند. یافته‌های بخش مربوط به مرور شاخص‌ها و آمارها نیز نشان می‌دهد که دستگاه‌های مختلفی در حوزه فرهنگ و هنر استان فعال بوده‌اند که فعال‌ترین آن‌ها اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی است. نتایج بخش گزارش تحلیلی از وضعیت فرهنگی و هنری استان نیز بیانگر آن

است که به لحاظ فرهنگی استان سیستان و بلوچستان از ضعف‌هایی اساسی آسیب دیده است؛ ضعف‌هایی مانند ضعف در زیرساخت‌های فرهنگی و هنری، عدم وجود وحدت نظر و رویه در حوزه فرهنگ و هنر، کمبود آگاهی‌های فرهنگی و هنری در کنار کمبود بازار عرضه محصولات این حوزه، عدم آشنایی و برخورداری از حقوق اولیه در این حوزه و عدم حمایت شایسته از اهالی فرهنگ و هنر. مهم‌ترین نقاط قوت استان نیز عبارت‌اند از: پیشینه فرهنگی و تمدنی غنی، تنوع جغرافیایی و طبیعی، ظرفیت‌ها و استعداد‌های انسانی قابل توجه. قابلیت‌ها و امکانات صدور عناصر فرهنگی و هنری و زیست‌بوم دانش‌بنیان و صنایع خلاق فرهنگی - هنری. این‌ها از جمله مهم‌ترین فرصت‌هایی هستند که استان سیستان و بلوچستان می‌تواند به لحاظ فرهنگی و هنری از آن‌ها بهره‌گیرد. این در شرایطی است که بازاندیشی در گفتمان‌ها و نگرش‌های فرهنگی کلیشه‌ای، سرمایه‌گذاری و حمایت از جوانان و فعالان حوزه فرهنگ و هنر، اهتمام به تقویت هنرستان‌ها، کارگاه‌های تولید هنری و فعالیت‌های محصول‌محور، حمایت از تولیدکنندگان بومی محتوا نظیر آثار نمایشی و مستند و انتخاب مدیران جهادی متعهد و متخصص از مهم‌ترین خواسته‌ها و نیازهای حوزه فرهنگ و هنر این استان است. با توجه به نتایج به دست آمده پیشنهاد می‌شود زیرساخت‌های فرهنگی و هنری و نیز فعالیت رسانه‌های جمعی و انجمن‌های فرهنگی - هنری در استان تقویت شود. **واژگان کلیدی:** فرهنگ و هنر، توسعه فرهنگی، عدالت فرهنگی، سیاست‌گذاری فرهنگی، فرصت‌ها و تهدیدهای فرهنگی، سیستان و بلوچستان.

پیشگفتار

فرهنگ یک ملت نشان‌دهنده اندیشه‌ها، باورها، خواسته‌ها، رفتارها و ارزش‌های آن ملت است. فرهنگ و باور عمومی هر جامعه‌ای نخست در حفظ و تقویت هویت و موجودیت جامعه دارای جایگاه است و در وهله دوم زمینه‌ساز پیشرفت و توسعه همه‌جانبه جامعه است. امروزه، یکی از شاخص‌های اصلی توسعه پایدار جامعه، توسعه فرهنگی است. دستیابی به توسعه فرهنگی با توجه به وسعت این عرصه و تغییر و تحولات سریع آن، جز با مدیریت صحیح امکان‌پذیر نیست. جامعه‌شناسان معتقدند اگر فرهنگ یک جامعه به پویایی و پختگی لازم نرسیده باشد، پیشرفت، انکشاف و توسعه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و... در آن جامعه میسر نخواهد بود. بنابراین، پاره‌ای چالش‌های فراروی توسعه فرهنگی عبارت‌اند از: شکاف‌ها و تعارضات قومی و مذهبی، پایین بودن سطح سواد ارزش‌ها و هنجارهای ضد توسعه فرهنگی و عدم برقراری مساوات و عدالت فرهنگی در جغرافیای مختلف. در واقع، توسعه اجتماعی، سیاسی و اقتصادی بدون توسعه فرهنگی و برقراری عدالت فرهنگی میسر و ممکن نخواهد شد. برای حصول به این امر در حوزه فرهنگ، نیازمند سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در دو فاز کوتاه‌مدت و بلندمدت هستیم.

یکی از دغدغه‌های مهم سیاست‌گذاران و محققان عرصه فرهنگ و هنر، نبود آمار، گزارش و داده‌های مرتبط در بخش‌های مختلف فرهنگی و هنری؛ همچنین تخمین و ارزیابی عملکرد این حوزه‌ها می‌باشد.

برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی حوزه فرهنگ نیازمند شناخت کافی وضعیت فرهنگی (با اتکا به آمار و ارقام موجود و همچنین درک نیازهای فرهنگی با توجه به ویژگی‌های مذهبی، قومیتی، جغرافیایی و...) هستیم. بدین منظور، توصیف و تحلیل وضعیت شاخص‌های فرهنگی از قبیل کتاب و نشر، مطبوعات و رسانه، هنر و سینما و حوزه قرآن از نیازهای ضروری حوزه فرهنگ و هنر کشور است.

ارزیابی اسناد و مدارک موجود در مجموعه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و ادارات تابعه در استان‌ها و شهرستان‌ها نشان می‌دهند که اطلاعات و آمار دقیقی از وضعیت تولید، توزیع و مصرف حوزه فرهنگ و هنر وجود ندارد و اگر هم گزارشی وجود داشته باشد، کمتر بر واقعیات و نیازهای فرهنگی و هنری استان‌ها متکی است. این در حالی است که برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مطلوب، توصیف و تحلیل وضعیت فرهنگی

و هنری استان‌ها ضروری است. بدین منظور، این پژوهش با هدف شناسایی وضعیت فرهنگی و هنری استان‌ها؛ شناسایی اقدامات و برنامه‌های انجام‌شده و در حال انجام فرهنگی و هنری؛ شناسایی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای حوزه فرهنگ و هنر؛ شناسایی خواسته‌ها و نیازهای فرهنگی و هنری؛ و سرانجام، شناسایی ظرفیت‌های بومی حوزه فرهنگ و هنر استان‌های کشور انجام شده است.

در این اثر و مجموعه تصویری از وضعیت فرهنگی و هنری هر استان با دید تاریخی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ارائه شده است، سپس شاخص‌های فرهنگی از ادارات کل فرهنگ و ارشاد استان‌ها و نهادهای فرهنگی مرتبط جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل شده‌اند. در ادامه برای رسیدن به چارچوبی مشخص از نقاط قوت، ضعف، فرصت، تهدید، خواسته‌ها و نیازها، مصاحبه‌هایی با نخبگان فرهنگی، متخصصان و مسئولان امور فرهنگی و هنری استان‌های مورد پژوهش انجام گرفته است.

جامعه تحقیق این پروژه عبارت است از چهارده استان کشور شامل: آذربایجان غربی، ایلام، خراسان شمالی، خراسان جنوبی، خوزستان، زنجان، هرمزگان، کردستان، بوشهر، کهگیلویه و بویراحمد، چهارمحال و بختیاری، سیستان و بلوچستان، کرمان، جنوب استان کرمان و گلستان.

در بخش پایانی کلیه پژوهش‌ها، نتایج در دو محور کوتاه‌مدت و بلندمدت به صورت مبسوط تبیین و تحلیل شدند.

امید است نتایج این مجموعه پژوهش بتواند مورد استفاده مسئولان فرهنگی در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی شامل معاونت‌ها، ادارات کل ستادی و ادارات کل استانی قرار گیرد.

در پایان، از همکاران معاونت پژوهشی پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، دفتر مطالعات راهبردی و مدیریت طرح، دکتر اسماعیل افقهی؛ همچنین پژوهشگرانی که در چهارده استان، فاز اول این طرح را به نحو مطلوبی انجام داده‌اند، تشکر و قدردانی می‌کنم.

تیر ۱۴۰۰

دکتر محمد سلگی

رئیس پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

بخش اول: کلیات تحقیق

مقدمه و بیان مسئله

فرهنگ‌ها کلیت‌های پیچیده و به هم پیوسته‌ای‌اند که بنیان و اساس یک جامعه را شکل می‌دهند. مبتنی بر چنین نگاهی، فرهنگ نه یک امر تبعی و عرضی که پدیده‌ای ماهیتاً اصیل و جهت‌دهنده است. در عین حال، نمی‌توان تأثیرپذیری فرهنگ و جریان‌های فرهنگی از مسائل اجتماعی و اقتضائات پیرامونی را انکار نمود و نادیده انگاشت. جملگی این مباحث ناظر به چندی‌بعدی بودن موضوع و ضرورت نگاه تحلیلی به امور فرهنگی است.

فرهنگ‌ها، بنا بر آنچه آمد، توأمأ دارای وجوه مادی و معنوی هستند، و هر پدیده‌ای را می‌توان چونان پدیده‌ای فرهنگی تحلیل و تفسیر کرد؛ چراکه آن پدیده همواره از لحاظ فرهنگی فهمیده خواهد شد. در هر صورت، مادامی که از فرهنگ مادی سخن می‌گوییم منظور جملگی عناصری است که به نحوی مستقیم و عینی و ملموس قابل تشخیص هستند. فرهنگ غیرمادی یا معنوی اما به پدیده‌هایی اطلاق می‌شود که مستقیماً به وسیله حواس دریافت نمی‌شوند. باورها، عقاید سیاسی، تفکر یا باورهای معنوی همگی اشکال فرهنگ غیرمادی هستند. نکته جالب توجه در این جا، درهم‌تنیدگی فرهنگ مادی و معنوی است. چه بسیار پدیده‌ها که تجلی مادی باورها و اعتقادات آحاد جامعه هستند و چه بسیار عناصر مادی که بدون ذهنیت یافتن، قابل بازشناسی و ادراک نیستند (فکوهی، ۱۳۹۵). از ارزش‌ها و هنجارها و حافظه جمعی گرفته تا موسیقی و نقاشی و معماری، همه

محلی برای تأمل و کنکاش در زیست فرهنگی – هنری اعضای یک جامعه است؛ زیستی که بی‌شک در جریانی از تغییر و تحول قرار گرفته، و در گذر زمان، دچار دگرگونی‌هایی شده است که خود نیز بهانه‌ای دیگر برای یک چنین کند و کاوی را فراهم می‌آورد. به هر رو، مادامی که دغدغه سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی دقیق و همه‌جانبه برای مسائل فرهنگی یک جامعه وجود دارد، نیاز به فهم دقیق وضعیت فرهنگی و همچنین درک نیازهای آن جامعه، با توجه به ویژگی‌های تاریخی، جغرافیایی، قومیتی، مذهبی و دیگر مؤلفه‌ها نیازی آشکار است. به عبارت دیگر، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در این حوزه بدون توجه به واقعیت جامعه و داشتن اطلاعات کافی، منجر به سطحی‌نگری در برنامه‌ریزی شده و اثربخشی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی را با مشکل مواجه می‌کند (فاضلی و قلیچ، ۱۳۹۳).

در راستای آنچه گفته شد، بررسی مستندات موجود در مجموعه نهادهای متولی فرهنگ در کشور، نشان می‌دهد با وجود این که تصور می‌شود اطلاعات دقیقی از وضعیت تولید، توزیع و مصرف حوزه فرهنگ و هنر وجود دارد، ولی متأسفانه اطلاعات موجود ناقص است و خاصه اطلاعات دقیقی از فعالیت‌ها و عملکرد فرهنگی و هنری استان‌ها وجود ندارد و گزارش‌های موجود مبتنی بر واقعیات و نیازهای فرهنگی هنری استان‌ها نیست. این در حالی است که برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مناسب، تهیه و تحلیل وضعیت فرهنگی و نیازها و خواسته‌های فرهنگی هنری استان‌ها ضروری است. به همین منظور، پژوهش حاضر با هدف شناسایی تحولات فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان طراحی و اجرا شده است؛ پژوهشی که در چارچوب آن سعی شده است، پس از مروری بر سیمای اجتماعی – فرهنگی استان، ابتدا اطلاعات توصیفی از وضعیت فرهنگی و هنری با تأکید بر اقدامات، برنامه‌ها و منابع فرهنگی تولیدشده جمع‌آوری شود و در ادامه ضمن گفت‌وگو با نخبگان فرهنگی – هنری و مدیران این حوزه، تحلیلی از وضعیت فرهنگی و هنری استان با تکیه بر نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدها و همچنین نیازها و خواسته‌های فرهنگی هنری استان و با تمرکز بر گسترش عدالت فرهنگی ارائه شود.

اهداف پژوهش

مبتنی بر آنچه آمد، اهداف پژوهش حاضر را می‌توان به‌نحو ذیل صورت‌بندی کرد:

هدف کلی

فهم وضعیت فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان در پرتو شاخص‌ها، آمار و نگاه تحلیلی فعالان و صاحب‌نظران بومی در حوزه‌های مربوط به آن‌ها.

اهداف فرعی

- احصای وضعیت فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان از حیث میزان و چگونگی عملکرد دستگاه‌های متولی با تأکید بر اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی؛
- بازشناسی مهم‌ترین نقاط ضعف حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان؛
 - بازشناسی مهم‌ترین تهدیدات حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان؛
 - بازشناسی مهم‌ترین نقاط قوت و فرصت‌های حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان؛
 - بازشناسی مهم‌ترین خواسته‌ها و نیازهای حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان؛
 - ارائه پیشنهادهایی در راستای بهبود وضعیت فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان.

سؤال‌های پژوهش

- متناسب با آنچه تا پیش از این مطرح شد، سؤالات پژوهش عبارت بوده‌اند از:
- وضعیت فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان در پرتو شاخص‌ها، آمار و نیز نگاه تحلیلی فعالان و صاحب‌نظران بومی در حوزه‌های مربوطه چگونه است؟
 - مهم‌ترین نقاط ضعف حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان کدام‌ها هستند؟
 - مهم‌ترین تهدیدات حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان کدام‌ها هستند؟
 - مهم‌ترین نقاط قوت و فرصت‌های حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان کدام‌ها هستند؟
 - مهم‌ترین خواسته‌ها و نیازهای حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان کدام‌ها هستند؟
 - چه راه‌کارها و پیشنهادهایی را در راستای بهبود وضعیت فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان می‌توان ارائه کرد؟

مبانی نظری و مفاهیم پژوهش

توسعه فرهنگی، در پرتو دسترسی عادلانه به فرصت‌ها و امکانات فرهنگی، همواره به‌عنوان یکی از مهم‌ترین راه‌های نیل به توسعه پایدار در جهان امروز مطرح بوده است. چه باور بر این است که هرگونه پیشرفت مادی مستلزم آمادگی‌های نگرشی و رفتاری در این باب است (صباغ‌پور، ۱۳۸۵: ۴۲). در همین راستا، رشد اقتصادی بدون توجه به شکوفایی استعدادها و تعالی شخصیت انسان‌ها و بدون توجه به مقوله‌هایی همچون برابری اجتماعی، امید به زندگی، آزادی و تحقق یک جامعه مدنی و انسانی نمی‌تواند و

نباید به مثابه توسعه‌ای موفق برجسته گردد (بابایی فرد، ۱۳۸۹: ۸).

مادامی که موضوع توسعه فرهنگی در میان بوده، البته تأکید ویژه‌ای بر نقش و مسئولیت نهاد دولت نیز وجود داشته است، تأکید بر ضرورت توجه و تلاش دولت‌ها در راستای همگانی کردن فرهنگ و گسترش دسترسی‌های فرهنگی هم بوده است. چنین سیاستی — در صورت اجرای مسئولانه — بی‌تردید فرصت‌های بسیاری را برای مشارکت فعالانه شهروندان در سپهر اجتماعی و فرهنگی جامعه فراهم می‌آورد (پهلوان، ۱۳۵۵: ۵). این امر به ویژه در کشورهایی که استیلای نهاد دولت، نسبت به سایر نهادها، استیلایی فراگیرتر دارد و دولت به نوعی مسئولیت بسیاری از برنامه‌ریزی‌ها و فرایندهای اجرایی را بر عهده دارد، اهمیتی دوچندان می‌یابد.

همچنین در ارتباط با توسعه فرهنگی، نظرها‌های گوناگونی را می‌توان برجسته ساخت؛ از جمله رویکرد فرهنگ‌پذیری که در آن به ویژه تأکید بر دریافت و پذیرش عناصر توسعه‌آفرین از بیرون است؛ جهان خارج یا جوامع به اصطلاح توسعه‌یافته. در مقابل این نظرگاه، رویکرد توسعه خودمحور قرار دارد که به نحوی افراط‌گرایانه تأکید اصلی را بر نیروی درونی جوامع می‌گذارد. در برابر هر دو رویکرد نسبتاً یک‌جانبه بالا، می‌توان از رویکردی تحت‌عنوان «رویکرد توسعه درون‌زا و برون‌نگر» نام برد. در این رویکرد خاصه شاهد تأکید بر سه اصل اساسی هستیم: اول، خودباوری فرهنگی؛ دوم، پالایش فرهنگی؛ و سوم، ضرورت ارتباط آگاهانه با فرهنگ‌های دیگر. بنا بر این، در این جا ضمن تکیه بر ضرورت تقویت اعتماد به نفس اعضای جامعه و ایجاد باور در آن‌ها نسبت به توانایی دستیابی به پیشرفت و توسعه، همچنین بر الزام بازاندیشی در خود و روندهایی که آن جامعه در حوزه‌های مختلف فرهنگی و اجتماعی طی نموده است، تأکید می‌شود. در نهایت، این رویکرد، نه تنها تعاملات بین فرهنگی سازنده را نفی نکرده، بلکه پیامدهای مثبت چنین ارتباطی را برجسته می‌سازد (صباغ‌پور، ۱۳۸۵: ۴۸ - ۴۵).

نگاه به اسناد فرهنگی بالادستی در این زمینه و برنامه‌ریزی‌های صورت گرفته در سپهر اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران نیز نشان می‌دهد که حداقل به لحاظ نظری «رویکرد توسعه درون‌زا و برون‌نگر» رویکرد توسعه‌ای مطلوب بسیاری از رهبران و سیاست‌گذاران ایرانی بوده است. این رویکرد، البته با یک نگاه آمایشی، به دنبال توسعه‌ای فراگیر در جای‌جای کشور است؛ چه هر جای ایران را بستر استعدادها و ظرفیت‌های ویژه‌ای می‌داند. بنا بر این، می‌توان با سنگ محک قرار دادن آن‌چه تا کنون گفته شد، نگاهی به وضعیت توسعه فرهنگی مناطق گوناگون کشور انداخت و درباره آن، به ویژه از

منظر دسترسی عادلانه به فرصت‌ها و امکانات فرهنگی، تأمل کرد. در پژوهش حاضر نیز بر همین مبنا نگاهی به وضعیت فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان انداخته شده است؛ در ابتدا از ره‌گذر شاخص‌ها و آمار و در ادامه از طریق گفت‌وگو با مجموعه‌ای از صاحب‌نظران بومی در حوزه‌های مختلف، گزارشی توصیفی و تحلیلی در این باب تهیه شده است.

پیشینه پژوهش

نظر به آن‌که بخش قابل‌توجهی از گزارش پیش‌رو مبتنی بر داده‌های موجود و اندکی از تحلیل‌ها نیز متأثر از تعداد محدودی پژوهش مرتبط با موضوع این تحقیق است، اشاره به پیشینه کار ضروری به نظر می‌رسد. بر این اساس، از یک طرف لازم است به بزرگ‌ترین پایگاه اطلاعات آماری کشور یعنی «وبگاه مرکز آمار ایران» اشاره شود که بخشی از داده‌های پژوهش حاضر را تأمین کرده است؛ البته داده‌های مذکور به‌طور طبقه‌بندی‌شده‌تری توسط کارشناسان سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سیستان و بلوچستان تنظیم و در وبگاه این سازمان منتشر شده است. در این بین، سال‌نامه‌های آماری و نیز جدیدترین گزارش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان سیستان و بلوچستان که بر پایه آخرین آمار موجود تنظیم شده است، قابل‌اتکاترین منابع از این حیث به نظر می‌رسند. از طرف دیگر، باید به منابعی همچون «سال‌نامه آماری فرهنگ و هنر کشور»، و نیز «سال‌نامه آماری میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور» اشاره کرد که توسط وزارت‌خانه‌های مربوطه تنظیم و در این پژوهش نیز استفاده شده‌اند. برخی دیگر از دستگاه‌های زیرمجموعه همچون سازمان امور سینمایی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی نیز گزارش‌های مختلفی را به‌طور مرتب انتشار می‌دهند که به‌عنوان منبعی قابل‌اتکا در پژوهش‌هایی از این دست موردتوجه قرار می‌گیرد، و البته پژوهش حاضر نیز از این قاعده مستثنا نبوده است.

علاوه بر آنچه آمد، همچنین باید به پژوهش‌های انجام‌شده در سطح کلان یا پیمایش‌های ملی اشاره داشت که عمدتاً توسط دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در پژوهش‌گاه فرهنگ، هنر و ارتباطات انجام شده و البته جملگی آن‌ها انتشار عمومی نیافته‌اند. نظر به این‌که این پیمایش‌ها در سطح استان‌های کشور انجام شده‌اند، بنا بر این برخی از آن‌ها را می‌توان به ابعادی از پژوهش حاضر مرتبط دانست و پژوهش‌گران نیز حسب‌مورد از آن‌ها استفاده کرده‌اند. از جمله این موارد می‌توان به سه موج پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (۱۳۷۹، ۱۳۸۲ و ۱۳۹۳)، سه موج پیمایش مصرف کالاهای فرهنگی در ایران (۱۳۷۸، ۱۳۷۹ و ۱۳۹۸)، دو موج پیمایش سنجش

سرمایه اجتماعی کشور (۱۳۸۳ و ۱۳۹۳) و پیمایش وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی جامعه ایران (۹۵-۱۳۹۴) اشاره کرد.

دسته دیگر آثار مرتبط با مطالعه حاضر که می‌توان در چارچوب پیشینه پژوهش از آن‌ها یاد کرد، تحقیقات پراکنده‌ای است که حول موضوعات مختلف اما مرتبط با برخی از اهداف و بخش‌های تحقیق پیش‌رو انجام شده و قابل‌انکاترین آن‌ها اغلب به صورت پایان‌نامه یا رساله دانشگاهی و نیز مقالات علمی - پژوهشی منتشر شده است. این آثار آن‌چنان که خواهد آمد، بیش‌تر برای نگارش بخش دوم و بخش‌هایی از فصل چهارم این تحقیق استفاده شده است و برای پرهیز از اطاله کلام از ذکر نام آن‌ها در این‌جا صرف‌نظر می‌شود.

ملاحظات روش‌شناختی پژوهش

پژوهش حاضر به لحاظ روش‌شناختی «توصیفی - تحلیلی» است و از رویکردی ترکیبی، عمل‌گرایانه و منعطف در گردآوری و تحلیل داده‌ها بهره برده است (کرسول، ۲۰۱۱). بر این اساس و متناسب با اهداف پژوهش، در وهله اول، به ویژه با نگاهی تاریخی و مردم‌شناختی، به گردآوری مجموعه‌ای از داده‌های اسنادی، کتابخانه‌ای و مردم‌نگارانه پرداخته‌ایم و به‌واسطه آن‌ها، نیم‌رخی از جغرافیا و تاریخ، جمعیت و سازمان اجتماعی، جریان‌ها و گفتمان‌های سیاسی - اجتماعی ... جامعه سیستان و بلوچستان را ترسیم کرده‌ایم. در ادامه، همچنین با جست و جویی اکتشافی در پایگاه‌های اطلاعاتی و نیز برقراری ارتباط با مسئولان مربوطه در سطح استان و کشور تمامی داده‌های آماری موجود در ارتباط با شاخص‌های حوزه‌های مختلف فرهنگ و هنر سیستان و بلوچستان گردآوری شد. این داده‌ها دسته‌بندی و طبقه‌بندی شدند و در نهایت با ارائه هدف‌مند در جداول مربوطه مطالعه شدند تا از خلال آن‌ها توصیفی دقیق از وضعیت فرهنگ و هنر استان به دست آید. در وهله بعد، با تعیین فعالان و صاحب‌نظران حوزه‌های مرتبط به‌عنوان جامعه آماری پژوهش، به‌واسطه بهره‌گیری از شیوه نمونه‌گیری هدف‌مند و نظری، گفت‌وگوهایی را با تعدادی از آن‌ها شکل دادیم. جدول مشخصات مصاحبه‌شوندگان در ادامه آمده است. شایان‌ذکر است که صاحب‌نظران طرف‌گفت‌وگو از چيستی پژوهش حاضر و اهداف آن آگاهی داشتند و به صورت داوطلبانه و با رضایت کامل در این کار مشارکت کردند. باری، این گفت‌وگوها پس از پیاده‌سازی به صورت «متنی» درآمد و از طریق تکنیک‌هایی همچون «تحلیل محتوای کیفی» و «تحلیل مضمون» تفسیر شدند. این تکنیک‌ها به‌طور کلی ناظر به شیوه تحلیل مبتنی بر «استقرای تحلیلی» است که در آن محقق از طریق

طبقه‌بندی داده‌ها و الگویابی درون‌داده‌ای و برون‌داده‌ای به یک سنخ‌شناسی تحلیلی دست می‌یابد. به سخنی دیگر، این نوع تحلیل عبارت است از عمل کدگذاری و تحلیل داده‌ها با این هدف که داده‌ها چه می‌گویند. در حقیقت، آن چنان که در فصول مربوط به آن محرز است، ما به‌واسطه این نوع تحلیل، پیش از هر چیز به دنبال الگویابی در داده‌های گردآوری‌شده بوده‌ایم (محمدپور، ۱۳۸۸: ۱۳۷-۱۳۶).

۱-۱. جدول مشخصات مشارکت‌کنندگان و اطلاع‌رسان‌های پژوهش

مشارکت‌کننده	تحصیلات	سمت یا شغل	حوزه فعالیت	سن	تاریخ مصاحبه	نحوه و مکان مصاحبه
۱	کارشناسی جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری	سرپرست کتابخانه امام حسین (ع)	کتاب و نشر	۳۹	۹۸/۱۱/۲۰	مصاحبه حضوری / کتابخانه امام حسین (ع)
۲	دکترای زبان و ادبیات فارسی	دبیر زبان و ادبیات فارسی	کتاب و نشر	۳۸	۹۸/۱۱/۲۳	حضوری / دانشگاه سیستان و بلوچستان
۳	کارشناسی ارشد ریاضی	مدیر و سرپرست کتاب‌فروشی حکیم	کتاب و نشر	۲۶	۹۸/۱۱/۲۷	حضوری / کتاب‌فروشی حکیم زاهدان
۴	کارشناسی علوم اسلامی	استاد حوزه علمی و مسئول انتشارات فاروق اعظم	کتاب و نشر	۵۸	۹۸/۱۲/۱۹	حضوری / دفتر انتشارات فاروق اعظم
۵	کارشناسی ارشد تاریخ	مدیر سازمان اسناد و کتابخانه ملی	کتاب و نشر	۵۵	۹۹/۱/۲۷	تلفنی
۶	دکترای جامعه‌شناسی	عضو هیئت علمی دانشگاه ولایت	مطبوعات	۴۰	۹۸/۱۱/۲۱	حضوری / استانداری سیستان و بلوچستان
۷	کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی	کارشناس اداره کل کار، تعاون و رفاه اجتماعی استان	مطبوعات	۳۸	۹۸/۱۱/۲۴	حضوری / کتابخانه امام حسین (ع)
۸	کارشناسی معماری	مدیرعامل شرکت زمان گستر و مدیر مؤسسه آیین سخن	مطبوعات	۳۹	۹۸/۱۲/۱۰	حضوری / دفتر شرکت زمان گستر

۱۲ | گزارش توصیفی و تحلیلی وضعیت فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان

کد مشارکت کننده	تحصیلات	سمت یا شغل	حوزه فعالیت	سن	تاریخ مصاحبه	نحوه و مکان مصاحبه
۹	دکترای تاریخ	مدیرمسئول روزنامه زاهدان	مطبوعات	۶۰	۹۸/۱۲/۱۴	حضوری / دفتر روزنامه زاهدان
۱۰	کارشناسی امور فرهنگی	مدیرمسئول ماهنامه بانوک و هاتف جوان	مطبوعات	۳۸	۹۸/۱۲/۱۴	حضوری / دفتر ماهنامه
۱۱	تحصیلات حوزوی	فعال فرهنگی و اجتماعی	مطبوعات	۵۹	۹۸/۱۲/۱۰	حضوری / دفتر مجله بانوان بلوچ
۱۲	تحصیلات حوزوی	رئیس دفتر نمایندگی مقام معظم رهبری در امور اهل سنت	قرآن و عترت	۴۰	۹۸/۱۲/۱۵	حضوری / دفتر نمایندگی مقام معظم رهبری در امور اهل سنت
۱۳	کارشناسی گرافیک	کارشناس و سرپرست گالری های هنری در اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی	هنرهای تجسمی	۳۲	۹۸/۱۱/۲۹	حضوری / گالری هنرهای تجسمی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان
۱۴	کارشناسی حقوق	مستندساز و برنامه ساز	سینما	۳۰	۹۸/۱۱/۲۹	حضوری / انجمن سینمای جوان اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان
۱۵	کارشناسی زبان و ادبیات فارسی	دبیر و کارشناس نظارت بر انجمن های ادبی استان	ادبیات	۳۸	۹۸/۱۱/۲۹	حضوری / انجمن ادبی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان
۱۶	دکترای زبان و ادبیات فارسی	عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی	ادبیات	۶۶	۹۹/۱/۲۳	تلفنی
۱۷	کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی	معاون هنری و سینمایی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان	هنر	۳۸	۹۹/۱/۲۵	تلفنی
۱۸	کارشناسی هنر	دبیر هنرستان های شهر زاهدان	هنر	۴۰	۹۸/۱۲/۳	تلفنی

مشارکت کننده	کد	تحصیلات	سمت یا شغل	حوزه فعالیت	سن	تاریخ مصاحبه	نحوه و مکان مصاحبه
۱۹	کارشناسی هنرهای نمایشی	کارشناس تئاتر و نمایش در اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی	رسانه	۴۳	۹۸/۱۲/۱۳	حضور / اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان	
۲۰	-	کارگردان سینما و تلویزیون	سینما و تلویزیون	۴۰	۹۸/۱۲/۱۶	تلفنی	
۲۱	دکترای جمعیت‌شناسی	رئیس پژوهشکده صداوسیما استان	تلویزیون	۴۵	۹۸/۱۲/۵	حضور / پژوهشکده صداوسیما استان	
۲۲	کارشناسی ارشد مهندسی برق الکترونیک	بازنشسته سازمان صداوسیما	رادیو و تلویزیون	۶۰	۹۹/۱/۲۵	تلفنی	
۲۳	دکترای جامعه‌شناسی سیاسی	فعال اجتماعی و مدرس دانشگاه	دانشگاه پیام‌نور	۶۰	۹۹/۱/۲۵	تلفنی	

جمع‌بندی: شیوه سازمان‌دهی پژوهش

پژوهش حاضر در راستای دستیابی به اهدافی که پیش‌تر اشاره شد و نیز به منظور سامان‌دهی و ارائه مناسب داده‌های گردآوری و تحلیل شده در پنج بخش تنظیم شده است. بخش نخست که اکنون از نظر گذشت، ملحوظ به مباحث مقدماتی و تشریح کلیات پژوهش است. بخش دوم نیز ناظر به ترسیم سیمای اجتماعی و فرهنگی استان سیستان و بلوچستان است. در این بخش به جغرافیا و تاریخ، وضعیت جمعیتی، اقتصاد و شیوه‌های معیشتی، اقشار و گروه‌های اجتماعی، مذهب و باورهای اعتقادی، زبان، فرهنگ عامه و آداب و رسوم شاخص، اماکن شاخص مذهبی و توریستی، گروه‌ها و جریان‌های فرهنگی - هنری شاخص و نیز معرفی چهره‌های فرهنگی - هنری و هنرمندان شاخص استان سیستان و بلوچستان پرداخته شده است. در بخش سوم نیز که تحت‌عنوان «گزارش توصیفی وضعیت فرهنگی - هنری استان سیستان و بلوچستان» آمده است، به وضعیت فعلی و عملکرد یک دهه گذشته اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان پرداخته و

همچنین گزارشی کیفی از مهم‌ترین اقدامات و برنامه‌های اداره کل در حوزه‌های مورد بحث ارائه شده است. در چارچوب همین بخش، آمار و شاخص‌های کمی و کیفی حوزه فرهنگ و هنر استان، و نیز عملکرد سایر دستگاه‌های مرتبط، مورد تأمل قرار گرفته است. بخش چهارم این پژوهش نیز با عنوان «گزارش تحلیلی وضعیت فرهنگی – هنری استان سیستان و بلوچستان» به ارائه نقطه نظرات فعالان و صاحب نظران بومی حوزه‌های مربوط در چند قسمت مجزا اختصاص یافته است؛ از جمله مهم‌ترین نقاط ضعف و قوت و نیز فرصت‌ها و خواسته‌هایی که در زمینه فرهنگ و هنر استان وجود دارد. در نهایت، بخش پنجم و پایانی این پژوهش به منظور جمع‌بندی و ارائه مجموعه‌ای از راه‌کارها و پیشنهادهای مرتبط تنظیم شده است.

بخش دوم: سیمای اجتماعی - فرهنگی استان سیستان و بلوچستان

مقدمه

استان سیستان و بلوچستان، در جنوب شرقی ایران، یکی از متنوع‌ترین مناطق کشور به لحاظ اجتماعی و فرهنگی است؛ این تنوع را علاوه بر طبیعت و جغرافیای این ناحیه، هم در گونه‌های مختلف سازمان اجتماعی و شیوه‌های معیشتی، و هم در وجود اقوام و مذاهب مختلف و... می‌توان مشاهده کرد. بی‌تردید، هرگونه برنامه‌ریزی در ارتباط با چنین مناطقی باید با ملاحظهٔ چنین اقتضائات ویژه‌ای صورت گیرد. از همین رو، فصل پیش‌رو تلاشی برای فراهم آوردن تصویری نسبتاً جامع و شمایی کلی از سیمای اجتماعی - فرهنگی استان سیستان و بلوچستان است.

جغرافیا و تاریخ سیستان و بلوچستان

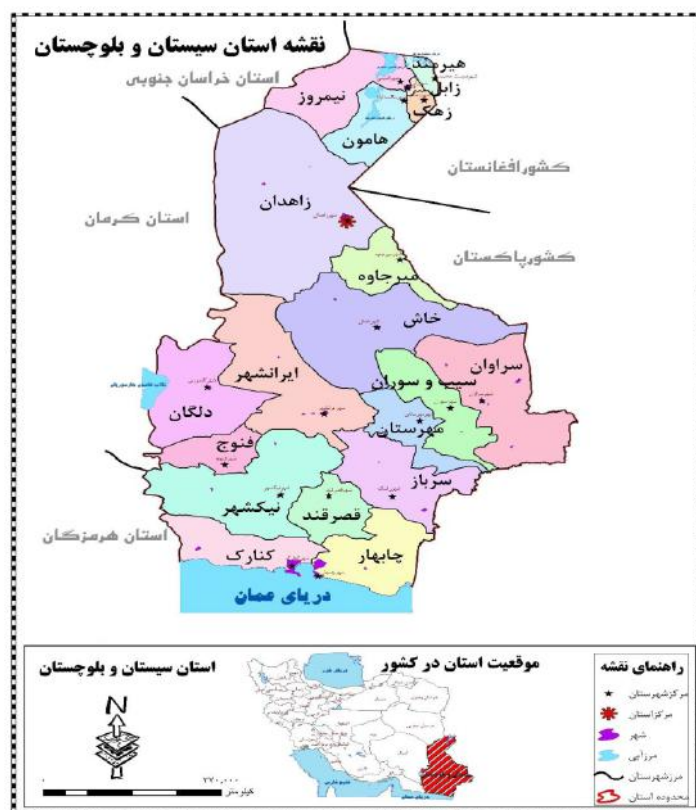
استان سیستان و بلوچستان با وسعت حدود ۱۸۷۵۰۲ کیلومتر مربع ۱۱/۵ درصد از مساحت کشور ایران را به خود اختصاص داده است. این استان بین ۲۵ درجه و ۳ دقیقه تا ۳۱ درجه و ۲۹ دقیقه عرض شمالی و ۵۸ درجه و ۴۹ دقیقه تا ۶۳ درجه و ۲۰ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار مبدأ واقع شده است. از شمال به استان خراسان جنوبی و کشور افغانستان، از شرق به کشورهای پاکستان و افغانستان، از جنوب به دریای عمان و از مغرب به استان‌های کرمان و هرمزگان محدود می‌شود. مرکز آن شهرستان زاهدان است (سال‌نامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۳۵).

در یک پهنه‌بندی کلی، بخش شمالی استان با نام «سیستان» و بخش مرکزی و جنوبی آن با نام «بلوچستان» از هم تفکیک می‌شود. این تفکیک البته صرفاً نمایان‌گر تفاوت موقعیت جغرافیایی دو منطقه نیست و آن چنان‌که خواهیم دید مجموعه‌ای از گوناگونی‌های اجتماعی و فرهنگی را نیز در خود نهفته دارد. از طرف دیگر، خود هر یک از این مناطق، خاصه آنچه را که با نام بلوچستان می‌شناسیم، نیز پهنه‌هایی یک‌دست نیستند و می‌توان تنوعاتی را به ویژه از حیث سازمان اجتماعی در آن‌ها مشاهده کرد.

نظر به پهنه‌بندی فوق، سیستان که عنوان بخش شمالی استان است، در دشتی پست و هموار با پهنه‌ای حدود ۱۵ هزار و ۳۶۷ کیلومتر مربع، در ۳۰ درجه و ۱۸ دقیقه تا ۳۱ درجه و ۲۰ دقیقه پهنای شمالی و ۶۱ درجه و ۱۰ دقیقه تا ۶۱ درجه و ۵۰ دقیقه درازای خاوری نسبت به نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد. فاصله سیستان از دریای عمان به خط مستقیم ۶۰۰ کیلومتر و بلندی آن از سطح دریا بین ۴۷۵ تا ۵۰۰ متر است. سیستان در بیش‌ترین درازا و پهنای خود به ترتیب ۱۷۱ و ۱۶۸ کیلومتر است (افشار سیستانی، ۱۳۹۰: ۸). ناحیه سیستان از شمال و مشرق به کشور افغانستان، از جنوب به شهرستان زاهدان، از مغرب و شمال‌غربی به کویر لوت و استان خراسان جنوبی محدود می‌شود. حدود ۱۰ درصد از نواحی سیستان را اراضی کشاورزی و مابقی را مراتع اطراف دریاچه هامون و ارتفاعات غرب منطقه تشکیل می‌دهند (سرگزی، ۱۳۹۲: ۱۵). مرکز سیستان غالباً شهرستان زابل عنوان شده است که فاصله آن از مرکز استان سیستان و بلوچستان، زاهدان، ۲۱۶ کیلومتر است و همچنین از تهران، پایتخت کشور، ۱۸۲۳ کیلومتر فاصله دارد. حوزه سیستان، بر اساس آخرین تقسیمات کشوری، دارای ۵ شهرستان است: زابل، زهک، هیرمند، نیمروز و هامون.

ناحیه بلوچستان نیز با مساحتی در حدود ۱۷۵۰۰۰ کیلومتر مربع، محدوده‌ای وسیع از زاهدان در مرکز استان تا سواحل دریای عمان را شامل می‌شود. این محدوده بین دو عرض جغرافیایی ۲۵ الی ۳۲ درجه عرض شمالی و ۵۸ الی ۷۰ درجه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ گسترده شده است. بلوچستان نیز از شمال به سیستان و افغانستان، از شرق به پاکستان، از جنوب به دریای عمان و از غرب به کرمان محدود است. فاصله شهر زاهدان در شمال بلوچستان تا چابهار، در جنوب آن، بیش از ۷۰۰ کیلومتر، و عرض آن از کوهک تا افق‌های شرقی جازموریان در حدود ۵۹۰ کیلومتر است (طاهری، ۱۳۸۶: ۱۳۴). جغرافیا و اقلیم بلوچستان همچون مردمان آن جغرافیا و اقلیمی بسیار متنوع است و این شاید نکته‌ای جالب توجه باشد که با پهنه‌ای جلگه‌ای تا کویری، کوهستانی تا دشتی، و گرم

و مرطوب تا گرم و خشک مواجه هستیم. این تفاوت‌های اقلیمی آن چنان که در صفحات آتی خواهیم دید، همچنین تأثیر مستقیمی در اقتصاد منطقه و شیوه‌های معیشتی مردم بلوچ داشته است. در نهایت آن‌که حوزه بلوچستان، بر اساس آخرین تقسیمات کشوری، دارای ۱۴ شهرستان است: زاهدان، میرجاوه، خاش، سراوان، سیب و سوران، ایرانشهر، مهرستان، سراوان، سرباز، قصرقند، نیکشهر، فنوج، دلگان، ایرانشهر، چابهار و کنارک.

نقشه ۱-۲. نقشه استان سیستان و بلوچستان

(منبع: سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۴۰)

در یک نگاه تاریخی نیز آن‌چه در این مختصر قابل اشاره است این است که ناحیه سیستان در شمال استان در واقع سرزمینی کهن با پیشینه‌ای غنی است که گستره آن شامل بخش‌های زیادی از شرق فلات ایران، نیمه جنوبی و شرقی افغانستان کنونی، مناطق شمالی پاکستان و... می‌شده است. این سرزمین کهن البته در گذشته به نام‌های دیگری نیز موسوم بوده است. در همین ارتباط گفته می‌شود «زرننگ» از قدیمی‌ترین نام‌های این

ناحیه است. یونانیان این سرزمین را «درنگیانا» می‌نامیدند و در کتیبه‌های هخامنشی، از آن تحت‌عنوان «زرنگا» یاد شده است. به اعتقاد برخی از اندیش‌مندان «زرنگ» و «زریه» در زبان اوستایی معادل «دریه» در فُرس هخامنشی و «زریا» در پهلوی و هم‌معنی با «دریا» در زبان امروزی است و مراد از آن «دریاچه هامون» بوده که به تدریج تبدیل به نام شهر گشته و بر کل این سرزمین اطلاق شده است. در دوره‌های بعد این ناحیه را «نیمروز» نامیده‌اند که با نگاهی به نقشه جهان و موقعیت سیستان در آن اطلاق کلمه نیمروز بر این منطقه فهم‌پذیر می‌گردد (سیاسر و رخشانی، ۱۳۹۱: ۱۰).

سیستان در گذشته، به ویژه به دلیل شرایط آب و هوایی مساعد، موقعیت جغرافیایی مطلوب و نیز موقعیت استراتژیک مناسب محل تجمع اقوامی بوده است که در کنار رود بزرگ هیرمند و دریاچه هامون به تدریج سکنی گزیده‌اند. در ارتباط با نژاد مردم سیستان گفته شده است که آنان شاخه‌ای از نژاد آریایی هستند که در تاریخ به سکاها و سَکزی‌ها معروف بودند و از اواخر قرن دوم پیش از میلاد بر این منطقه سلطه مطلق قومی، سیاسی و فرهنگی یافتند. امروزه طوایف بلوچ، تاجیک و... نیز در سیستان سکونت دارند و همچنین در زمان نادرشاه افشار نیز گروهی از مردم فارس به سیستان کوچانده شده‌اند. بسیاری از محققان صیادان حاشیه دریاچه هامون را از نژاد سکنه بومی قبل از آریایی‌ها می‌دانند (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۸: ۳-۳۲۲). در عین حال و به استناد برخی شواهد باستان‌شناختی می‌توان گفت که این منطقه پیش از ورود آریایی‌ها دارای بومیانی بوده که بعدها با آریاییان درآمیخته‌اند و امروزه طرح مسئله نژاد خالص یا حتی قوم اصیل اساساً به دلیل آمیزش‌های میان‌گروهی منتفی است. جدای از وجود تمدن‌های باستانی چون شهر سوخته در ناحیه سیستان، این ناحیه بعدها و در دوران اسلامی نیز خاستگاه دستگاه‌های حکومتی و دیوانی بوده است. آن چنان که در آغاز خلافت عباسیان پادشاهان صفاری از سیستان برخاسته و در نیمه دوم قرن سوم بر قسمت عمده‌ای از جنوب و شرق ایران استیلا یافتند. سیستان البته در سده‌های گذشته و در دوران صفویه و قاجار نیز محل توجه بوده است؛ هرچند در قرن نوزدهم میلادی، و در دوران حاکمیت قاجارها بر ایران، شاهد تجزیه این ولایت و تقسیم آن بین ایران و افغانستان با حکمیت انگلیسی‌ها بودیم. سیستان در دوران پهلوی نخست البته تا حدی تحت‌تأثیر حکمرانی خاندان خُزیمه عَلم در خراسان و قائنات بود؛ بعدها اما در پی استقلال بلوچستان از ولایت کرمان، در کنار آن قرار گرفت و با هم استانی را شکل دادند که امروز تحت‌عنوان سیستان و بلوچستان می‌شناسیم (رخشانی و سیاسر، ۱۳۹۱: ۲۵-۲۳).

ناحیه موسوم به «بلوچستان» نیز تا پیش از دوره نادرشاه افشار اغلب با نام «مکران» خوانده می‌شد و مرزهای شرقی آن از خلیج سون‌میانی در نزدیکی کراچی و سرتاسر مرزهای سند و پنجاب تا پیشاور پاکستان و مرزهای شمالی آن ایالت کوئته پاکستان و بخشی از خاک کنونی افغانستان تا نزدیکی قندهار را شامل می‌شده است (افشار سیستانی، ۱۳۷۱: ۱۷۲).

در کتیبه بیستون، از ماکا یا همان مکران به‌عنوان یکی از ۲۳ ساتراپی داریوش اول هخامنشی نام برده شده و در همان کتیبه آمده است که این ساتراپی‌ها به داریوش مالیات داده و ذیل حاکمیت قانون کشور قرار داشته‌اند (سلطانی، ۱۳۸۳: ۱۳۲).

در این منطقه آثار تمدنی با قدمت حدود ۵ هزار سال دیده شده است. کاوش‌های باستان‌شناختی در مناطقی چون بمپور، لادیز، اسپیدژ، فنوج و... که امروزه در حوزه بلوچستان ایران قرار دارند، حکایت از شکوفایی تمدنی این نواحی هم‌زمان با آثار تمدنی شهر سوخته و تپه‌یحیی جیرفت در جنوب شرق کشور دارد (محمودزهی، ۱۳۹۲: ۲۰-۱۹).

باری، مرور تاریخ سیاسی ناحیه بلوچستان نشان می‌دهد که با تثبیت حکومت قاجارها بر ایران نفوذ حاکمیتی بر ناحیه بلوچستان و مواجهه پیوسته با عموم مردم آن تا حد زیادی افزایش یافت. در این دوره بلوچستان تابع ایالت کرمان بود، هرچند در همین زمان و به دنبال مجموعه‌ای از رخدادها، دچار تجزیه گردید و بخش قابل توجهی از آن خارج از مرزهای ایران و در محدوده‌ای قرار گرفت که اکنون تحت‌عنوان «ایالت بلوچستان پاکستان» شناخته می‌شود (سپاهی، ۱۳۸۵).

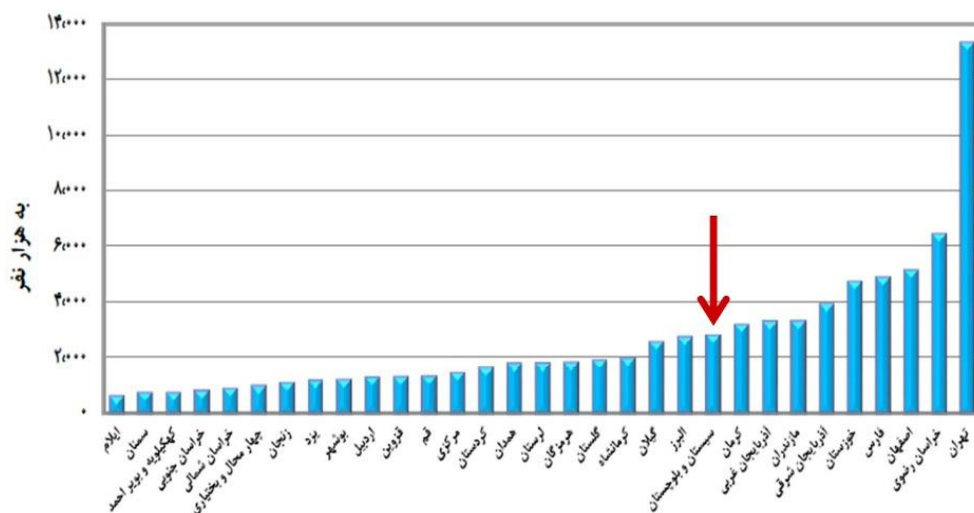
بلوچستان در اواخر دوره قاجارها و با ممارست حکمرانان محلی خود نظیر دوست‌محمدخان بارکزائی از ایالت کرمان جدا گردید و آن چنان که پیش‌تر اشاره شد، آرام‌آرام در کنار سیستان، به استانی مستقل تبدیل شد. البته این نکته را ناگفته نباید گذاشت که بلوچستان چه به لحاظ جغرافیایی و چه به لحاظ تنوعات اجتماعی - فرهنگی خود به مناطق مختلفی قابل تقسیم است و در یکی از معروف‌ترین این دسته‌بندی‌ها، بخش شمالی آن را تحت‌عنوان «سرحد» و بخش مرکزی و جنوبی آن را به نام «مکران» می‌خوانند.

نیم‌رخ جمعیتی سیستان و بلوچستان

بر اساس آخرین سرشماری مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)، کل جمعیت استان سیستان و بلوچستان

برابر با ۰۱۴,۷۷۵,۲ نفر و معادل ۸۸۸,۷۰۴ خانوار است. از مجموع خانوارهای سرشماری شده، حدود ۴۷/۴ درصد در نقاط شهری و ۵۲/۵ درصد در نقاط روستایی یا غیره ساکن بوده‌اند.

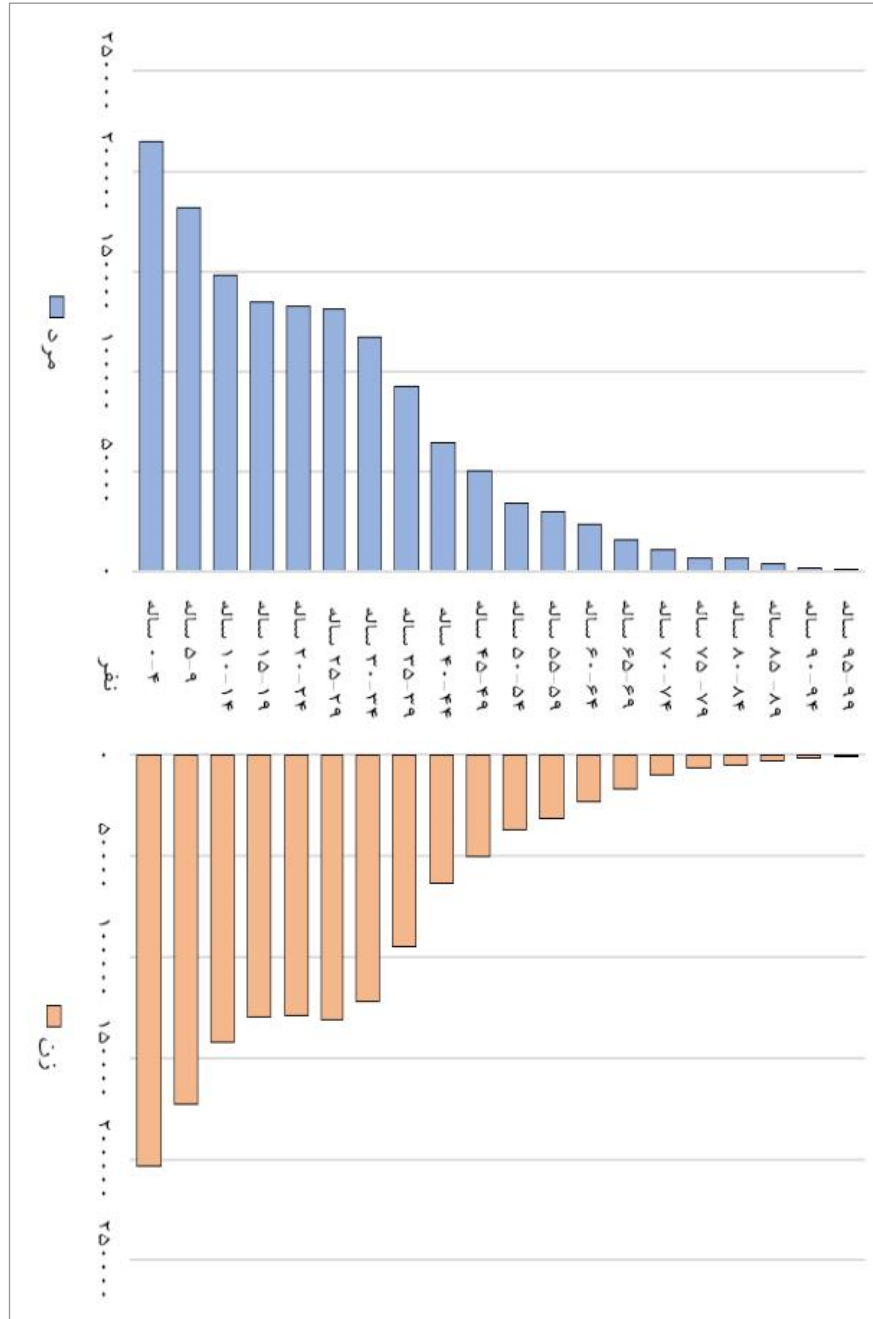
در این میان، حدود ۸۸ درصد ساکنان شهرستان زاهدان در نقاط شهری استقرار داشته‌اند و این در حالی است که کل جمعیت این شهرستان چیزی معادل یک چهارم کل جمعیت استان است. این استان همچنین، بر اساس داده‌های سرشماری فوق، دهمین استان پرجمعیت کشور محسوب می‌شود.

شکل ۱-۲: جایگاه استان سیستان و بلوچستان در بین پرجمعیت‌ترین استان‌های کشور

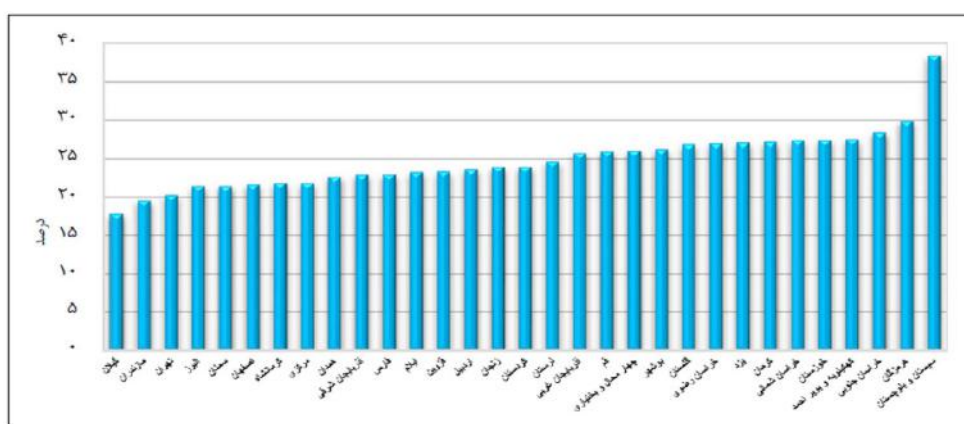
(منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵)

علاوه بر این، سیستان و بلوچستان در بازه ۹۵ - ۱۳۹۰، هفتمین استان با رشد بالای جمعیتی در کشور بوده است. در این بین، رتبه این استان در رشد جمعیت شهری برابر با ۲۶ و رتبه آن در رشد جمعیت روستایی دو است. همچنین از مجموع جمعیت استان تعداد ۹۳۱,۴۰۱,۱ نفر مرد و ۰۸۳,۳۷۳,۱ نفر زن هستند؛ به عبارت دیگر، ۵۰/۵ درصد مرد و ۴۹/۴ درصد زن.

شکل ۲-۷: هرم سنی جمعیت استان و به تفکیک جنس
(منبع: سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۱۳۶)

بر پایه این آمار، بالاترین میزان باروری در کشور متعلق به سیستان و بلوچستان است؛ آن چنان که بیشترین جمعیت در سال ۱۳۹۵ متعلق به گروه سنی ۴-۰ سال با حدود ۱۵/۰۸ درصد بوده است و به‌طور کلی با نگاه به سایر گروه‌های سنی می‌توان این استان را یکی از جوان‌ترین مناطق کشور دانست؛ آن چنان که جمعیت زیر ۱۵ سال آن ۳۸ درصد بوده و بر این مبنی، جایگاه نخست را در بین سایر استان‌های کشور به خود اختصاص داده است.

شکل ۳-۲: جایگاه استان سیستان و بلوچستان در بین استان‌های کشور بر اساس میزان جمعیت زیر ۱۵ سال (منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵)

به‌طور کلی، جمعیت این استان در دهه‌های اخیر با سرعت زیادی روندی رو به افزایش داشته است؛ به‌نحوی که در طی نیم‌قرن گذشته جمعیت آن حدود ۷ برابر شده است. پیش‌بینی می‌شود که سیستان و بلوچستان با بالاترین نرخ باروری در سال‌های آینده همچنان بالاترین نرخ رشد جمعیت را در کشور داشته باشد و بنا بر این جایگاه خود به‌عنوان جوان‌ترین استان کشور را حفظ نماید.

اقتصاد و شیوه‌های معیشتی مردم سیستان و بلوچستان

شغل و منبع اصلی معیشت مردم سیستان، در ادوار مختلف تاریخ دام‌داری، کشاورزی، پرورش مرغ و طیور و نیز صیادی بوده است. هم‌اینک، به دلیل خشک‌سالی‌های مداوم، تا حد زیادی از میزان زمین‌های زیر کشت و دام‌های پرورشی کاسته شده است. رودخانه خشکیده هیرمند و دریاچه بی‌آب هامون نیز مجال صیادی را از بومیان محلی گرفته است. در حقیقت، امروز تنها بخش اندکی از روستاییان سیستانی به پیشه‌های سنتی خود مانند

زراعت و دامداری مشغول‌اند. در این میان، تعداد بسیار معدود و انگشت‌شماری به صورت تجاری مشغول این فعالیت‌ها هستند و سایرینی که به این کار می‌پردازند دلایل حیثیتی را برای آن ذکر می‌کنند. زنان سیستانی نیز که در گذشته علاوه بر امور خانه‌داری نقش مکمل فعالیت‌های مردان در کشاورزی و دامداری را بر عهده داشته‌اند، در حال حاضر اغلب خانه‌دارند و حتی اشتغال به صنایع دستی‌ای همچون سوزن‌دوزی یا خامه‌دوزی در میان آنان غالباً با اهداف تجاری توأم نیست. نسل‌های جدیدتر مردم سیستان نیز به‌واسطه کسب تحصیلات و وجود فرصت‌های شغلی پس از انقلاب اسلامی، تجربه اشتغال به فعالیت‌های رسمی و اداری نظیر اشتغال در آموزش و پرورش را نیز دارند و در این میان برخی دیگر نخست به دلیل خشک‌سالی‌های مداوم - که عملاً امکان فعالیت‌های کشاورزی و دامداری را برای مردم عادی از بین برده است - و همچنین به دلیل نداشتن تحصیلات یا مهارت‌های تخصصی، به فعالیت‌های غیررسمی به ویژه رانندگی یا سوخت‌بری به آن سوی مرزها مشغول می‌باشند (روستاخیز، ۱۳۹۴: ۸-۹۷). بیک محمدی و همکاران او (۱۳۸۴: ۶۵) نیز در پژوهشی پیرامون اقتصاد روستایی منطقه سیستان، ضمن صحنه گذاشتن بر نکات فوق، می‌نویسند:

به دلیل خشک‌سالی‌های پیاپی طی سنوات اخیر، به تدریج فعالیت‌های کشاورزی جای خود را به سایر فعالیت‌ها داد. چون درآمد حاصل از فعالیت‌های کشاورزی در طی سال‌های مذکور از یک سو کفاف هزینه‌های زندگی تولیدکننده را نمی‌نماید و از سوی دیگر درآمدهای حاصل از فعالیت‌های مختلف خدماتی و نیز فعالیت‌های مربوط به قاچاق کالا و مواد سوختی بسیار بیش‌تر و سهل‌الوصول‌تر است. به عبارت دیگر [...] مرتباً از تعداد خانوارهای کشاورز، دام‌دار، کشاورز - دام‌دار کاسته شده و در مقابل بر تعداد فعالان در سایر بخش‌های افزوده می‌شود [...] نکته قابل تأمل دیگر آن است که مرتباً بر سن متوسط بهره‌برداران بخش کشاورزی افزوده می‌شود [...] تنها منبع درآمد قابل اتکایی که برای بسیاری از روستانشینان جای‌گزین فعالیت‌های مولد اقتصادی شده است، قاچاق کالا و مواد سوختی می‌باشد.

ساکنان بلوچستان نیز از دیرباز، و به ویژه بر حسب موقعیت اقلیمی محل زیست خود، به شیوه‌های گوناگونی روزگار می‌گذرانده‌اند. از این جهت و متناسب با سه وضعیت کوهستانی، دشتی - جلگه‌ای و ساحلی بلوچستان ایران و نیز چهار الگوی زندگی شهری، روستایی، عشایری و ساحلی در این منطقه، به‌طور سنتی می‌توان صنایع محلی، دام‌پروری، کشاورزی و ماهی‌گیری را عمده‌ترین الگوهای اقتصاد و شیوه‌های معیشتی این مردمان بیان

کرد. در این میان، شیوه معیشتی غالب در میان گروه‌های ساکن در ناحیه سرحد بلوچستان یک نوع شیوه شبانی - کوچ‌گری و در واقع دام‌پروری بوده است. هر یک از طوایف نیمه کوچ‌نشین بلوچ اغلب دارای قلمرو سرزمینی مخصوص به خود بوده و تحت سرکردگی رؤسای محلی، در سیاه‌چادرهای دست‌بافته زندگی کرده و گله‌های گوسفند و بز و شتر را پرورش می‌داده‌اند. این دسته از اجتماعات بلوچ به دلیل مهاجرت‌های فصلی از مرتعی به مرتع دیگر، دارای تحرک زیادتری به نسبت سایر اجتماعات بوده‌اند (حسین‌بُر، ۱۹۸۴: ۱۲۰ - ۱۱۹). تغییرات اقلیمی به همراه تحولات اجتماعی سالیان اخیر، موجب شده تا هم‌اینک شاهد دگرگونی در شیوه زیست این دسته از اجتماعات بلوچ باشیم؛ آن‌ها اکنون اغلب به یک‌جانشینی روی آورده، در بخش‌های غیررسمی اقتصاد اشتغال داشته و بیش‌تر متکی به دریافت حمایت‌های دولتی می‌باشند. خوبفکریرآبادی و همکاران او (۱۳۹۸: ۱) در همین ارتباط می‌نویسند:

هم‌اینک دام‌داری و کشاورزی در بین نیمه کوچ‌نشینان منطقه در عمل یک فعالیت حاشیه‌ای و رو به افول است. صنایع محلی نیز که عمدتاً توسط زنان عشایر تولید می‌شود اغلب پاسخ‌گوی نیازهای خود ایشان بوده، اما آن‌ها به ناچار و جهت کمک‌حال خانواده بخشی از آن را برای فروش عرضه می‌کنند که البته عایدی قابل توجهی ندارد؛ تولید سایر محصولات فرعی همچون حصیر نیز که وابستگی مستقیمی به امکانات محیطی دارد هم دیگر چندان قابل توجه نیست. خشک‌سالی‌های مداوم اما هم‌اینک عشایر را به سمت فعالیت‌هایی کشانده که چندان تناسبی با هویت و شخصیت فرهنگی آن‌ها نداشته و این گروه‌ها علی‌رغم میل باطنی و رضایت بدان‌ها تن داده‌اند؛ از جمله این فعالیت‌ها می‌توان به کارگری و سایر امور خدماتی همچون مسافرکشی، دست‌فروشی و... اشاره کرد. علاوه بر این، عشایر اکنون امکان حیات خود را بدون دریافت حمایت‌های دولتی بسیار دشوار دیده و هر کمکی از جانب نهادهای حمایتی را به مثابه نوعی ناجی و تا حدودی تعادل‌بخش زندگی خویش می‌بینند.

در مقایسه با مناطق سرحدی بلوچستان، در نواحی مرکزی اما می‌توان پیشینه طولانی‌تری از یک‌جانشینی و صورت‌های مختلف آن را مشاهده کرد. در حقیقت بیش‌تر منطقه موسوم به مکران همواره سرزمینی حاصل‌خیز بوده است و حتی هم‌اکنون نیز حسب مشاهدات مردم‌نگارانه می‌توان آن را به لحاظ وجود فعالیت‌های کشاورزی در حوزه‌های گوناگون دارای موقعیتی ویژه دانست. در این جا، آنچه مهم‌تر می‌نماید، نوعی «زیست وابسته به زمین» در میان بلوچ‌های مکرانی است؛ شیوه‌ای از زندگی که نوعی از سکونت پایدار را

ایجاب می‌کرده است و منجر به توسعه یافتن روستاهایی در معنای حقیقی آن می‌شده است. شکل گسترش یافته روستاهای مکران و نوع سازمان یافته تر روابط در بین ساکنان، صورتی از زندگی شهری را در بلوچستان پدید آورده است که جدای از ایجاد مختصات اجتماعی ویژه، موجب استمرار انواعی از صنایع محلی شده است که امروز نیز صورت‌های مُدرن آن را می‌توان شاهد بود؛ کارگاه‌های تولیدی خانگی یا کارخانه‌های موجود در پیکره‌های صنعتی برای مثال از جمله این صورت‌های قابل مشاهده است (روستاخیز، ۱۳۹۷: ۴۴).

با توجه به دسترسی اجتماعات بلوچ ساکن در نواحی جنوبی و در واقع مناطق ساحلی بلوچستان به آب‌های آزاد دریای عمان و نزدیکی به سایر کشورهای حاشیه خلیج فارس، اقتصاد این نواحی و شیوه معیشت مردمان آن نیز به‌طور سنتی یک اقتصاد مبتنی بر تجارت دریایی و ماهی‌گیری بوده است (مبارکی و محدثی، ۱۳۹۷: ۱۲۰). در دهه‌های اخیر هم با تبدیل بخشی از آن ناحیه به منطقه آزاد تجاری - صنعتی، شاهد دگرگونی قابل توجهی در نحوه زیست بلوچ‌های جنوب هستیم؛ آن چنان که معاش عمده آن‌ها از طریق اشتغال به فعالیت‌های رسمی و غیررسمی اما جاری در منطقه آزاد می‌گذرد.

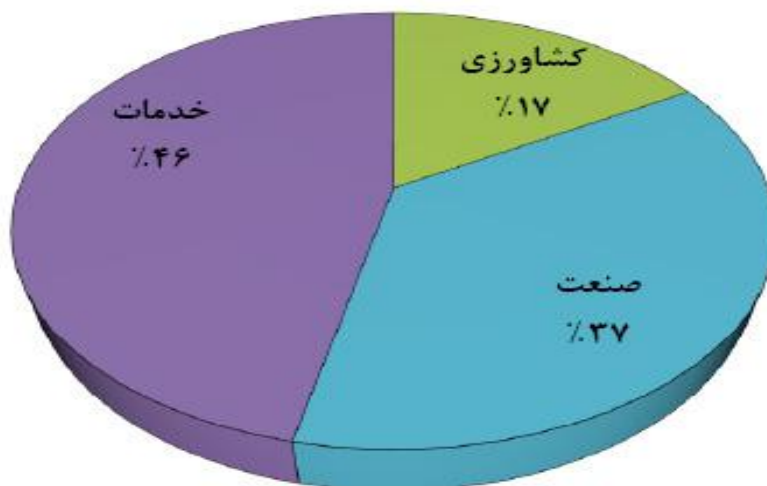
فارغ از وضعیت اقتصادی و شیوه‌های معیشتی مناطق مختلف استان، در یک جمع‌بندی کلی و مبتنی بر آخرین آمار، شاخص‌ها و نماگرهای اقتصادی استان را می‌توان به صورتی که در جدول ذیل آمده است ترسیم نمود.

جدول ۱-۲: شاخص‌ها و نماگرهای اقتصادی وضعیت استان سیستان و بلوچستان در فصل بهار ۱۳۹۸

عنوان شاخص یا نماگر	واحد	مقدار/تعداد	درصد تغییر نسبت به فصل مشابه سال قبل	درصد تغییر نسبت به فصل قبل
نرخ مشارکت اقتصادی (نرخ فعالیت)	درصد	۳۴/۲	-۳/۹	۲/۹
نرخ مشارکت اقتصادی مردان	درصد	۵۰/۷	-۴/۲	۲/۵
نرخ مشارکت اقتصادی زنان	درصد	۱۷/۶	-۳/۵	۳/۱
نرخ مشارکت اقتصادی مناطق شهری	درصد	۳۳/۷	-۵/۲	۱/۱
نرخ مشارکت اقتصادی مناطق روستایی	درصد	۳۴/۸	-۲/۴	۴/۹
نرخ بیکاری	درصد	۱۳/۶	-۵/۰	-۰/۷
نرخ بیکاری مردان	درصد	۱۲/۹	-۴/۹	۰/۱
نرخ بیکاری زنان	درصد	۱۵/۹	-۵/۰	-۴/۵
نرخ بیکاری مناطق شهری	درصد	۱۴/۳	-۴/۰	۰/۳
نرخ بیکاری مناطق روستایی	درصد	۱۳/۰	-۶/۰	-۱/۴
نرخ بیکاری جوانان (۱۵-۲۴ ساله)	درصد	۳۴/۰	-۵/۱	۵/۰
سهام جمعیت دارای اشتغال ناقص	درصد	۱۱/۰	۱/۲	-۰/۷
سهام شاغلان در بخش کشاورزی	درصد	۱۶/۶	۰/۵	۰/۵
سهام شاغلان در بخش صنعت	درصد	۳۶/۹	-۱/۴	۰/۵
سهام شاغلان در بخش خدمات	درصد	۴۶/۵	۰/۹	-۱/۱
سهام شاغلان بخش عمومی از کل شاغلان	درصد	۲۲/۷	۰/۱	۰/۶
سهام شاغلان بخش خصوصی از کل شاغلان	درصد	۷۷/۳	-۰/۱	-۰/۶

(منبع: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۸: ۱۸)

بر اساس جدول فوق، نرخ مشارکت اقتصادی مردم استان در بهار ۱۳۹۸ برابر با ۳۴/۲ درصد بوده است که اگرچه نسبت به زمستان ۱۳۹۷، ۲/۹ درصد رشد داشته است، اما در مقایسه با بهار ۱۳۹۷ کاهش ۳/۹ درصدی را نشان می‌دهد. بر همین اساس، نرخ مشارکت اقتصادی مردان در این جامعه با میزان ۵۰/۷ درصد، نسبت به زنان، با میزان ۱۷/۶ درصد، بسیار بالاتر بوده است و همسو با این مسئله، می‌بینیم که نرخ بیکاری زنان با میزان ۱۵/۹ درصد از همین نرخ در بین مردان ۳ درصد بیش‌تر است. فارغ از این نکات، آنچه جالب می‌نماید تقسیم‌بندی شاغلان استان در بخش‌های مختلف است؛ بر خلاف پیشینه فعالیت‌های اقتصادی در این استان، اکنون تنها در حدود ۱۶/۶ درصد در بخش کشاورزی اشتغال دارند. بر این اساس، ۳۶/۹ درصد در بخش صنعت و البته بیش‌ترین شاغلان در بخش خدمات با میزان حدوداً ۴۶/۵ درصد جای دارند. همچنین بر پایه آمار موجود، تخمین زده شده است که سهم شاغلان بخش عمومی از کل شاغلان استان ۷/۲۲ درصد بوده و همین میزان در بخش خصوصی برابر با ۷۷/۳ درصد است.

شکل ۴-۲: نمودار درصدی سهم شاغلان استان در بخش‌های مختلف اقتصاد

(منبع: همان، ۱۳۹۸: ۲۰)

اقشار و گروه‌های موجود در سپهر اجتماعی - سیاسی سیستان و بلوچستان

در ناحیه سیستان «زمین» و مالکیت آن و مناسبات متأثر از شیوه زیست سنتی ساکنان، یعنی کشاورزی و دام‌داری، نقش مهمی در شکل‌دهی و پدید آمدن اقشار اجتماعی در این منطقه داشته است. مالکیت اراضی سیستان اغلب در دست حکومت‌ها بود و گفته می‌شود که از اوایل دوره ناصری خالصه اعلام شد و به صورت استیجاری در اختیار سرداران و خوانین منطقه قرار گرفت. سرداران و خوانین سیستان در واقع بزرگ‌مالکانی بودند که به‌طور تاریخی رعایای بی‌شماری را در خدمت داشتند. این رعایا اغلب در نقش بزرگان و دهقانانی سخت‌کوش، دسته‌دسته، روستاهایی را بنا می‌نهادند که در مجاورت زمین‌های محل کشت و کارشان قرار داشت و تحت تدابیر کدخداهای مورد وثوق خوانین سیستانی اداره می‌شد. با توجه به نظام معیشتی منطقه، همچنین اقشار دیگری همچون آهنگران، کولیان و خوشه‌چینان وجود داشته‌اند که در محدوده روستاها سکنی می‌گزیده‌اند. دام‌داران نیمه کوچ‌نشین سیستانی نیز از پایگاه مشابهی برخوردار نبوده و بسته به عوامل مختلف، در مراتب گوناگون قرار می‌گرفته‌اند؛ این رتبه‌بندی بیش‌تر اقتصادی بوده است. در مجموع، قشر بندی در سیستان اگرچه امری مشهود بوده، لکن مرزهای اجتماعی سختی را بین عموم اقشار ایجاد نمی‌کرده است. با این همه، نظر به نظام معیشتی منطقه، خیل عظیمی از

سیستانی‌ها مشاهده می‌شده که همواره در موقعیت فرودست بوده‌اند. همین موضوع، بهانه‌ای برای اجرای برنامه‌های اصلاحات و واگذاری اراضی به عموم روستاییان در دوران پهلوی اول و دوم بود؛ امری که البته موفقیت یا عدم موفقیت آن محل بحث حاضر نیست، اما در مجموع به تغییر یا بهبودی شگرف در وضعیت عامه سیستانی‌ها منجر نشد (علی صوفی، ۱۳۹۱؛ علی صوفی و همکاران، ۱۳۹۲). عواملی چون خشک‌سالی، مهاجرت، انقلاب اسلامی، رشد تحصیلات و گسترش نظام اداری در ناحیه سیستان همگی زمینه‌های تغییراتی را در نظام قشربندی اجتماعی منطقه فراهم نمود؛ به طوری که امروز دیگر از آن نظام خان‌خانی گذشته چندان اثری نیست. بخشی از سیستانی‌ها در بخش‌های اداری و رسمی مشغول شده و عمده آن‌ها نیز با پایگاه اجتماعی - اقتصادی مشابه، به فعالیت‌هایی معمول در گذران زندگی روزمره خویش مشغول‌اند.

در نواحی مختلف بلوچستان نیز می‌توان نظامی از سلسله‌مراتب و قشربندی اجتماعی را در ادوار تاریخ و تا کنون ردیابی و مشاهده کرد. بنا بر این و در وهله نخست، بایستی به اқشار گوناگون و نظام سلسله‌مراتبی سختی اشاره داشت که برای سالیان مدید در ناحیه مکران بلوچستان وجود داشته‌اند؛ ناحیه‌ای با سابقه طولانی یک‌جانشینی که در آن شاهد وجود روستا - شهرهایی نسبتاً پایدار و با حضور رسته‌های مختلف کاری و شغلی بوده‌ایم. وجود دربارهای حکومتی محلی در بخش‌هایی از مکران همچنین موجب افزایش روزافزون قدرت طبقات فرادست گشته است؛ قدرتی که باعث شده بود آن‌ها به نوعی تا همین دوران معاصر در پس پشت دیوارهای ارتباطی بلند با عامه مردم قرار داشته باشند. اқشار موجود در این ناحیه که شاید در ابتدا بیش‌تر به دلیل موقعیت اجتماعی و اقتصادی‌شان از یکدیگر تمایز می‌یافته‌اند، به تدریج اصالت نسبی و تباری پیدا کرده، و در پی شکل‌گیری مجموعه‌ای از محدودیت‌ها، از جمله محدودیت ازدواج‌های بین‌گروهی، عملاً به یک سیستم اجتماعی «شبه‌کاستی» دامن زده‌اند (عظیم شه‌بخش ۱۳۷۳: ۲۷)، یکی از پژوهش‌گران محلی تاریخ بلوچستان، در همین ارتباط و با اشاره به اهمیت «اصل و نسب» - یا به تعبیر بلوچ‌ها «ذات» - در تعیین جایگاه و منزلت افراد و گروه‌ها در ناحیه مکران بلوچستان می‌نویسد:

در بلوچستان «ذات» تعیین‌کننده پایگاه اجتماعی افراد و گروه‌ها است. ذات در اساس همان اصل و نسب است. هویت یک فرد وابسته به ذاتی است که در آن متولد شده و زندگی می‌کند. به‌طور کلی هر فرد بلوچ از بدو تولد یک وابستگی ذهنی به ذاتی مشخص دارد [...] اساس تشکیل ذات، خون مشترکی است که در رگ‌های افراد وابسته به آن جریان

دارد و نتیجه این اشتراک خون چیزی جز عصبیت نژادی نیست]... [عصبیت نژادی چنان در بین بلوچ‌ها ریشه دوانیده است که خوش‌نامی و یا بدنامی، پیروزی یا شکست، صواب یا خطای یک فرد در امور گوناگون پیش از این که برای خودش افتخار و سربلندی یا برعکس موجب سرافکنندگی و شرم‌ساری گردد، مؤثر در وجهه ذاتش است و در کارنامه خانوادگی ذات ثبت می‌شود.

بنا بر این، در این سیستم اجتماعی، اغلب حاکمان محلی با عناوینی چون «میر»، «حاکم» یا «خان» در صدر مراتب اجتماعی قرار گرفته و پس از آن شاهد حضور اشرافی چون «کدخدا» به‌عنوان مشاوران و دستیاران ناحیه‌ای خان، «اریاب» به‌عنوان بزرگ‌مالکان صاحب‌نام، «قضات و مولوی‌ها»، «جنگ‌جویان»، «آستاه» یا صنعت‌گران، «درزاده‌ها» یا کشاورزان بدون زمین، «غلام‌ها»، «چاوش‌ها»، «کولی‌ها» و... می‌باشیم (برقی، ۱۳۳۶: ۷۲-۶۲؛ ناصری، ۱۳۵۸: ۵۷-۴۳؛ شهبخش، ۱۳۷۳: ۳۰-۲۸؛ روستاخیز، ۱۳۹۷: ۴۴).

وضعیت در نواحی شمالی‌تر یا سرحدِ بلوچستان اگرچه به سختی مناطق مرکزی و جنوبی بلوچستان نبوده است، اما می‌توان در آن‌جا نیز شکلی از یک نظم به نسبت نابرابر را مشاهده کرد. به عبارت دیگر، ظاهراً در ناحیه سرحد به دلیل وجود دسته‌های عشایر و کوچنده خویشاوند، که منطقی‌اً به لحاظ اقتصادی در یک سطح بوده‌اند، چندان طبقات متمایزی وجود نداشته است. با وجود این، نمی‌توان انکار کرد که ضرورت وجود «رئیس» برای دسته‌های ایلاتی سرحد موجبات ایجاد سازمانی را فراهم می‌آورد که مستلزم نوعی از «تشکیلات» بوده و مبتنی بر آن حلقه‌هایی از وفاداران شکل می‌گرفته‌اند؛ وفادارانی که لزوماً در یک فاصله از رؤسای محلی قرار نداشته و بنا بر این جایگاه یک‌سانی را در سلسله‌مراتب اجتماعی اشغال نمی‌کرده‌اند. از سوی دیگر، مطالعات مردم‌نگارانه نشان می‌دهد که انتخاب رؤسای محلی به‌منظور حفاظت از منافع گروه یا اصطلاحاً طایفه، اگرچه در مرحله نخست بر اساس میزان سلحشوری و نیز درایت و فرهنگندی افراد صورت می‌گرفته، اما به زودی حالتی موروثی یافته و به شکل‌گیری یک «خاندان حاکم» می‌انجامیده است. از همین رو است که یک پیگیری ساده درباره بزرگان طایفه‌ای در این دسته از اجتماعات بلوچ حاکی از آن است که اغلب آنان به لحاظ خانوادگی پیشینه‌ای قابل توجه در «هدایت» طایفه خویش دارند. به عبارت دیگر، عمده رؤسای طوایف در این نواحی فرزندان ارشد رؤسای فقید بلوچ هستند (سالزمن، ۱۳۹۰: روستاخیز، ۱۳۹۷: ۶۱-۳۹).

اقتصاد مبتنی بر تجارت دریایی و ماهی‌گیری، تا حدودی نوع قشربندی در بلوچستان ساحلی را از دیگر اجتماعات بلوچ متمایز می‌ساخته است. به عبارت دیگر، بر خلاف

دیگر مناطق که مالکیت زمین و برخورداری از مراتع یا چراگاه، تعیین کننده جایگاه افراد بوده است، در این ناحیه، تجارت دریایی تعیین کننده موقعیت ایشان بوده است. بر خلاف تجار، ماهی گیرها یا اصطلاحاً «مید»ها در سطوح پایین سلسه مراتب اجتماعی قرار داشته و البته گروه‌های کشاورز و دامدار نیز تا حدودی در این منطقه حضور داشته‌اند. اُستاه‌ها و نوکرها نیز در قاعده هرم قرار می‌گرفته‌اند. بنا بر این، در یک جمع‌بندی کلی، می‌توان قشرهای موجود در بلوچستان ساحلی را به این شکل صورت‌بندی کرد: حاکم، تجار، کشاورزان و دامداران، میدها، اُستاه‌ها و نوکرها (مبارکی و محدثی، ۱۳۹۷: ۱۲۰).

هم‌اینک و در راستای ترسیم چشم‌اندازی کلی، می‌توان سرآمدان طایفه‌ای، پیشوایان مذهبی، سرمایه‌داران یا اشراف اقتصادی، نخبگان سیاسی، تحصیل‌کردگان، تکنوکرات‌ها یا شاغلان دیوانی و نیز فعالان مدنی را به‌عنوان مهم‌ترین گروه‌های اجتماعی فعال در سپهر سیاسی و اجتماعی بلوچستان ایران شناسایی نموده و به این مهم اذعان داشت که هر تغییری بدون شک متأثر از چگونگی کنش‌ورزی آن‌ها در این سپهر می‌باشد (نادری و همکاران، ۱۳۹۷: ۸۰).

مذهب و باورهای اعتقادی مردم سیستان و بلوچستان

گفته می‌شود مردم سیستان در دوره باستان و پیش از رواج آیین‌های رسمی، مذهب و باورهای اعتقادی ساده‌ای همچون باور به قداست طبیعت و اشیای طبیعی داشته‌اند. پس از آن و به مرور، آریایی‌های ساکن در سیستان یا سکاها، از مراحل بدوی تعدد الهه‌ها و پرستش اصنام به یگانه‌پرستی و اعتقاد به توحید جلب شدند. در این بین، به نظر می‌رسد سُنّت‌های دین زردشتی جایگاه قابل توجهی در این ناحیه داشته است. آن چنان که آثار باقی‌مانده از سده‌های ششم پیش از میلاد در سیستان، از حضور این دین البته در کنار برخی آیین‌های محلی به جامانده از دوره‌های قبل خبر می‌دهد. پس از اسلام نیز سیستانی‌ها به این دین الهی پیوستند و هم‌اینک اکثر این مردمان مسلمان و شیعه‌مذهب هستند. البته می‌توان بخش قابل توجهی از بلوچ‌های سنی مذهب را نیز در ناحیه سیستان مشاهده کرد که هم‌زیستی طولانی و مسالمت‌آمیزی با سایر سیستانی‌ها داشته‌اند (رخشانی، ۱۳۸۷؛ حکمت، ۱۳۴۵: ۱۵۱ به نقل از طاهری، ۱۳۹۷: ۱۱).

بر اساس آثار بر جای مانده از دورانی بسیار کهن و نیز نقوش به کار رفته در برخی از مصنوعات دست‌بافته و دست‌ساخته موجود در ناحیه بلوچستان گمانه‌زنی‌های متعددی مبنی بر رواج باورهای اعتقادی گوناگون در گذشته همچون جان‌گرایی، شیء‌پرستی، توتمیسم، مزدپرستی، میترایسم، چندگرایی مذهبی و... در این ناحیه مطرح می‌گردد

(در این باره و برای نمونه نگاه کنید به: سیدسجادی، ۱۳۷۴؛ عبدالله گروسی، ۱۳۷۴؛ بلوکباشی، ۱۳۸۳؛ شیرازی و همکاران، ۱۳۹۲). اما در واقع به نظر می‌رسد تا پیش از یکی دو سده گذشته و به‌طور مشخص تا قبل از گسترش خرده‌گفتمان‌های اسلام سیاسی سنی در بلوچستان ایران، باورهای اعتقادی رایج در بین عامه بلوچ‌ها غیرسازمان‌یافته و تحت تأثیر موقعیت حاشیه‌ای آن‌ها بوده است. بلوچ‌های ساکن در کوه‌ها و دشت‌ها، گذشته از تقدس بخشی به عناصر طبیعی، اغلب پیرو مشایخ صوفیه و معتقد به فرقه‌های عرفانی و شبه‌عرفانی رایج در آن منطقه بودند (دورانی، ۱۳۹۰: ۶۲؛ سرافرازی، ۱۳۹۰: ۵۱-۵۰؛ روستاخیز، ۱۳۹۷: ۱۳۱-۱۱۷).

با شکل‌گیری نوعی نهضت بیداری اسلامی یا به تعبیر دیگر نهضت اصلاح دینی در منطقه شبه‌قاره هند و گسترش آن به نواحی مجاور همچون بلوچستان که مردم آن البته به‌طور سنتی خود را مسلمان سنی مذهب می‌خواندند، شاهد توسعه خرده‌گفتمان‌هایی هستیم که اهمیت مؤلفه مذهب در جریان هویت‌یابی بلوچ‌ها را بسیار بالا برد. این موضوع در کنار دیگر زمینه‌های اجتماعی و سیاسی باعث شد تا به تعبیر برخی از پژوهش‌گران (ن.ک به: روستاخیز، ۱۳۹۷: ۱۶۶-۱۶۲) شاهد نوعی «سنی‌زدگی هویت بلوچی» در یک صد سال اخیر باشیم. گسترش جریان‌های بنیادگرای اسلامی در یک سده اخیر نقش پررنگی در برجسته شدن این امر داشته است. علاوه بر این، تفاوت مذهبی بلوچ‌ها با عمده جمعیت ایران و به ویژه هیئت حاکمه کشور موجب شده است تا آن‌ها خود را در موقعیت یک گروه در اقلیت تصور کنند. احساس ناشی از تفاوت مذهبی باعث شده است تا، به ویژه در دوران معاصر، بلوچ‌ها حول رهبران مذهبی خود هم‌بستگی بالا و اتفاق نظر زیادی در اغلب امور پیدا کنند. بر همین اساس، پیشوایان مذهبی مردم بلوچ یا اصلاًحاً «مولوی‌ها» از جایگاه به شدت تعیین‌کننده‌ای در بین مردمان برخوردار هستند؛ نقش تأثیرگذار ایشان در جهت‌دهی به انتخاب‌های فردی و سبک زندگی عامه بلوچ‌ها انکارناپذیر است. همین امر موجب شده تا در بیش‌تر برهه‌ها آنان و به‌طور کلی گفتمان‌های سیاسی - اجتماعی مذهب‌محور دست‌بالا را نسبت به سایر گفتمان‌ها در سپهر جامعه بلوچ داشته باشند (نادری و همکاران، ۱۳۹۷: ۹۳).

زبان مردم سیستان و بلوچستان

عمده مردم شمال استان به «گوش سیستانی» تکلم می‌کنند. گوش سیستانی، به‌عنوان یکی از گوش‌های شرقی زبان فارسی، در سیستان ایران و استان‌های فراه و نیمروز افغانستان، سرخس ترکمنستان، شمال بلوچستان پاکستان، در برخی نواحی دیگر ایران از قبیل شهر زاهدان،

برخی شهرهای استان‌های گلستان و مازندران و شهرهای سرخس و مشهد در استان خراسان رضوی که در آن‌ها تعداد قابل توجهی از گویش‌وران سیستانی ساکن هستند، رواج دارد. در ناحیه سیستان و در بین گویش‌وران سیستانی، البته می‌توان لهجه‌هایی مانند لهجه پشت‌آبی، شیب‌آبی، بارانی و... را شناسایی کرد که در تلفظ برخی واژه‌ها تفاوت‌های قابل ملاحظه‌ای دارند. یکی از دلایل این تفاوت‌ها، تحرک‌پذیری جغرافیایی بیش‌تر برخی از طوایف سیستانی از جمله طوایف دام‌دار است که در برخی از فصول سال به مناطق دیگری همچون خراسان جنوبی سفر می‌کنند و به ناچار مجبورند با افراد آن مناطق به زبان فارسی معیار صحبت کنند. علی‌ای حال، نمی‌توان انکار کرد که گویش سیستانی، در سده اخیر، تحت تأثیر نظام آموزشی و ابزارهای ارتباط جمعی نوین و فرهنگ و زبان رسمی کشور روزه‌روز کم‌جان‌تر شده است و ضرورت پاس‌داشت آن برای فرهنگ‌دوستان بسیار آشکار است (شهنازی، ۱۳۹۲: ظ؛ آهنگر و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۲).

مردم بلوچستان در مرکز و جنوب استان نیز دارای یک زبان ساختارمند و رسمی تحت‌عنوان «زبان بلوچی» هستند که اگرچه امروز بیش‌تر در جنوب شرقی ایران رواج دارد، در واقع جزء زبان‌های ایرانی شاخه شمال‌باختری محسوب می‌شود. در حقیقت اگرچه بلوچستان در بخش شرقی فلات ایران واقع شده است، اما زبان بلوچی به گروه زبان‌های شرقی ایران تعلق ندارد، بلکه وابسته به گروه زبان‌های غربی است و شباهت‌های زیادی به زبان‌ها و لهجه‌های تاتی، طالشی و گیلکی دارد (سیدسجادی، ۱۳۷۴: ۵۷؛ به نقل از جهان‌دیده، ۱۳۹۰: ۴۴). زبان بلوچی همچنین از طریق گروه زبان‌های ایرانی به شاخه زبان‌های هند و اروپایی و از آن‌جا به خانواده زبان‌های هند و اروپایی می‌پیوندد. این زبان برای هزاران سال زبان قوم بلوچ بوده و تا امروز به‌عنوان یک زبان زنده در ردیف دیگر زبان‌های جهان ایستاده است. زبان بلوچی خود دارای گویش‌ها و لهجه‌های فرعی فراوانی است که در یک دسته‌بندی کلی می‌توان از دو گویش شرقی - که در شمال پاکستان و شرق ایالت بلوچستان پاکستان رایج است - و غربی - که در بخش بلوچستان ایران یا مکران تکلم می‌شود - نام برد و به‌طور جزئی‌تر می‌توان به گویش‌ها یا لهجه‌های سرحدی، کاروانی، فنوجی، کُتیچی، سراوانی، لاشاری و... اشاره کرد. علاوه بر این، لازم به ذکر است که در پهنه فرهنگی بلوچستان زبان‌های دیگری همچون براهویی و نیز فارسی رواج داشته و در طول سالیان باعث شده تا علاوه بر آمیزش‌های قومی - فرهنگی شاهد نوعی از آمیزش‌های زبانی نیز باشیم (محمودزهی، ۱۳۸۷: ۴۴۷؛ جهان‌دیده، ۱۳۹۶: ۹).

فرهنگ عامه و آداب و رسوم شاخص در سیستان و بلوچستان

فرهنگ، به تعبیری، کلیت به هم پیوسته‌ای از باورها و رفتارها، هنجارها و قوانین، هنرها و به‌طور کلی شیوه‌ای از زیست است که افراد در طول حیات خود آن را آموخته و درونی می‌سازند. فرهنگ به این معنی، جدای از آن‌که در اکنون و اینک جاری است، همچنین معطوف به گذشته و آینده است؛ آن‌چنان‌که چونان میراثی می‌نماید که از گذشتگان به دست ما رسیده و دست به دست به آیندگان خواهد رسید. فرهنگ عامه یا فولکلور نیز بر همین اساس مجموعه‌ای از دانستنی‌ها و اعمال و رفتار است که در بین عامه مردم، بدون در نظر گرفتن یا حتی وجود فواید علمی و منطقی آن، سینه به سینه و نسل به نسل به ارث رسیده و انتقال می‌یابد (روح‌الامینی، ۱۳۸۵: ۲۲۶). در این بین، اگرچه نمی‌توان تحول و تغییرپذیری فرهنگ را انکار نمود، اما آنچه مشهود به نظر می‌رسد وجود و استمرار ته‌نشست‌های فرهنگی در ذهن و ضمیر افراد است که تا حد زیادی برای آن‌ها هویت‌های مشترکی نیز فراهم می‌آورد؛ چیزی که از آن‌ها یک «ما» می‌سازد. سیستانی و بلوچستانی‌ها نیز از این قاعده مستثنا نیستند؛ طرفه آن‌که هنر بومی و فرهنگ عامه آن‌ها غنا و قدمتی طولانی دارد. در ادامه به برخی مؤلفه‌های فرهنگ عامه و آداب و رسوم شاخص مردم سیستان و بلوچستان متناسب با بافت اجتماعات محلی ایشان اشاراتی خواهیم داشت.

نظر به بافت عمده‌تر روستایی سیستان در شمال استان و وابستگی تاریخی سیستانی‌ها به آب رودخانه هیرمند و دریاچه هامون از یک‌سو و رواج معیشت کشاورزی و دام‌پروری در بین آن‌ها از سوی دیگر، فرهنگ و ادبیات عامه این مردمان و نیز آداب و رسوم شاخص‌ها آن‌ها را باید متأثر از این امور دانست. در همین ارتباط و برای نمونه فاطمه الهامی (۱۳۹۸: ۳)، پژوهش‌گر محلی فرهنگ و ادبیات عامه سیستان، در بحث از اشعار و ترانه‌های بومی این مردمان با تعبیر جالبی می‌نویسد:

شعر و ترانه همراه همیشگی این مردم آفتاب‌سوخته در حاشیه کویر است؛ گاه حین انجام کار، گاه در ابراز احساسات در مراسم شادی و غم، گاه در عشق و دل‌دادگی. پیرزنی که دوک می‌ریسد؛ دهقانی که زراعت می‌کند؛ چوپانی که در دل دشت، شب‌های پرستاره و خیال‌انگیز و روزهای سرشار از درخشش آفتاب را می‌گذراند؛ مادری که کودک خود را می‌خواباند و دختران ناکام و پسران عاشق‌پیشه، همه و همه در سیستان ترانه‌های روستایی را زیر لب زمزمه می‌کنند و با جادوی این ترانه‌ها زنگار غم و اندوه و دل‌تنگی را از خاطر می‌زدایند. گویی سرشت و سرنوشت مردمان کویر با ترانه و ترنم عجین شده است.

بیابان‌های وسیع و دشت‌های گسترده حاشیه کویر ذهن خیال‌پرداز ساکنان این جهنم خاموش را به گنجینه شعر و ترانه بدل ساخته است.

تأثیرپذیری فرهنگ و ادبیات عامه مردم سیستان از بافت موقعیتی آن‌ها برای مثال در باورها و اعتقادات خاص ایشان درباره دریاچه هامون نمود می‌یابد. سیستانی‌ها هامون را جایگاه مقدسی می‌دانستند و به نحوی اسطوره‌ای و افسانه‌وار بر این باور هستند که هامون محل باروری دختر باکره‌ای است که از آب هامون باردار خواهد شد و سرانجام به تولد منجی انسان‌ها یا «سوشیانت» منجر می‌گردد. آب، دریا و به‌طور خاص دریاچه هامون گاه به صورت عامل فیزیکی و مادی، چونان سنگ صبور دردها و محل واگویه رنج‌ها، دوری‌ها، گله‌ها و شکایاتی می‌شود که فردی بابت دوری عزیزی دارد، یا در لالایی‌ها و زمزمه‌ها آلام‌بخش دردهای درونی انسان‌ها می‌شود (بهمنی، ۱۳۸۷). سیستانی‌ها به‌طور کلی آب، و مکان‌هایی چون رودخانه هیرمند و دریاچه هامون را خوش‌یمن می‌دانند و از همین رو است که نوروز و به ویژه روز سیزده‌به‌در خود را در این مکان‌ها و در مجاورت آب می‌گذرانند.

در همین راستا، شاهد هستیم که عامل «باد»، به‌عنوان یکی از عوامل طبیعی تأثیرگذار بر زندگی و معیشت سیستانی‌ها، هم در باورها و هم در ادب عامه آن‌ها نمودی پررنگ دارد. در واقع، این عنصر به‌طور تاریخی و سنتی توسط مردم سیستان و در عرصه‌های گوناگون، نمادپردازی شده است؛ چنان‌که این امر در نقوش سفال‌های شهر سوخته و پس از آن در نقوش قالی سیستان نیز مشاهده می‌شود. دولت‌یاری (۱۳۹۲: ۱۳۴) در توضیح همین موضوع می‌نویسد: «طرح‌های قالی سیستان مانند خطوط سفال‌ها به صورت خطوط مستقیم و ممتد و گاه بریده‌بریده، خمیده، نرم و زیگزاگی شکل است که در ترکیب درختان و نقوش انسانی نوعی پیوند فرهنگی دیرینه را با سابقه طولانی و استفاده از کهن‌الگوی نقش باد در طرح‌های بافته‌شده نشان می‌دهد». دولت‌یاری در پژوهش خود همچنین تأثیر باد در لباس و پوشش مردم سیستان، در معماری و ساخت منازل، در ادبیات شفاهی و موسیقی این مردمان را مورد مذاقه قرار داده است (ن.ک به: همان، ۱۳۹۲).

سیستانی‌ها همچنین ادبیات عامه بسیار غنی و پرمحتوایی دارند. یکی از مهم‌ترین عناصر تشکیل‌دهنده ادبیات عامه این مردم، ترانه‌های محلی آن‌ها است. سیتک‌ها^۱ یا دویتی‌ها، بحث و بیت، آرده‌خوانی^۲ یا رباعی‌خوانی، آلوکه^۳ و آیکه^۴ از انواع ترانه‌های سیستانی هستند

1. Seytak

2. Ardah

3. Alokah

4. Aikah

که موضوع اغلب آن‌ها عشق و زندگی، بیانِ غم و اندوه، سوگواری و هم‌دردی، اعتراض و... است. الهامی (۱۳۹۶) در پژوهشی، ضمن معرفی این گونه‌های ادبِ عامهٔ مردم سیستان، محتوای آن‌ها را در چهار دستهٔ کلی «محتوای اعتقادی و مذهبی»، «عاشقانه»، «کار و فعالیت‌های شغلی»، و «محتوای اجتماعی - سیاسی» بررسی کرده و در مجموع معتقد است که «مضامین و محتوای بیش‌تر آن‌ها با عواطف و احساسات، اندیشه‌ها و اعتقادات، واقعیات زندگی، کار و فعالیت مردم آمیخته است؛ به گونه‌ای که بازتابی از تجربه‌های زندگی و افکار و باروهای مردم این دیار است» (همان، ۱۳۹۶: ۱۷۶).

از جملهٔ آداب و رسوم شاخص سیستانی‌ها که مؤید ویژگی‌های سازمان اجتماعی آن‌ها است می‌توان به مراسم «حشر کردن»، «جشن گندم»، «شال مردم‌داری» و «رمضونیکه» اشاره داشت. مراسم حشر کردن به مشارکت گروهی مردان سیستانی برای لای‌روبی نهرها و از جمله بستر رودخانهٔ هیرمند گفته می‌شود که یکی از بارزترین نموده‌های هم‌بستگی و اشتراک مساعی در این خطه بوده است. با توجه به این که کشت گندم اصلی‌ترین فعالیت کشاورزی سیستانی‌ها است، آن‌ها در فصل برداشت گندم با برگزاری مراسم جشنی به رقص و پایکوبی می‌پرداخته‌اند که به مراسم جشن گندم موسوم است. مراسم شال مردم‌داری نیز به مراسمی گفته می‌شود که در آن و برای حل و فصل مشکلات و منازعات بین مردم، تعدادی از ریش‌سفیدان و بزرگان طوایف، که در اصطلاح محلی به آن‌ها «شکسته‌بند» می‌گویند، به صورت عادلانه حکمیت کنند و می‌کوشند تا مشکل حادثه نشده است، به درگیری بیش‌تری نیجامد. در نهایت، مراسم رمضونیکه، که نشانگر اهمیت باورها و اعتقادات مذهبی سیستانی‌ها است، ناظر به مراسمی در ماه رمضان می‌باشد؛ بدان نحو که در هنگام افطار گروه‌های مختلفی تشکیل شده و با مراجعه به درب منزل همسایگان، به صورت دسته‌جمعی، اشعاری را با مضامین مذهبی می‌خوانده‌اند و ضمن همراه کردن افراد با خود، مقداری نان و طعام یا دیگر کمک‌های نقدی و غیرنقدی را جمع‌آوری نموده و بین نیازمندان تقسیم می‌کرده‌اند (ن.ک به: سیستانی، ۱۳۹۰؛ افشار سیستانی، ۱۳۹۰).

بلوچ‌های نواحی مرکزی و جنوبی استان نیز از فرهنگ عامه و ادبیات پرمغزی برخوردارند. فرهنگ و ادبیات عامهٔ مردم بلوچستان نیز متأثر از بافت اجتماعی - فرهنگی و نحوهٔ زیست آن‌ها است. تقریباً تمامی آثار نگاشته‌شده پیرامون مردمان مذکور و نیز پرس و جوهای میدانی پژوهش‌گران مؤید این نکته است که شیوهٔ زیست ایشان همواره یک زیستِ عشیره‌ای - قبیله‌ای بوده است (سایکس، ۱۳۳۶؛ جهانبانی، ۱۳۳۸؛ ناصح، ۱۳۴۵؛ پاتینجر، ۱۳۴۸؛ برقعی،

۱۳۳۶؛ کاظمیه، ۱۳۵۶؛ ناصری، ۱۳۵۸؛ غراب، ۱۳۶۴؛ زندمقدم، ۱۳۹۷؛ همت، ۱۳۷۰؛ سالاربهزادی، ۱۳۷۲؛ شه‌بخش، ۱۳۷۳؛ جانب‌الهی، ۱۳۷۵؛ دایر، ۱۳۷۸؛ سالزمن، ۲۰۰۰؛ سیاسر، ۱۳۹۲). این شیوه زیست، همچون سایر نسخه‌های مشابه به خود، بسترساز فضای اندیشگانی و عملکردی خاصی است که خواسته یا ناخواسته و آگاهانه یا ناآگاهانه شخصیت و در واقع هویت بومیان محلی را جهت می‌بخشد و به تبع در فرهنگ و ادب عامه آن‌ها نیز ظهور و بروز می‌یابد. نگاهی به حماسه‌ها، افسانه‌ها، اسطوره‌ها، قصه‌ها، ترانه‌ها، ضرب‌المثل‌ها و حتی لایبی‌های بلوچی مؤید این نکته است که مضامین عمده آن‌ها شامل بازگویی رشادت‌های قهرمانان قومی و تکیه بر ویژگی‌های سلحشورانه و غیرت‌مندی طوایف مختلف بلوچ، شرح نبردها و جنگ‌های درون یا بین گروهی، ناموس‌پرستی و تأکید بر ضرورت وفای به عهد، حمایت از مظلومان و... است. در حقیقت، با توجه به ویژگی‌های اجتماعی - فرهنگی جامعه بلوچ‌ها که البته در صفحات گذشته نیز اشاره شد، آنچه در فرهنگ و ادبیات عامه یا آداب و رسوم شاخص آن‌ها هم نمود یافته است، چیزی جز «اعتبار حیثیتی قلمرو سرزمینی و ضرورت پاس داشت آن»، «توالی و پیوستگی نبرد با دشمنان واقعی یا تصویری»، «تقویت، تثبیت و ترویج اندیشه برگزیدگی و برتری قومی در برابر تحقیر دیگری»، «سرپرستی پدرمآبانه و هدایت‌گری فرهنگدانه بزرگان یا پیشوایان قومی - مذهبی» و دیگر موارد مشابه که در طول زمان مورد حفظ و بازتولید قرار گرفته نیست (روستاخیز، ۱۳۹۷: ۵۹ - ۳۹).

در مجموع، شرایط زیست اجتماعی بلوچ‌ها منجر به توسعه مجموعه‌ای از ویژگی‌های فرهنگی و رسوم ویژه در بین این مردمان شده است که جملگی نشان از اهمیت انسجام گروهی و تقویت آن دارد؛ حشر و مدد^۱، بجار^۲، پتر، پیر^۳، زهم و کپن^۴، دیوان^۵، شریعت^۶، قول^۷، میار^۸ و... از جمله این موارد است. در این میان، «حشر و مدد» به معنای هم‌یاری و تعاون گروهی افراد در کارهای عام‌المنفعه همچون لای‌روبی قنوات، ساخت خانه و... است. «بجار» نیز یکی از شیوه‌های هم‌یاری و همکاری جمعی در امر تسهیل ازدواج جوانان گروه است. «پتر» به معنای ضرورت جبران جمعی قصور و اشتباه تلقی می‌شود و به ضرورت همراهی اعضای گروه با فرد خاطی و در جهت جلوگیری از گسترش دامنه اختلافات و انتقام‌گیری اشاره دارد.

1. Hašar o Madad

2. Bejjār

3. Beyr

4. Zahm o Kapon

5. Diwān

6. Šari'at

7. Kowl

8. Mayār

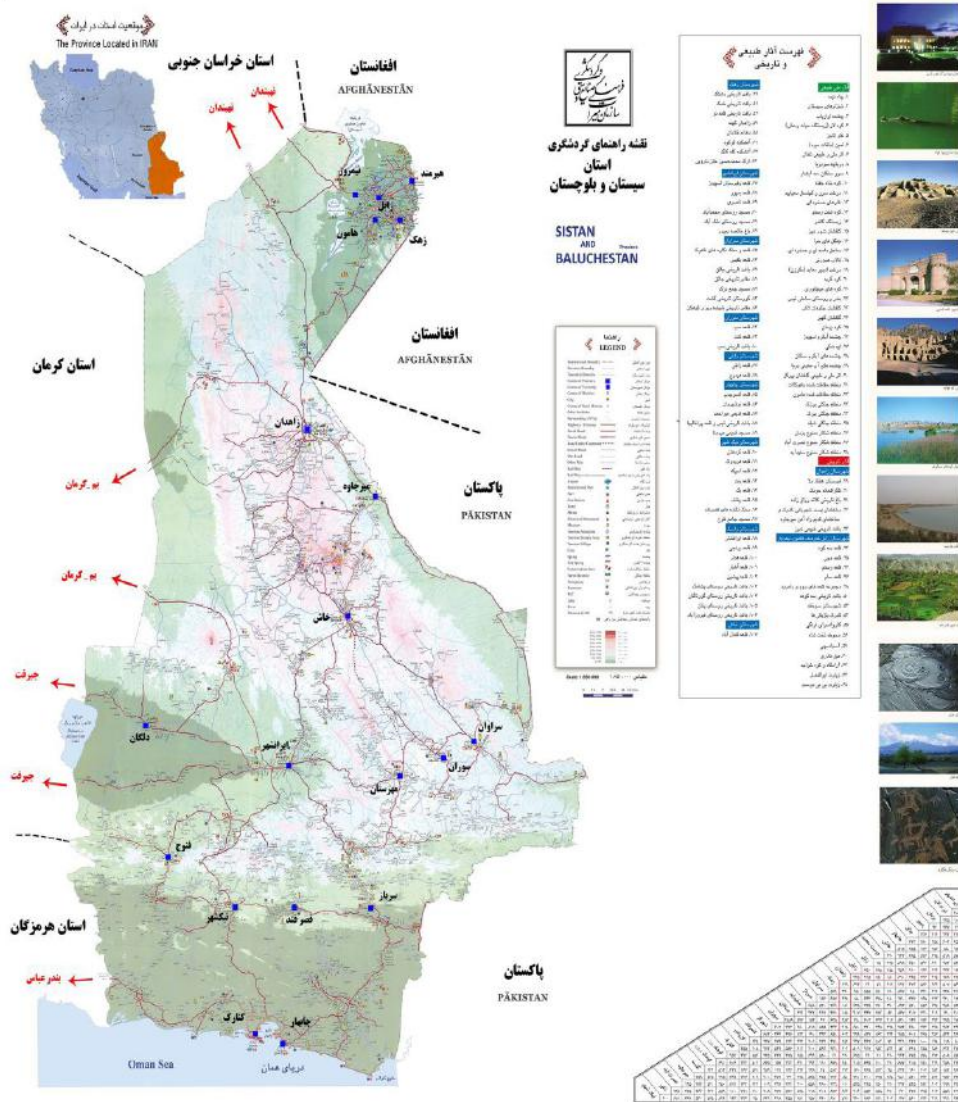
رسم «بیر» اما در مقابل و متأسفانه مربوط به این مسئله است که اگر به شخصی یا طایفه‌ای صدمه و خسارتی وارد شود یا کسی کشته شود و شخص خاطی از عمل خود اظهار ندامت و عذرخواهی نکند، باید منتظر انتقام طرف مقابل باشد. وجه زیان‌رسان این رسم آن است که برای گرفتن انتقام، اگر شخص خاطی و مقصر پیدا نشود، در انتخاب اولی، از یکی از بزرگان یا نام‌داران طایفه او به جای وی انتقام خواهند گرفت. این رسم متأسفانه تا کنون باعث شده تا بسیاری از بی‌گناهان به دلیل هم‌طایفه‌گی با مقصر جان خود را از دست بدهند. در مقابل این مسئله، البته رسم «زَهْمُ و کَپْن» نیز در بین بلوچ‌ها رواج داشته است. بر اساس این رسم، اگر شخص خاطی در قضیه‌ای - خصوصاً اگر به قتل منجر شده باشد - از عمل خود پشیمان شود و افراد فامیل مقتول نیز با آگاهی از این قضیه در گرفتن انتقام جدی نباشند، با وساطت بزرگان طوایف، شخص خاطی را در حالی که کفن و شمشیر به همراه دارد، به نزد خاندان مقتول برده و می‌گویند یا با این شمشیر او را قصاص کنید و جسد کفن‌پوش شده‌اش را تحویل دهید یا این که او را ببخشید و احیاناً به پرداخت دیه رضایت دهید. معمولاً از آن‌جا که قبلاً همه ریزنی‌ها انجام شده است، خاندان مقتول تمایل به بخشش دارند و لذا اجرای این مراسم بیش‌تر جنبه سمبلیک دارد و منجر به بخشیدن قاتل می‌شود. مفاهیمی مانند «دیوان» و «شریعت» نیز فارغ از تفاوت‌های معنایی بیش‌تر مربوط به ایجاد فضایی جهت رتق و فتق مشکلات درون یا بین طوایف است. در نهایت و از دیگر افتخارات بلوچ‌ها همچنین پای‌بندی به باور مرسوم است که تحت‌عنوان «میار» تعریف می‌شود. این مفهوم نیز در همان فضایی قابل‌ادراک است که تا کنون ترسیم گردید. میار یا پناه خواستن فرایندی را شامل می‌شود که طی آن فردی که به هر دلیلی تهدید شده یا به او تجاوز شده است از زورمندان یک طایفه، که معمولاً رؤسای طایفه هستند، درخواست پشتیبانی و حمایت می‌کند. پناه‌دهنده می‌باید تا پای جان از پناهنده خود در مقابل دشمنانش دفاع کرده و حق ندارد که به او خیانت نموده یا او را تحویل دشمن دهد (ناصری‌نیا، ۱۳۸۸: ۷-۱۴).

فرهنگ عامه بلوچستانی‌ها البته در عین حال، سرشار از روح زندگی، عواطف انسانی همچون عشق و شادی و شور است. از همین رو است که موسیقی و ایجاد ریتم‌های طرب‌انگیز با فرهنگ و حتی معیشت بلوچ‌ها عجین شده است. آن‌ها هر فرصتی را به بهانه‌ای برای برپایی جشن و دیوانی از شعر و موسیقی تبدیل می‌کنند. در بلوچستان این جشن‌ها فراوان‌اند. برخی از آن‌ها جشن‌های دوران‌گذار هستند، مانند جشن «شپتاک» که شش روز پس از تولد فرزندان برپا می‌شود یا جشن سن تکلیف، جشن افتادن دندان در ۷ سالگی یا جشن دانداروزی، جشن‌های ازدواج و... برخی جشن‌ها نیز جشن‌های

کار و تلاش هستند؛ مانند جشن برداشت محصول از جمله جشن «پله» یا «جشن برداشت گندم» و «جشن هامین» یا «جشن برداشت خرما». از انواع دیگر جشن‌ها، همچنین می‌توان به جشن‌های ملی مانند «جشن بهارگاه» و «جشن بهارچرانی» اشاره داشت که مصادف با ایام نوروز است. در نهایت، می‌توان به جشن‌ها و اعیاد مذهبی مورد احترام بلوچستانی‌ها اشاره نمود؛ جشن‌هایی به مناسبت اعیاد سعید فطر، قربان و مبعث (ن.ک به: بزرگ‌زاده، ۱۳۹۲).

اماکن شاخص مذهبی و توریستی در سیستان و بلوچستان

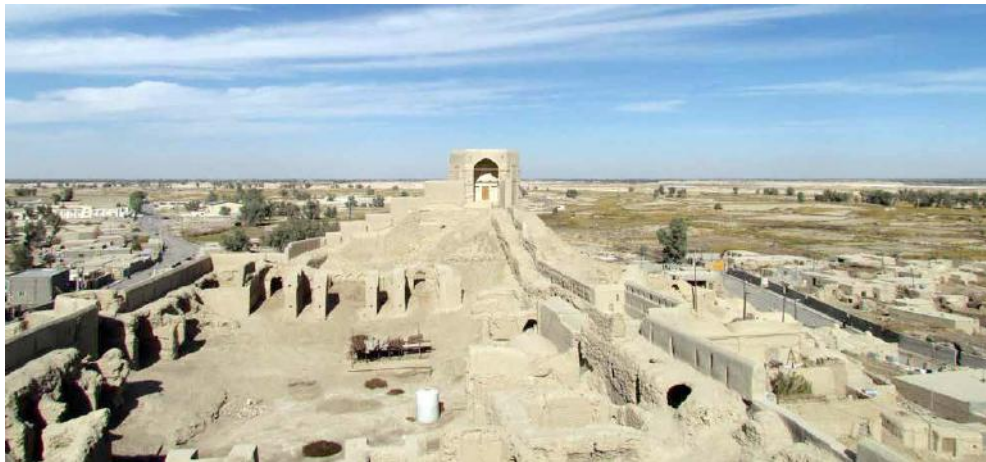
سیستان و بلوچستان را همچنین بایستی از جمله پهنه‌های غنی ایران به لحاظ وجود اماکن شاخص مذهبی و توریستی دانست. اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۹) در بحث از مسیرهای گردشگری استان سیستان و بلوچستان، به‌طور مشخص پنج مسیر را تعیین کرده است. طی نمودن جملگی این مسیرها و بر اساس نقشه راهنمای گردشگری استان ما را با بیش از ۱۰۰ فضای شاخص طبیعی، تاریخی و مذهبی رو به رو خواهد کرد.

نقشه ۲-۲: نقشه راهنمای گردشگری استان سیستان و بلوچستان
(منبع: اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۹)

در مسیر شماره یک، از مبدأ مرکز استان یعنی شهرستان زاهدان، می‌توان به مقصد شمال استان یا همان ناحیه سیستان و شهرستان‌های هامون، زهک، زابل، نیروز و هیرمند سفر کرد. از مهم‌ترین جاذبه‌های این مقصد گردشگری می‌توان به سایت باستان‌شناختی شهر سوخته، دهانه غلامان، کوه خواجه، ارگ سه کوه، ارگ محمدحسین خان نارویی،

ارگ روستای ملک حیدری، قلعهٔ مچی، آسبادهای سیستان، طبیعت زیبای چاه‌نیمه‌ها و دریاچهٔ هامون، روستای گردشگری قلعه‌نو، موزهٔ مردم‌شناسی زابل و... اشاره نمود.

تصویر ۱-۲: روستای سه کوهه، سیستان
(عکاس: ناشناس | برگرفته از مجلهٔ کاو، مرداد ۱۳۹۶)

در مسیر شمارهٔ دو، از مبدأ مرکز استان یعنی شهرستان زاهدان، می‌توان به مقصد نواحی کوهستانی یا سرحد بلوچستان و مناطقی چون میرجاوه، لادیز، تمین، سنگان، تفتان، تمندان و خاش سفر کرد. ساختمان شهرداری و ادارهٔ پست میرجاوه، مجموعهٔ ساختمان‌ها و ایستگاه قدیمی راه‌آهن میرجاوه، غار لادیز، معماری صخره‌ای تمین، آسیاب آبی تمین، قبرستان هفتادملا، سرو کهن سال سنگان و... تنها بخشی از جاذبه‌های این مقصد گردشگری است.

تصویر ۲-۲: ساختمان شهرداری میرجاوه
(عکاس: ناشناس | برگرفته از دانشنامهٔ آزاد ویکی‌پدیا، ۱۳۹۹)

مسیر شماره سه، مسیر سفر از شهرستان زاهدان به مقصد شهرستان‌های سراوان، سوران و مهرستان است. روستای کلیپورگان به‌عنوان مرکز تولید سفال که در سال ۱۳۹۶ به‌عنوان دهکده جهانی سفال ثبت شد، در کنار قلعه تاریخی سب، قلعه کنت، قلعه زابلی، سنگ‌نگاره‌های روستای ناهوک و منطقه گشت، مسجد جامع دزک و منطقه کوهستانی - جنگلی بیرک از جمله جاذبه‌های این مقصد گردشگری هستند.

تصویر ۳-۲: موزه زنده سفال کلیپورگان سراوان
(عکاس: نصرالله کوهکن | برگرفته از مجله کاو، شهریور ۱۳۹۶)

در مسیر شماره چهار، می‌توان از زاهدان به مقصد ایرانشهر، بمپور، بزمان، دلگان و نیک‌شهر رفت. روستای گردشگری دامن، روستای آبادان، قلعه ناصری ایرانشهر، قلعه تاریخی بمپور، باغ خالصه بمپور، چشمه آب گرم بزمان، قلعه نیک‌شهر و طبیعت زیبای آن و... از جاذبه‌های این مقصد گردشگری هستند.

تصویر ۴-۲: تالاب نمردیان ایرانشهر
(عکاس: نصرالله کوهکن | برگرفته از مجله کاو، مهر ۱۳۹۶)

مسیر شماره پنج هم مسیر سفر از شهرستان زاهدان به مقصد شهرستان‌های سرباز، راسک، چابهار و کنارک است. از مهم‌ترین جاذبه‌های این مقصد گردشگری، می‌توان به دره و رودخانه سرباز، زیست‌بوم تمساح پوز کوتاه یا گاندو، کوه‌های مریخی و سواحل مرجانی - صخره‌ای چابهار، اسکله‌ها و جنگل‌های حرا، مسجد جامع تیس، آرام‌گاه سید غلام رسول، قلعه پرتغالی‌ها، تلگراف‌خانه چابهار، بازار ماهی فروش‌ها و منطقه آزاد تجاری چابهار اشاره کرد.

تصویر ۵-۲: بندر چابهار
(عکاس: بهروز روستاخیز | برگرفته از آرشیو شخصی عکاس، ۱۳۹۰)

البته خود شهرستان زاهدان به‌عنوان مرکز استان نیز اگرچه قدمتی چندان کهن ندارد، لکن به دلیل موقعیت ویژه خود محل استقرار نهادهای به خصوصی بوده است که ساختمان برخی از آن‌ها امروز به‌عنوان اماکن برجسته مذهبی و گردشگری سیستان و بلوچستان شناخته می‌شود؛ در این بین، ساختمان تاریخی دادگستری، موزه پست، موزه منطقه‌ای جنوب‌شرق ایران و ساختمان مسجد جامع مکی بدون شک از جمله برجسته‌ترین این اماکن است. بازار زاهدان و خاصه بازار معروف به «رسولی» همواره از مکان‌های جالب‌توجه گردشگرانی بوده است که به این شهر سفر کرده‌اند.

گروه‌ها و جریان‌های فرهنگی - هنری شاخص در سیستان و بلوچستان

پویایی جوامع، تسهیل ارتباطات و دسترسی به اطلاعات، محصولات و اندیشه‌های جدید در دوران اخیر بیش از پیش موجب آن شده است تا شاهد سر بر آوردن و رو در رو شدن جریان‌های فکری و فرهنگی باشیم. این رویارویی صرفاً ناظر به تقابل نظام‌های اندیشگانی رقیب یکی در این سو و دیگری در آن سوی جهان نیست. گاه می‌توان درون یک جامعه که واحدی مستقل به نظر می‌رسد نیز تنوعی از این جریان‌ها را مشاهده کرد و مورد تأمل قرار داد. بیگدلو و اکبری (۱۳۸۹: ۱۸) در تعریف جریان‌های فرهنگی و با تأسی از مراجع مختلف می‌نویسند:

جریان‌های فرهنگی را می‌توان منظومه به نسبت منسجمی از باورها، ارزش‌ها، عقاید، سبک‌های زندگی، هنر، دانش و اندیشه‌هایی دانست که پذیرش عمومی می‌یابند و به نیروی اجتماعی مبدل می‌شوند. جریان‌های فرهنگی فضاهای فکری و فرهنگی ویژه‌ای را پدید می‌آورند که تمام یا تعدادی از افراد یک جامعه بر حسب آن‌ها می‌اندیشند، سخن می‌گویند و حتی عمل می‌کنند. این فضاهای فرهنگی نه تنها برای عموم مردم، بلکه برای نخبگان و سیاست‌گذاران هم مقبولیت عام پیدا می‌کند. در هر دوره تاریخی، بنا به دلایل و شرایطی، یک جریان فرهنگی خاص نسبت به سایر جریان‌ها از موقعیت مسلطی برخوردار می‌شود و اقشار اجتماعی مختلف اقبال بیش‌تری به آن نشان می‌دهند.

البته پذیرش و مقبولیت یک جریان فرهنگی گاه ناگزیر است؛ به این معنی که، به ناچار، حضور آن در سپهر اجتماعی و سیاسی یک جامعه پذیرفته می‌شود، اما لزوماً برای همگان مشروعیت و محبوبیت ندارد.

با این وجود، نگاهی به تاریخ سیستان و بلوچستان نشان می‌دهد که این استان به ویژه در یک سده اخیر، به دلایلی که در سطور نخست این بخش اشاره شد، عرصه رویارویی جریان‌های مختلفی بوده است که هرکدام سعی در استیلا یافتن بر سپهر اجتماعی و سیاسی آن داشته یا دست کم به دنبال تغییر و تأثیرگذاری‌های مدنظر خویش بوده‌اند. در بین تأملات اندک صورت گرفته پیرامون

این موضوع در استان بهروز روستاخیز (۱۳۹۷) در پژوهشی تلاش نموده است تا تحلیلی از گفتمان‌های موجود را از طریق یک مطالعه تبارشناسی ارائه دهد. با توجه به این پژوهش می‌توان دست‌کم به پنج جریان فکری - فرهنگی کلان در سیستان و بلوچستان اشاره کرد که البته در درون خود نیز جریان‌های خردتری را جای داده‌اند. در این بین و نظر به بافت عشیره‌ای - قبیله‌ای بیش‌تر نواحی استان، یکی از این موارد «جریان‌های قوم‌مدار، طایفه‌محور و ذات‌گرا» است. به‌لحاظ تاریخی این مجموعه اندیشگانی که به تبع با مجموعه‌ای از نمودهای فرهنگی - هنری ملازم گشته است، از دیگر جریان‌ها مقدم‌تر بوده است و ریشه‌های آن را باید در شیوه‌های زندگی پیشامدرن مردم سیستان و بلوچستان ردیابی کرد. بنیان‌های معرفتی این مجموعه به ویژه تحت‌تأثیر قدرت فراگیر نخبگان سنتی قدرت‌مند در این ناحیه، یعنی خوانین و سرداران، بوده است. نمودهای فرهنگی - هنری این جریان، همچون محافل شعر و موسیقی حماسی، بیش‌تر ناظر به تداوم نوعی گفتمان قوم‌مدارانه است که در ستایش ویژگی‌های قومی و برتری‌های طایفه‌ای عمل می‌کند. تأسیس پایگاه‌های خبری و ارتباطات مردمی و نیز انجمن‌های مجازی در جهت پاس‌داشت ارزش‌های قومی را هم می‌توان تا حدی در این چارچوب فهم نمود.

علاوه بر جریان فوق، «جریان‌های مذهبی و عقیدتی» نیز از جمله مجموعه‌های فکری - فرهنگی با قدمت طولانی در سیستان و بلوچستان هستند. در دل این جریان کلان البته می‌توان شاخه‌های خردتری را هم مشاهده کرد. در این بین به نظر می‌رسد که «جریان‌های عرفانی و صوفیانه» یکی از نخستین نظام‌های فکری - فرهنگی بوده که با اقبال مردم رو به رو شده است. رواج گسترده این جریان که حیاتش بیش‌تر بر مبنای مدارا، تساهل، گذشت و ساده‌گیری است، در شرایطی که هنوز حرکت‌های اصلاحی گسترده و توسعه سازمان‌محور نهادهای مذهبی در منطقه آغاز نشده بود، با عنایت به محیط ساده منطقه، چندان دور از ذهن به نظر نمی‌رسد. زیست صوفیانه البته خود بارزترین نمود فرهنگی و هنری این جریان است؛ آن‌چنان که در یک منظر موجب شده است تا موسیقی و ادبیات عرفانی بلوچستان و نواحی به خصوصی چون سراوان، زبان‌زد اهالی فرهنگ و هنر شود. این جریان البته، در هنگامه آغاز سده جدید شمسی، تا حد زیادی تحت‌الشعاع رواج نوعی «جریان بنیادگرایی مذهبی» قرار گرفت که تا امروز و در صورت‌هایی چون «وهابیت» و «سلفیه» در منطقه حیات پیدا کرده است. این جریان‌ها که بیش‌تر تحت‌تأثیر نهضت اصلاح دینی در منطقه شبه‌قاره و کانون‌هایی چون دیوبند هند بوده‌اند، به شدت «شریعت‌گرا» هستند و با تأکید بر این که قرآن و حدیث تنها مرجع احکام دینی هستند، تمامی «بدعت‌های اعتقادی» را مردود اعلام می‌کند. از نتایج مهم این جریان می‌توان و

باید به توسعه نهادی سازمان‌های مذهب‌محور در ناحیه مورد مطالعه اشاره کرد. تأسیس و توسعه مساجد جامع و حوزه‌های علمیه جدید با استانداردهای آموزشی منبعت از الگوهای دیوبندی و... از جمله مهم‌ترین نمودهای فرهنگی این جریان است که البته در عمل موجب شد، برای مدتی قابل توجه، بسیاری از عناصر فرهنگ و هنر بومی مردمان این منطقه به محاق رود. کمی بعدتر از آغاز حرکت‌های فوق، همچنین باید شروع فعالیت «جریان تبلیغ دینی، امر به معروف و نهی از منکر» را نیز مدنظر داشت که تا به امروز و با محوریت نهادهایی چون حوزه‌های علمیه، مکاتب دینی، مساجد، کانون‌های قرآن و عترت، سازمان تبلیغات اسلامی و مرکز جماعت تبلیغی اهل سنت ادامه یافته است. در نهایت، بایستی به «جریان‌های اسلام‌گرای مدرن، عقلانی و اعتدال‌گرا» اشاره کرد؛ جریانی که به ویژه با نهضت انقلاب اسلامی و تلاش برای تبیین، ترویج و تثبیت یک مدل اسلامی از حاکمیت که مبتنی بر مؤلفه‌های مردم‌سالارانه، همراه با عقلانیت و اعتدال باشد ملازم شده و تا به امروز توسط روحانیت و فعالان مذهبی شیعه و سنی استان امتداد یافته است. از جمله نمودهای فرهنگی مهم این جریان می‌توان به ترویج علم‌آموزی، کتابخوانی و حضور در مجامع هنری همسو با ارزش‌های اسلامی - ایرانی اشاره کرد.

«جریان‌های محلی گرا و ناسیونالیستی» نیز اگرچه امروز چندان مورد اقبال شهروندان سیستانی و بلوچستانی نیست، اما به عنوان یکی از جریان‌های فکری - فرهنگی فعال در سده معاصر استان مورد توجه است. البته لازم به ذکر است که گرایش‌های محلی گرا در این ناحیه قدمتی بسیار طولانی‌تر دارد و گرایش‌های ناسیونالیسم قومی نیز بیش‌تر در دوران پهلوی رایج بوده است. در هر صورت، کوشش این جریان‌ها در زمینه تحقق مطالبات اغلب خودمختاری طلبانه از جمله زمینه‌های شکل‌گیری فعالیت‌های حزبی و مطبوعاتی در سیستان و بلوچستان بوده است. مریم ابراهیمی (۱۳۸۷: ۲۷) در همین باره می‌نویسد:

[...] در سیستان و بلوچستان نیز احزابی تحت‌عنوان [حزب] دموکرات مکران، حزب دموکرات سیستان، حزب ایران، حزب استقلال، حزب توده، اتحادیه زحمت‌کشان و دهقانان، حزب پان‌ایران‌یسم و کلوپ مصدق زاهدان به وجود آمد. علاوه بر این، مطبوعاتی در این زمینه در استان سیستان و بلوچستان به چاپ رسید که مشهورترین آن‌ها صدای بلوچستان، پیام سرویس، ندای زاهدان و شرق جاوید بودند که برخی از این مطبوعات جهت‌گیری‌های سیاسی و تندری بر ضد انگلیس داشت و بعضی با ماهیت سیاسی و ادبی و انتقادی به چاپ می‌رسید. این روزنامه‌ها و احزاب در رشد افکار عمومی نقش مؤثری ایفا نمودند.]

با توجه به زمینه تاریخی موجود و نیز گفتمان توسعه سیاسی در ایران پس از نیمه‌های

دهه ۷۰ شمسی، شاهد توسعه «جریان‌های رسانه‌ای، مطبوعاتی و مدنی» ای بوده‌ایم که تا به امروز و جهت تأثیرگذاری بر جامعه سیستانی و بلوچستانی‌ها تلاش داشته‌اند. این جریان به تعبیر روستاخیز (۱۳۹۷: ۱۸۵ - ۱۸۱) تا حد زیادی «بازاندیشانه»، «آگاهی‌بخش»، «تجددگرا اما معتدل» و به نوعی «جهان‌محلی‌نگر» است. بنا بر این، شاهد گردهم‌آیی فکری مجموعه‌ای از فعالان پیش‌رو با خاست‌گاه‌های قومی - مذهبی متفاوت هستیم که با بهره‌گیری از مجموعه‌ای از امکانات زبانی - گفتمانی به دنبال برساخت هویت تازه‌ای هستند که از نگاه آنان روح جدیدی در کالبد این جامعه جاری می‌کند و در سطح استانی که به لحاظ فرهنگی و اجتماعی دارای تنوع‌هایی است و برای توسعه آن طرحی نو درمی‌اندازد. بر این اساس، تلاش می‌شود تصویری شکل بگیرد از مردمانی که نه قوم‌مدار و ضدیت‌طلب، بلکه شهروندانی هم‌گام و یک‌صدا هستند که با وجود احترامی که برای تنوعات فرهنگی یکدیگر قائل‌اند به منظور توسعه‌ای تعالی‌گرایانه و رهایی‌بخش با هم‌دیگر همراه هستند. البته بیش‌تر فعالیت اعضای این جریان بر بستر فضای مجازی جاری بوده و آن‌ها هنوز آن‌طور که شایسته است نتوانسته‌اند پویای عمومی و گسترده‌ای را شکل دهند.

در نهایت، باید به «جریان‌های فرهنگی و هنری انجمنی» اشاره داشت که در طول سالیان و عمدتاً با محوریت ادارات فرهنگ و ارشاد اسلامی، فرهنگسراها، آموزش و پرورش و... شکل گرفته‌اند. برای نمونه می‌توان از کانون‌ها و انجمن‌هایی یاد کرد که در مجتمع فرهنگی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان در زاهدان و طی ادوار مختلف شکل گرفته‌اند. در این مجتمع می‌توان به انجمن‌هایی مانند انجمن سینمای جوان، انجمن شعر و ادب، انجمن نمایش عروسکی، انجمن تئاتر و... اشاره کرد که توانسته‌اند برای تعداد زیادی از علاقه‌مندان امکانی را برای آموزش و نیز شکوفایی استعدادهایشان فراهم آورند.

چهره‌های فرهنگی - هنری شاخص و هنرمندان معاصر سیستان و بلوچستان

در گستره تاریخ ایران زمین، سیستان و بلوچستان زادگاه و محل پرورش شخصیت‌های فرهنگی - هنری شاخص و تأثیرگذاری بوده است. برخی از پژوهش‌گران و نویسندگان سیستانی و بلوچستان در طی دهه‌های اخیر تلاش‌هایی به منظور معرفی این چهره‌ها نموده‌اند. برای نمونه و در همین ارتباط می‌توان به اثری از جواد اویسی (۱۳۹۱) با عنوان «مشاهیر سیستان» اشاره نمود که در قالب بخشی از پروژه «دانشنامه فرهنگ و تمدن

سیستان و بلوچستان» به اهتمام محمدتقی رخشانی و قاسم سیاسر تدوین شده است. اویسی در این اثر به معرفی جغرافی دانان قرن سوم هجری قمری، رومیان شاهنامه‌ها در قرون اول تا چهارم، شاعران سیستانی قرن سوم تا سیزدهم، عارفان قرن چهارم تا پنجم، علمای علم نحو قرن هفتم و هشتم، فقهای قرون دوم تا پنجم، محدثان و فقهای قرون چهارم تا ششم، بنیان‌گذاران نحله‌های مذهبی قرون اول تا چهارم هجری قمری در سیستان، فیلسوف سیستانی قرن چهارم، مشهورترین امرا و وزرای عالم و دانش‌ور سیستانی در قرن چهارم تا یازدهم، نویسندگان سیستانی قرون چهارم تا هشتم هجری قمری و... که اغلب از شخصیت‌های تاریخی این خطه هستند، پرداخته است. در ارتباط با معرفی بزرگان و نام‌داران بلوچستان نیز آثار ارزش‌مندی نگاشته شده است؛ آن چنان که می‌توان از تألیفات نورالله کرد (۱۳۸۶ الف و ۱۳۸۶ ب) با عناوین «تذکره شعرای بلوچستان» و «چند شاخه ارغوان در کویر» نام برد که نویسنده در این آثار قریب به پنجاه شخصیت قومی و مذهبی بلوچ را معرفی نموده است. علاوه بر این، می‌توان به اثری از موسی محمودزهی (۱۳۹۳) با عنوان «نام‌داران بلوچستان» از پروژه «دانشنامه فرهنگ و تمدن سیستان و بلوچستان» اشاره کرد که در آن به معرفی ده‌ها شاعر، نوازنده، نویسنده، سیاست‌مدار، عارف، مولوی و دیگر چهره‌های قومی پرداخته شده است.

در نگاه به کوشش‌های انجام‌شده تا کنون، آنچه روشن است این است که بسیاری از افراد معرفی‌شده چهره‌های تاریخی و بعضاً شخصیت‌های ملی مربوط به قرون گذشته هستند. لکن آنچه در این مختصر ضرورت توجه به آن آشکار است، اشاره به چهره‌های فرهنگی - هنری شاخص سیستان و بلوچستان است که در دوران معاصر منشأ آثار مهم و سرچشمه جریان‌های فرهنگی - هنری جدید در این استان بوده‌اند. بنا بر این و در ادامه به برخی از این شخصیت‌ها و بدون هیچ‌گونه ترتیبی از حیث اهمیت و تأثیرگذاری پرداخته خواهد شد. بدیهی است که در این مجال مختصر نام بسیاری از مشاهیر معاصر این استان از قلم افتاده است که امید می‌رود در فرصتی مستقل به جملگی آن‌ها و به شایستگی پرداخته شود.

یکی از نام‌آوران سیستانی و بلوچستانی «امین‌الله سرابندی» است. او که متولد سال ۱۳۲۴ در زابل است، از همان عنفوان جوانی فعالیت خود در زمینه هنر و ادبیات را آغاز نمود. نخستین داستان سرابندی با نام «ایست بازرسی» در مجله فردوسی و در خردادماه ۱۳۴۷ منتشر شد. او در سال ۱۳۵۰ کتاب «ما هنوز در راهیم» را منتشر کرد که اگرچه پیش از توزیع توقیف و خمیر شد اما در سال ۱۳۵۸ با تیراژ ده هزار نسخه به چاپ رسید و برنده بهترین

کتاب سال شد. در سال ۱۳۶۰ کتاب «در ادامه راه»، در سال ۱۳۷۴ کتاب «تگ سوخته»، در سال ۱۳۸۵ کتاب «نوروز در نیمروز»، و در سال ۱۳۸۷ کتاب «سیستان در واپسین سال‌های حکومت نادر» از وی منتشر شد. این چهره فرهنگی استان علاوه بر داستان‌نویسی در عرصه مطبوعات نیز حضوری مؤثر داشته است. در سال ۱۳۷۸ قائم‌مقام و سردبیر روزنامه «روزدرآ»، سال ۱۳۷۹ سردبیر ماه‌نامه «گل‌گز»، سال ۱۳۸۰ سردبیر روزنامه «هیرمند» و سال ۱۳۸۴ سردبیر «ندای هیرمند» بوده است. سرابندی همچنین در پژوهش و نگارش چند فیلم مستند از جمله «کناره‌های کویر» و «سفر به مکران» با تلویزیون همکاری داشته است (خبرگزاری علم و فناوری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۸).

«علیرضا پودینه» ملقب به «پیام سیستانی» نیز یکی دیگر از چهره‌های فرهنگی استان است. او زاده سال ۱۳۴۵ در زابل شاعر، منتقد ادبی، روزنامه‌نگار، پژوهش‌گر حوزه فرهنگ و ادبیات ایران با تمرکز ویژه بر سیستان و برنده جایزه بین‌المللی هیلمن هامت در سال ۲۰۰۴ در زمینه دفاع از آزادی بیان و حقوق بشر است. پودینه هم‌اینک در کشور نروژ زندگی می‌کند و عضو انجمن قلم نروژ است. او سال‌ها برنامه‌نویس رادیو بود و سردبیری و نویسندگی برای مجلاتی را نیز در کارنامه خود دارد. یکی دیگر از فعالیت‌های او راه‌اندازی بنیاد فرهنگی «نیزار» است؛ هدف این بنیاد حمایت و نشر موسیقی و شعر سیستان و بلوچستان است (همان، ۱۳۹۸).

از دیگر چهره‌های مورد احترام و نام‌دار سیستانی و بلوچستانی در دوران معاصر می‌توان به «حجت‌الاسلام و المسلمین سید محمدتقی حسینی طباطبایی» اشاره نمود. ایشان در دی‌ماه سال ۱۳۰۷ در روستایی در نزدیکی شهرستان زابل دیده به جهان گشود. تحصیلات ابتدایی را در شهرستان زابل و تحصیلات تکمیلی و سطوح عالی را در حوزه علمیه مشهد در محضر اساتیدی همچون آیت‌الله میلانی (ره) به انجام رساند و در این عرصه به جایگاهی والا دست یافت. سید محمدتقی طباطبایی در اوایل دهه ۴۰ به زابل مراجعت نمود. او پس از استقرار در زابل نقش مهمی در اتحاد مذاهب شیعه و سنی در این ناحیه و نیز انتشار پیام نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) در آن سامان داشت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با رأی قاطع مردم زابل، وارد مجلس شورای اسلامی شد و در نهایت در شام‌گاه ۷ تیرماه ۱۳۶۰، در دفتر مرکزی حزب جمهوری اسلامی، به شهادت رسید (مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، ۱۳۹۸).

دکتر «ایرج افشار سیستانی» پژوهش‌گر ایران‌شناس و از چهره‌های برجسته ملی نیز متولد سیستان و بلوچستان و شهر زابل است. او تحصیلات ابتدایی و دوره متوسطه خود

را در زاهدان گذرانند و سپس برای تحصیلات دانشگاهی تا مقطع دکتری به تهران رفت. از افشار سیستانی بیش از ۵۰ عنوان کتاب در حوزه ایران‌شناسی منتشر شده است. کتاب او با عنوان «مقدمه‌ای بر شناخت ایل‌ها، چادرنشینان و طوایف عشایری ایران» در دوره ششم کتاب سال ایران به‌عنوان کتاب برگزیده انتخاب شد. البته بخش مهمی از مطالعات و نوشته‌های وی به زادگاهش سیستان و بلوچستان اختصاص دارد. افشار سیستانی حدود ۱۴ هزار جلد کتاب، مجله، لوح، دست‌نوشته و هدایای دریافتی را که حاصل زحمات پژوهشی او در طول نیم‌قرن فعالیت علمی بود، وقف مرکز اسناد و کتابخانه ملی سیستان و بلوچستان کرده است (ن.ک به: افشار، ۱۳۹۰).

از جمله پژوهش‌گران فرهنگ‌شناس و شخصیت‌های برجسته معاصر سیستان و بلوچستان همچنین می‌توان از «مزار گلستانه» یاد کرد. او متولد سال ۱۳۲۶ در زابل بود. ایشان با تحصیلات تخصصی در زمینه تاریخ، ایران‌شناسی و مردم‌شناسی، جدای از فعالیت‌های آموزشی و تربیتی در ناحیه سیستان، پژوهش‌های قابل توجهی درباره فرهنگ و ادبیات عامه مردم این خطه انجام داد که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به مجموعه پنج‌جلدی «فرهنگ عامه سیستان» و همچنین مجموعه دوجلدی «سیستان در گذر تاریخ» اشاره کرد. وی در سال ۱۳۹۲ بر اثر سانحه تصادف درگذشت (پایگاه خبری وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۹۲).

«غلامعلی رئیس‌الذکرین دهبانی» هم در زمره ادبای برجسته و پژوهش‌گران حوزه تاریخ و فرهنگ سیستان قرار می‌گیرد. او نیز اهل زابل است و برخی وی را از آغازگران سرایش شعر به گویش سیستانی و نیز از جمله برترین بومی‌سرایان ایران دانسته‌اند. وی نخستین کتاب شعرش را به گویش سیستانی در سال ۱۳۵۵ با نام «کورنامه نیمروز» منتشر کرد. رئیس‌الذکرین همچنین کتاب‌های «عیدوک جمازه‌سوار شب‌رو»، «پنج ارغن»، «کندو»، «زادسروان سیستان»، «غزلیات عبرت سیستانی»، «خال کجک»، «آسوک»، «اشعار مقبولی»، «فرهنگ منظوم دهبانی»، «صد پند، صد حبه قند»، «اسناد تاریخی سیستان»، «کاکلک»، «هفت‌خوان یعقوب»، «زیر بادگیر بلور»، «یک شهر در آتش سه بار» و «گج واگج» را نیز در کارنامه درخشان خود دارد. شماری از اشعار وی چند دهه است که به‌واسطه پخش در رادیوی محلی شهرستان زابل و همچنین شبکه استانی سیستان و بلوچستان، هامون، در میان مردم سیستان انتقال می‌یابد (خبرگزاری علم و فناوری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۸).

در بین چهره‌های فرهنگی شاخص در استان سیستان و بلوچستان، بدون شک، «امیرتوکل کامبوزیا» نیز یکی از برجسته‌ترین‌ها است. کامبوزیا (۱۳۵۱ - ۱۲۸۳ هجری شمسی)

نویسنده، حقوق‌دان، محقق ایرانی و از مخالفان سلطنت پهلوی بود که در جریان نبرد ۹ مهر ۱۳۰۰ اسیر و پس از مدتی به شهر بیرجند و سپس برای همیشه به زاهدان تبعید شد. او در زاهدان، تا پایان عمر، به مطالعه، تألیف، و کشاورزی در باغی که خود در کویر بنا کرده بود پرداخت که امروزه این باغ به «کلات کامبوزیا» شهرت دارد. وی همچنین در قلب کلات کتابخانه‌ای تأسیس کرد به منظور ایجاد محیطی مناسب برای تحقیق و پژوهش، کانونی برای گردهمایی روشن‌فکران و فعالان سیاسی، تشکیل جلسات بحث و گفت‌وگو درباره موضوعات مختلف. کامبوزیا، در سال‌های ابتدایی تبعیدش در زاهدان، انجمن «حقایق اسلامی» را که یک انجمن سیاسی مخفی بود اداره می‌کرد و نیز انجمن «دانش پژوهان اسلامی» را بنیان گذاشت. او برای مدتی نیز مسئولیت حزب ایران در استان را بر عهده داشت که با وقوع کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۲۲ و آغاز دور تازه‌ای از سرکوب‌ها این حزب نیز مانند سایر احزاب منحل و غیرقانونی اعلام شد (مرکز بررسی اسناد تاریخی، ۱۳۸۷).

با توجه به نقش پررنگ مؤلفه مذهب در هویت‌یابی مردم سیستان و بلوچستان — خاصه بلوچ‌ها — در یک سده اخیر، بیش‌تر شخصیت‌های برجسته فرهنگی بلوچستان، چهره‌هایی مذهبی و عمدتاً از روحانیون سنی هستند. با این همه، می‌توان در همین دوره ادبا، شعرا، هنرمندان و حتی پژوهش‌گرانی را دید که تلاش قابل‌توجهی در جهت پاس‌داشت، گسترش و حتی معرفی فرهنگ و هنر بلوچی نموده‌اند. ما به این دسته از مشاهیر بازخواهیم گشت، اما در بین روحانیون سنی و چهره‌های مذهبی بلوچ در دوران معاصر بدون‌شک «مولوی عبدالله سربازی» شخصیتی تأثیرگذار و پیش‌آهنگ است. مولوی سربازی در حدود سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۴ هجری قمری در یکی از روستاهای توابع سرباز و در خانواده‌ای متدین متولد شد. او در کودکی پدر خود را از دست داد و توسط ناپدری خویش که یکی از مولوی‌های آن منطقه بوده تربیت شده است. او تحصیلات ابتدایی خود را در مکاتب قرآنی همان ناحیه سپری کرد، اما برای تحصیلات عالی ره‌سپار هندوستان آن زمان می‌شود. تحصیلات عالی او البته با نهضت اصلاح دینی در منطقه شبه‌قاره هم‌زمان شد و او پس از تحصیلات، متأثر از این نهضت و با اندیشه اصلاح و تبلیغ اسلام راستین، به بلوچستان بازمی‌گردد؛ بلوچستانی که حسب‌اشاره در صفحات گذشته، مردمانش در آن زمان باورهای اعتقادی ساده‌ای داشتند و هنوز سازمان مذهب در آن‌جا به‌طور قابل‌توجهی پا نگرفته بود. فعالیت‌های مولوی سربازی در منطقه بلوچستان البته گسترده و تأثیرگذار بوده، و زمینه توسعه سازمان مذهب و نهادهای برخاسته از آن را فراهم نمود (بزرگ‌زاده و ملازاده،

۱۳۸۴). اگرچه او در این مسیر تنها نبود و هم‌زمان با وی یا کمی بعدتر، شخصیت‌های برجسته دیگری همچون مولوی سید عبدالواحد سیدزاده، مولوی درمحمد لال‌محمدی، مولوی شهادت مسکانزهی، مولوی عبدالعزیز ساداتی، مولوی محمدیوسف حسین‌پور و... نیز در راستای اهداف این نهضت در منطقه تلاش‌هایی را انجام داده‌اند؛ افرادی که خود از مشاهیر سیستان و بلوچستان بوده‌اند، اما در این مجال مختصر امکانی برای بحث پیرامون فعالیت‌های تأثیرگذار آن‌ها نیست.

«مولوی عبدالعزیز ملازاده»، فرزند مولوی عبدالله سربازی نیز به واسطه جایگاه برجسته خود در بین روحانیت استان و هم به دلیل تأثیرگذاری در سپهر سیاسی - اجتماعی سیستان و بلوچستان معاصر از دیگر چهره‌های شاخص این استان محسوب می‌شود. مولوی ملازاده در سال ۱۲۹۵ هجری شمسی در روستای دیکور سرباز دیده به جهان گشود و در خانواده‌ای با پیشینه فعالیت‌های مذهبی رشد نمود. او به زودی برای کسب تحصیلات عالی راهی هندوستان شد و در فضای مکتبی دیوبند استقرار یافت. ملازاده در سال ۱۳۲۵ هجری شمسی به زادبوم خود، سرباز، بازگشت و در کنار هم‌قطاران و البته پدر خویش مجموعه‌ای از فعالیت‌های اصلاحی را آغاز نمود. مولوی عبدالعزیز اگرچه برای مدت کوتاهی به شهر مکه در عربستان مهاجرت کرد، اما با درخواست پدر به بلوچستان برگشت و این بار کوشش‌های نویدبخش گسترده‌ای را شروع نمود. ایشان علاوه بر کارهایی چون وعظ و ارشاد یا اشتغال به امور قضایی و فعالیت‌های سیاسی - اجتماعی، به تأسیس مساجد و حوزه‌های علمیه متعددی مانند دارالعلوم زاهدان پرداخت که هریک به نوبه خود در تثبیت سازمان مذهب در منطقه نقشی بی‌بدیل داشته است. با این همه، فعالیت‌های مولوی عبدالعزیز ملازاده هیچگاه در این سطح باقی نماند؛ تأسیس حزب اتحاد مسلمین در اوایل انقلاب اسلامی، حضور در مجلس خبرگان قانون اساسی در سال ۱۳۵۸ هجری شمسی، دیدار و نامه‌نگاری با امام خمینی (ره) و دیگر رهبران جمهوری اسلامی ایران در سال‌های نخستین پیروزی انقلاب، تشکیل شورای شمس در سال ۱۳۶۰ هجری شمسی و... بخشی از کوشش‌های تأثیرگذار ملازاده بوده است (همان، ۱۳۸۷).

«مولوی عبدالحمید اسماعیل‌زهی» این چهره نام‌آشنای سیستانی و بلوچستانی را می‌توان جانشین و ادامه‌دهنده راه مولوی عبدالعزیز ملازاده دانست. اسماعیل‌زهی امام‌جمعه اهل سنت زاهدان، مدیر حوزه علمیه دارالعلوم زاهدان، مدیر شورای هماهنگی مدارس اهل سنت استان سیستان و بلوچستان و عضو اتحادیه جهانی علمای مسلمان است. مردم

استان به دلیل رویکرد اعتدال‌گرا و مطالبه‌گری‌های او برای احقاق حقوق آن‌ها، احترام ویژه‌ای برای وی قائل هستند. کانون مدافعان حقوق بشر جایزه تلاش‌گر حقوق بشر سال ۱۳۹۳ خود را به خاطر «تلاش برای برقراری روابط آشتی‌جویانه بین اقوام و گرایش‌های مختلف مذهبی در استان سیستان و بلوچستان»، به او اهدا کرد (پایگاه خبری کانون مدافعان حقوق بشر، ۱۳۹۳).

البته همان‌طور که در سطور قبل گفته شد، در کنار مشاهیر فوق، همچنین می‌توان ادبا، شعرا، هنرمندان و حتی پژوهش‌گرانی را دید که تلاشی قابل‌توجه برای پاس‌داشت، گسترش و حتی معرفی فرهنگ و هنر بلوچی نموده‌اند. بی‌تردید یکی از این شخصیت‌ها «مولوی عبدالله روانبد» است. مولوی روانبد در سال ۱۳۴۵ هجری قمری در باهوکلان چابهار به دنیا آمد و نظیر دیگر هم‌نسلان خود، پس از تحصیلات ابتدایی و به‌منظور کسب تحصیلات عالی، عازم پاکستان گردید. او در آن‌جا علاوه بر تلمذ نزد روحانیون صاحب‌نام، فرصت حضور در محضر شخصیت‌های فرهنگی برجسته‌ای چون علامه اقبال لاهوری را یافت. او به‌واسطه استعداد و قریحه ذاتی، و نیز آموخته‌های ادبی خود، در زمینه شعر و ادبیات و علوم مرتب‌تی چون علم عروض، بدیع و بیان تبحر داشته است. از روانبد آثار متعددی به جا مانده که از ماندگارترین آن‌ها دیوان اشعار او است. علاوه بر مولوی روانبد، همچنین می‌توان از چهره‌های دیگری چون «ناطق مکرانی»، «اسماعیل پهلابادی»، «محمد اشرف سربازی» و... نام برد که از هر کدام سروده‌هایی بر جای مانده است (افشارسیستانی، ۱۳۹۰).

آن چنان که در بحث از فرهنگ و ادبیات عامه مردم بلوچستان به اهمیت موسیقی در نزد این مردمان اشاره داشتیم، همچنین می‌توان هنرمندان برجسته‌ای را در این خطه نام برد که در عرصه مذکور فعال بوده‌اند. یکی از این شخصیت‌ها «کمال‌خان هوت» مشهور به «ملا کمال‌هان» است. او که زادگاهش روستایی از توابع چابهار در جنوب استان بود، در اواخر سال ۱۳۸۸ در ۶۸ سالگی دیده از جهان فرو بست. محمدرضا شجریان، محمدرضا درویشی و برخی دیگر از اصحاب صاحب‌نام فرهنگ و هنر ایران، در مراسم بزرگ‌داشت وی، او را به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین خواننده‌ها و نوازنده‌های موسیقی نواحی ستودند. به تعبیر درویشی، کمال‌خان راوی تمدن و فرهنگ موسیقی بلوچستان بود (به نقل از خبرگزاری مهر، ۱۳۸۸). علاوه بر کمال‌خان هوت، همچنین می‌توان از چهره‌های دیگری چون «ماشاءالله بامری»، «دین محمد زنگشاهی»، «شیرمحمد اسپندار» و... نام برد که از هر کدام آثار موسیقایی ماندگاری بر جای مانده است. محبوبیت هر یک از این شخصیت‌ها از

مرزهای استان و حتی کشور فراتر رفته است و آن‌ها را به‌عنوان چهره‌هایی بین‌المللی می‌شناسند. آن چنان که شیرمحمد اسپندار بابت تبحر ویژه خود در «دونلی‌نوازی»، موفق به کسب دکترای افتخاری موسیقی سنتی از کشور فرانسه شده است.

در بین هنرمندان معاصر بلوچستان خانم «مهتاب نوروزی» جایگاه ویژه‌ای دارد. او یکی از اساتید شناخته‌شده در زمینه سوزن‌دوزی بلوچی بود. بسیاری از لباس‌های سوزن‌دوزی‌شده خاندان سلطنتی پهلوی حاصل کار او بوده است. نوروزی خود مبتکر چند نوع دوخت در سوزن‌دوزی بلوچی بود. او شاگردان زیادی را به صورت رایگان آموزش داد؛ اما با همه این تلاش‌ها، به‌طور بایسته‌ای موردحمایت قرار نگرفت و تا آخر عمر در وضع نابه‌سامانی به‌لحاظ اقتصادی زندگی گذراند. او در تیرماه ۱۳۹۱ درگذشت (محمودزهی، ۱۳۹۳: ۹۳).

در نهایت باید به شخصیت‌هایی اشاره داشت که عمدتاً به دلیل فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی خود، از جمله در عرصه‌های دانشگاهی، سعی در ایفای نقشی تأثیرگذار در زمینه حفظ و معرفی فرهنگ غنی مردم بلوچ داشته‌اند. یکی از نام‌دارترین این افراد «عبدالحسین یادگاری» است. یادگاری در مقام پژوهش‌گری چیره‌دست توانسته بود بخش مهمی از فرهنگ و خاصه ادبیات عامه مردم بلوچ را گردآوری کند و به رشته تحریر درآورد. جدای از مقالات و نوشته‌های وی می‌توان از اثر ارزش‌مند او تحت‌عنوان «حماسه‌های مردم بلوچ» یاد کرد که توسط پژوهشکده مردم‌شناسی پژوهش‌گاه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری منتشر شده است (ن.ک به: یادگاری، ۱۳۸۶). عبدالحسین یادگاری در سال ۱۳۸۵ در سانحه تصادف درگذشت. در همین حوزه می‌توان به افراد دیگری هم اشاره کرد که با کم و کیف گوناگون تبعات را در زمینه فرهنگ و هنر بلوچ انجام داده و آثاری را بر جای گذاشته‌اند، از جمله «موسی محمودزهی» پژوهش‌گر حوزه فرهنگ و زبان‌شناسی، «عبدالغفور جهاندیده» پژوهش‌گر حوزه فرهنگ و ادبیات عامه، «عبدالسلام بزرگ‌زاده» و «محمدصدیق دهواری» پژوهش‌گران حوزه تاریخ و ادبیات بلوچ و نیز برخی دیگر از محققان حوزه مردم‌شناسی که در فرصت فراخ‌تری بایستی به بحث پیرامون فعالیت‌هایشان پرداخت.

جمع‌بندی

تحلیل مسائل یک جامعه بدون توجه به بافت تاریخی و موقعیتی آن بی‌تردید تحلیلی ابرتر است. از همین رو در این فصل و به‌منظور فراهم نمودن مبنایی برای توصیف و تحلیل وضعیت فرهنگی - هنری استان سیستان و بلوچستان تلاش کردیم تا تصویری از سیمای این جامعه و از منظرهای جغرافیایی - تاریخی و اجتماعی - فرهنگی ارائه دهیم. در این

بین، آنچه محرز است این است که با استانی سرشار از گونه‌گونی رو به رو هستیم؛ استانی با اقوام و مذاهب مختلف که جریان‌های اجتماعی و فرهنگی متنوعی در آن فعال بوده و هست. این گونه‌گونی از یک‌سو ظرفیت ارزش‌مندی است که غنای فرهنگی و هنری استان را عمق‌بیش‌تری می‌بخشد، از دیگر سو اما می‌تواند همراه با چالش‌هایی باشد که روند توسعه استان را با کندی مواجه سازد. ما این مسئله را در بخش‌های آتی، با نگاهی به داده‌های موجود و نیز گفت‌وگو با صاحب‌نظران سیستانی و بلوچستانی، پی خواهیم گرفت.

بخش دوم:

گزارش توصیفی وضعیت فرهنگی و هنری استان یکتان و بلوچستان

مقدمه

عرصه‌های فرهنگی و اجتماعی هیچگاه عرصه‌هایی ثابت و بدون تغییر نبوده‌اند. به عکس، ما با وضعیت‌های متغیری رو به رو هستیم که بر حسب رویدادهای گوناگون نو به نو دگرگون می‌گردند. عوامل تغییر گاه خارجی‌اند و گاه ریشه در خود جامعه دارند. در این بین، گسترش نظام ارتباطات اجتماعی و رسانه‌ای از یک‌سو و توسعه ساختارهای اقتصادی، اجرایی و اداری از سوی دیگر، در کنار عواملی چون رشد آگاهی و دانش عمومی آحاد جامعه و... نقشی تأثیرگذار در این دگرگونی‌ها دارد. در چنین شرایطی، شناسایی وضع موجود در پرتو آنچه در گذشته جریان داشته و البته با نگاهی به آنچه در آینده متصور است، امری ضروری به نظر می‌رسد. دستیابی و دسترسی هرچه بیشتر به داده‌ها و اطلاعات در این زمینه، جدای از ارتقای فهم ما از اوضاع موجود، تسهیل‌گر سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های متناسب در حوزه‌های مذکور است.

بنا بر آنچه آمد، در این بخش از پژوهش حاضر، تلاش نموده‌ایم تا بر مبنای داده‌های پراکنده موجود و نیز گردآوری داده‌های به‌روز به ارائه گزارشی توصیفی از وضعیت فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان در حوزه‌های مختلف پردازیم. از این رو، پس از طرح بحثی پیرامون وضعیت فعلی و عملکرد کلی نهادهای متولی حوزه فرهنگ و هنر در استان مؤلفه‌هایی چون سواد و آموزش، کتاب و کتابخوانی، مطبوعات، رادیو و تلویزیون، سینما و تئاتر، صنایع دستی و گردشگری، ورزش و اوقات فراغت، امور مذهبی و مناسک

دینی و نیز فعالیت‌های تشکل‌ها، کانون‌ها، انجمن‌ها و آموزش‌گاه‌های فرهنگی – هنری سیستان و بلوچستان را بادقت بررسی کرده‌ایم.

آن چنان که اشاره شد، یافته‌هایی که در این فصل ارائه خواهد شد، جدای از بررسی‌ها و مراجعات میدانی پژوهش‌گران، برگرفته از منابعی چون آخرین «سال‌نامه آماری فرهنگ و هنر کشور»، «سال‌نامه آماری سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور»، «سال‌نامه آماری استان سیستان و بلوچستان»، وبگاه و پایگاه اطلاع‌رسانی نهادهای فرهنگی و هنری کشور یا استان و دیگر موارد مشابه است. البته روشن است که داده‌های خام موجود حسب‌مورد استخراج و تحلیل شده است.

وضعیت فعلی و عملکرد یک دهه گذشته اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان

آن چنان که در فصل گذشته اشاره شد، تا قبل از سده شمسی حاضر، دولت‌های مرکزی عملاً تسلط و چه‌بسا توجه چندانی به ناحیه سیستان و بلوچستان نداشتند؛ شاید همین کم‌توجهی و البته موضع ضعف در برابر سیاست دولت‌های استعماری آن روزگار موجب شد تا بخش مهمی از سیستان و بلوچستان در جنوب شرقی و شرق ایران از کشورمان جدا شود و امروز ما آن را بخشی از خاک کشورهای پاکستان و افغانستان به شمار آوریم. باری، پس از تشکیل دولت مدرن در ایران و تلاش حاکمیت اقتدارگرای وقت برای گسترش حیطه نفوذ و عمل خود در سراسر کشور، شاهد اقداماتی در جهت استقرار ساختارها و برپایی نهادهایی نوین در این خطه از ایران هستیم. جدای از برقراری تشکیلات اداری و سیاسی جدید در سیستان و بلوچستان، نگاه تاریخی به گذشته نشان می‌دهد که همچنین تلاش‌هایی به‌منظور تأسیس و توسعه نهادهای فرهنگی مانند دانشگاه و مدارس در این ناحیه صورت گرفت. پس از پیروزی انقلاب و تثبیت جمهوری اسلامی نیز تلاش‌ها به‌منظور پیگیری دغدغه‌های فرهنگی با شدتی بیش‌تر ادامه یافت و به موازات شکل‌گیری سازمان‌های مربوطه در سطح کشور، در سیستان و بلوچستان هم شاهد این امر بودیم. بر این اساس، نهادهایی چون اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی، اداره کل صنایع دستی، میراث فرهنگی و گردشگری، سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان حج و اوقاف، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و... در سطح استان شکل گرفت و در کنار نهادهایی چون آموزش و پرورش، دانشگاه‌ها، شهرداری‌ها و... به‌عنوان متولی امور فرهنگی و هنری، فعالیت‌هایی را آغاز نمودند که تا به امروز ادامه دارد.

در بین نهادهای فوق، البته اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان

به‌مثابه نوعی نقطه ثقل عمل نموده و در همکاری با سایر سازمان‌ها رسالت اصلی خود را ایجاد محیطی مساعد برای اشاعه ارزش‌های اسلامی و رشد فضایل اخلاقی تعیین نموده است. بنا بر این، مجموعه مذکور فعالیت‌هایی را برای خود تعریف و نسبت به انجام آن اهتمام ورزیده است که برخی از آن‌ها در این فصل ارزیابی می‌شوند. این فعالیت‌ها عبارت‌اند از: حمایت از گردهم‌آیی انجمنی اصحاب فرهنگ و هنر؛ برگزاری رویدادهای علمی و آموزشی در حوزه‌های فرهنگی و هنری؛ برگزاری جشنواره‌ها، همایش‌ها، نمایشگاه‌ها و دیگر برنامه‌های فرهنگی و هنری؛ صدور مجوز در زمینه انتشار نشریات عمومی؛ برگزاری نمایشگاه‌های کتاب؛ ساخت فیلم بر اساس فیلم‌نامه مصوب؛ اکران فیلم‌های سینمایی؛ برپایی کنسرت؛ ارائه کارهای نمایشی؛ احداث آموزش‌گاه‌های آزاد فرهنگی و هنری و تأسیس مؤسسات تک‌منظوره یا چندمنظوره فرهنگی و هنری و... .

هم‌اینک، در سال ۱۳۹۹، تقریباً در تمامی شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی به‌عنوان متولی امور فرهنگی و هنری فعال بوده و وضعیت آن‌ها به‌لحاظ نیروی انسانی در جدول ۱-۳ آمده است.

جدول ۱-۳: ادارات فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان و وضعیت نیروی انسانی آن‌ها به تفکیک شهرستان

شهرستان	تعداد نیروی انسانی
زاهدان	۱۴۴
زابل	۸
نیمروز	۲
زهک	۳
هیرمند	۳
هامون	۳
خاش	۵
سراوان	۵
ایرانشهر	۶
سرباز	۲
دلگان	۲
کنارک	۳
چابهار	۵
جمع کل	۱۹۱

بر اساس آماری که گروه پژوهش‌گران به آن دسترسی یافته است، نگاه به وضعیت نیروی انسانی فعال در اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان نشان می‌دهد که خاصه پس از سال ۱۳۹۲ رشدی نسبی در تعداد پرسنل این اداره کل روی داده است. از طرفی، آمارها نشان می‌دهد که به لحاظ تحصیلات تعداد پرسنل با تحصیلات کارشناسی و خاصه کارشناسی ارشد و دکتری نیز از رشدی قابل قبول نسبت به کل نیروی انسانی این اداره برخوردار شده است. در مجموع، هم‌اینک تعداد ۱۴۴ کارمند رسمی، پیمانی و قراردادی در اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان مشغول به کارند که از این تعداد، ۴۹ نفر زن و ۹۵ نفر مرد هستند. در این بین و از مجموع ۴۹ نفر پرسنل خانم ۸ نفر دارای تحصیلات دیپلم و کم‌تر از دیپلم، ۵ نفر کاردانی، ۲۹ نفر کارشناسی و ۷ نفر دارای تحصیلات کارشناسی ارشد و دکتری هستند. از مجموع ۹۵ پرسنل آقا نیز هم‌اینک ۲۷ نفر دارای تحصیلات دیپلم و کم‌تر از دیپلم، ۱۰ نفر کاردانی، ۴۳ نفر کارشناسی و ۱۵ نفر دارای تحصیلات کارشناسی ارشد و دکتری هستند.

جدول ۲-۳: وضعیت نیروی انسانی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان در طی یک دهه گذشته

سال	نوع استخدام										تخصصات									
	رسمی، پیمانی		قراردادی		شرکتی		طرحی		جمع		دبیرم و کمتر از دبیرم		کارדانی		کارشناسی		دکتري کارشناسی ارشد		نامشخص	جمع
	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن		
۱۳۸۹	۲۴	۴۱	۲۷	۳۵	-	-	۱۷	۲	۱۴۶	۲	۱۶	۱	-	-	-	-	-	-	۱۲۷	۱۴۶
۱۳۹۰	۱۳	۲۳	۱۰	۳۵	-	-	-	-	۸۱	۳	۲۹	۵	۴	۱	-	-	-	-	۳۶	۸۱
۱۳۹۱	۲۴	۲۹	۲۵	-	-	-	-	-	۸۸	۹	۷	۱۲	۲۸	۲۳	-	-	-	-	-	۸۸
۱۳۹۲	۲۰	۴۰	۲۴	-	-	-	-	-	۸۴	۸	۷	۱۲	۲۴	۲۴	-	-	-	-	-	۸۴
۱۳۹۳	۲۶	۴۰	۳۰	۴۱	-	-	-	-	۱۳۷	۸	۳۲	۱۷	۳۰	۳۲	۱	۱	۶	-	-	۱۳۷
۱۳۹۴	۲۱	۴۷	۳۱	۳۶	-	-	-	-	۱۳۵	۷	۲۸	۱۰	۳۴	۳۷	۱	۱	۸	-	-	۱۳۵
۱۳۹۵	۲۲	۴۲	۲۷	۳۶	-	-	-	-	۱۲۷	۷	۲۷	۱۱	۳۰	۳۳	۱	۱	۸	-	-	۱۲۷
۱۳۹۶	۲۲	۳۸	۲۳	۳۸	-	-	-	-	۱۲۱	۵	۲۶	۱۰	۲۹	۳۱	۱	۱	۸	-	-	۱۲۱
۱۳۹۷	۲۵	۳۷	۲۲	۳۵	-	-	-	-	۱۱۹	۶	۲۴	۱۰	۳۰	۳۰	۱	۱	۷	-	-	۱۱۹
۱۳۹۸	۲۵	۳۹	۲۴	۵۶	-	-	-	-	۱۴۴	۸	۲۷	۵	۲۹	۴۳	۷	۷	۱۵	-	-	۱۴۴
۱۳۹۹	۲۵	۳۹	۲۴	۵۶	-	-	-	-	۱۴۴	۸	۲۷	۵	۲۹	۴۳	۷	۷	۱۵	-	-	۱۴۴

(منبع: همان، ۱۳۹۹)

حوزه جغرافیایی و جمعیتی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان اگرچه حوزه گسترده‌ای است، لکن به نظر می‌رسد نتوانسته است زیرساخت‌های فیزیکی متناسب با آن را به نحو بایسته‌ای توسعه بخشد؛ درباره چرایی این امر در بخش‌های بعدی بحث خواهد شد، لکن آنچه در این جا و به‌عنوان شاهدهی برای این بحث قابل‌ارائه است، آمارهایی جالب‌توجه در این زمینه است.

جدول ۳-۳: وضعیت موجود زیرساخت‌ها در استان سیستان و بلوچستان بین سال ۹۸-۱۳۹۶

ردیف	عنوان شاخص	۱۳۹۸	۱۳۹۷	۱۳۹۶
۱	تعداد مجتمع‌های فرهنگی و هنری	۱۴ (۳ باب در دست احداث)	۱۴ (۳ باب در دست احداث)	۱۴ (۳ باب در دست احداث)
۲	تعداد نگارخانه	۴ (۲ باب در دست احداث)	۳	۳
۳	تعداد پلاتو	۱ (۳ باب در دست احداث)	۰	۰
۴	تعداد سالن نمایش فیلم (وابسته به اداره کل)	۴	۴	۳
۵	تعداد سینما (وابسته به اداره کل)	۱	۱	۰
۶	تعداد سالن آمفی‌تئاتر	۱۳	۱۳	۱۳
۷	تعداد موزه هنرهای معاصر	در دست احداث	در دست احداث	در دست احداث

(منبع: واحد طرح، برنامه و تحول اداری اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۹)

در این بین، نکته مهم این است که تقریباً تمامی مجتمع‌های فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان، در اواخر دهه ۷۰ و اوایل دهه ۸۰ شمسی افتتاح شده‌اند و پس از آن (خاصه در دهه ۸۰) پیشرفت قابل‌توجهی را از این حیث شاهد نبوده‌ایم. البته در دولت‌های یازدهم و به ویژه - دوازدهم کلنگ مجموعه‌ای از طرح‌های عمرانی در این حوزه بر زمین زده شده است؛ اما به‌عنوان جمع‌بندی می‌توان گفت که در پایان سال ۱۳۹۸ و از مجموع ۲۳ شهرستان استان ۹ شهرستان فاقد هرگونه مجتمع فرهنگی و هنری بوده‌اند؛ ۲۲ شهرستان فاقد هرگونه پلاتو؛ ۲۲ شهرستان فاقد سینما؛ ۲۰ شهرستان فاقد

۱. آمار سال‌های پیش از این موجود نبوده است و در توضیح به پژوهش‌گران گفته شد آمار سال‌های گذشته با آنچه در جدول آمده تفاوت قابل‌توجهی نداشته است.

سالن نمایش و ۲۰ شهرستان فاقد نگارخانه بوده‌اند. در مجموع، وضعیت موجود زیرساخت‌های فرهنگی و هنری در شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان تا پایان سال ۱۳۹۸ به صورت ذیل است.

جدول ۴-۳: وضعیت موجود زیرساخت‌های فرهنگی و هنری در شهرستان‌های استان در پایان سال ۹۸

ردیف	نام شهرستان	نوع زیرساخت							
		مجتمع فرهنگی و هنری	فرهنگسرا	نگارخانه	پلاتو (تماشاخانه)	سالن نمایش فیلم	سینما	هنرهای زیبا	آمفی‌تئاتر
۱	زاهدان	۳	۱	۲	۱	۲	۱	۲	۳
۲	زابل	۱	-	۱	-	۱	-	-	۱
۳	ایرانشهر	۱	-	-	-	-	-	-	۱
۴	چابهار	۱	-	-	-	۱	-	-	۱
۵	خاش	۱	-	-	-	-	-	-	۱
۶	سراوان	۱	-	-	-	-	۱	-	۱
۷	نیک‌شهر	۱	-	-	-	-	-	-	۱
۸	زهک	۱	-	-	-	-	-	-	۱
۹	میرجاوه	کتابخانه	-	-	-	-	-	-	-
۱۰	کنارک	۱	-	-	-	-	-	-	۱
۱۱	سرباز	۱	-	-	-	-	-	-	۲
۱۲	راسک	۱	-	-	-	-	-	-	-
	جمع کل	۱۳	۱	۴	۱	۴	۱	۲	۱۳

(منبع: همان، ۱۳۹۹)

بر اساس داده‌های جدول ۴-۳ از تعداد ۲۳ شهرستان استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۸ تنها ۱۱ شهرستان دارای مجتمع فرهنگی و هنری هستند و در سه شهرستان دلگان، فنوج و هیرمند مجتمع‌هایی در دست احداث است. ۹ شهرستان میرجاوه، سیب و سوران، بمپور، نیمروز، مهرستان، قصرقند، هامون، دشتیاری و تفتان نیز فاقد زیرساخت مجتمع فرهنگی و هنری هستند.

شایان ذکر است که کل مترای فضاها و فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان ۴۷۲/۰۷ مترمربع است که با توجه به جمعیت استان (۲۷۷/۵۰۱/۴ نفر) به معنای سرانه

۱۷ متر مربع فضای فرهنگی و هنری به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر است (گزارش عملکرد اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۸). اگرچه استاندارد مشخصی برای مقایسه سرانه فضاهای فرهنگی و هنری استان و کشور تعریف نشده است، لکن سرانه فوق نسبت به جمعیت اشاره شده بسیار اندک به نظر می‌رسد. با نگاهی به داده‌های موجود، وجود زیرساخت‌های فرهنگی و هنری نظیر نگارخانه، پلاتو و مجتمع فرهنگی و هنری در شهرستان‌های فاقد زیرساخت از این نظر حائز اهمیت است که انجام برنامه‌ها و فعالیت‌های فرهنگی و هنری و مهارت‌آموزی، افزایش شاخص‌های تولید و اشتغال استان در بخش فرهنگ و هنر را تسهیل می‌نماید. از این منظر، در سال ۱۳۹۸ با انعقاد موافقت‌نامه‌های طرح تملک دارایی‌های سرمایه‌ای و با هدف افزایش فضاهای فرهنگی و هنری در استان، عملیات احداث نگارخانه و پلاتو در شهرستان‌های ایرانشهر، زابل، سراوان و چابهار آغاز شد. همچنین، از پروژه‌های عمرانی به سرانجام رسیده در سال ۹۸ می‌توان به اتمام احداث نگارخانه سراوان و افتتاح آن در هفته دولت و اتمام احداث پلاتوی (تماشاخانه) شهرستان زاهدان در محل فرهنگسرای جوان و افتتاح آن در دهه فجر انقلاب اسلامی اشاره کرد. احداث سینما «امید» در شهرستان ایرانشهر نیز تصویب شده و در مراحل پیگیری و انجام کار است؛ علاوه بر این، احداث سینما «امید» در شهرستان چابهار نیز در حال پیگیری است (همان، ۱۳۹۸).

جدول ۳-۵: وضعیت طرح‌های تملک دارایی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان ۱

سال	تعداد طرح‌های تملک دارایی‌های سرمایه‌ای	اعتبار کل مصوب طرح تملک دارایی‌های سرمایه‌ای	اعتبار تخصیص یافته طرح تملک دارایی‌های سرمایه‌ای	تعداد طرح‌های مشمول اعلام تخصیص	درصد کل اعتبار تخصیص یافته از اعتبار کل	اعتبار هزینه‌ای
۱۳۹۶	۴ طرح	۱۳۵۴۸۹	۲۸۲۱۶/۳۵۱	۴ طرح	۲۱ درصد	۶۰۶۷
۱۳۹۷	۱۵ طرح	۳۶۲۱۲۱	۲۵۵۰۲۴	۱۵ طرح	۷۱ درصد	۷۰۳۲
۱۳۹۸	۸ طرح	۲۴۲۹۲	۴۱۱۷۴	۶ طرح	۱۷ درصد	۸۰۸۲

(منبع: واحد طرح، برنامه و تحول اداری اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۹)

گزارش کیفی از مهم‌ترین اقدامات و برنامه‌های اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان

همان‌طور که اشاره شد، متناسب با ماهیت انقلاب اسلامی که پیش‌تر و بیش‌تر از هر چیز یک انقلاب فرهنگی بود، نهادهای مختلفی در این راستا در ایران توسعه یافت. یکی از این نهادها وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و ادارات تابعه آن در سراسر کشور بود. این نهاد به‌منظور گسترش دسترسی همگانی به کالاها و خدمات فرهنگی، اقدامات متعددی را در همه این سال‌ها انجام داده است. اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان نیز از این قاعده مستثنا نبوده و نگاه به فعالیت‌های انجام‌شده در این حوزه جغرافیایی - فرهنگی تحت پوشش آن مؤید تلاش‌هایی ثمربخش در این زمینه است. حسین مسگرانی، مدیرکل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان، در تشریح عملکرد این اداره کل و تحولات صورت گرفته در حوزه فرهنگ و هنر استان پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران تا سال ۱۳۹۷ می‌گوید:

در سال ۱۳۵۷ هیچ مجتمع فرهنگی - هنری و فرهنگسرای در این استان وجود نداشت، اما به برکت نظام مقدس جمهوری اسلامی تاکنون ۱۴ مجتمع فرهنگی و هنری ساخته شده که از رشد صددرصدی برخوردار و سه مجتمع نیز در شهرستان‌های دلگان، فنوج و هیرمند در دست ساخت است. در سال ۱۳۵۷ تنها سه سالن نمایش فیلم و سینما در سیستان و بلوچستان دایر بوده که در سال ۱۳۹۷ به چهار سالن با گنجایش ۱۴۰۰ صندلی افزایش یافته است که این امر نشان از رشد ۲۵ درصدی دارد و ۲ شهرستان سراوان و زهک نیز دارای سینما سیار هستند. همچنین ۱۳ سالن نمایش وابسته به اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی در سال ۱۳۹۶ با گنجایش ۲ هزار و ۸۶۸ صندلی راه‌اندازی شده است. علاوه بر این، در سال ۱۳۵۷ تنها سه انجمن فرهنگی و هنری در سیستان و بلوچستان وجود داشته است که این رقم در سال ۱۳۹۷ به ۵۱ انجمن افزایش یافته است. یک باب نگارخانه هم‌اینک به پنج نگارخانه افزایش یافته است که نشان از رشد پنج برابری دارد و یک نگارخانه نیز در سراوان در دست ساخت است (خبرگزاری ایرنا، ۱۳۹۷).

مسگرانی در گفت‌وگو با پژوهش‌گران این پژوهش نیز ضمن تأکید بر عدم توجه شایسته برخی مسئولان به حوزه فرهنگ و هنر و عدم تخصیص بودجه‌های بایسته در این حوزه، اما روند پیشرفت فعالیت‌ها و برنامه‌های فرهنگی - هنری در این استان را به ویژه پس از سال ۱۳۹۴ نسبتاً خوب ارزیابی نموده و آن را گام‌هایی هرچند کوچک لکن در راستای اهداف فوق - گسترش دسترسی همگانی به کالاها و خدمات فرهنگی - می‌داند

که البته نیازمند تقویت است.

برای نمونه، تا پیش از سال ۱۳۹۴ هیچ مجتمع سینمایی شایسته و درخوری نداشتیم؛ میزان برگزاری رویدادهای ملی و بین‌المللی با محوریت این استان نیز بسیار اندک بود. اما از سال ۱۳۹۴ به بعد، رویدادهای خوبی برگزار شد؛ مثلاً جشنواره بین‌المللی شعر فجر که سال گذشته اختتامیه‌اش این‌جا بود یا جشنواره آسوریک یا کنگره شعر پیامبر مهربانی که دو دوره‌اش برگزار شد. ما میهمان‌های خارجی زیادی، از پاکستان و افغانستان گرفته تا عراق و ترکیه، داشتیم. قبلاً خیلی سابقه‌ای از این طرح‌ها در سطح استان نبود. در این رویداد، خود آقای وزیر هم به برنامه ما دعوت شده بودند و از افراد منتخب تقدیر شد. به‌طور کلی، در این سال‌ها تقریباً رشد برنامه‌های فرهنگی و هنری استان خوب بود. البته نسبت به میانگین کشوری شاید خوب نبود. اما زمانی ۱۴ یا ۲۰ آموزش‌گاه هنری داشتیم. انتشارات بعضی جاها رکود داشتیم. مثلاً در چاپ و نشر کتاب با توجه به گرانی کاغذ افت پیدا کردیم، اما در مؤسسات فرهنگی و هنری تک‌منظوره و چندمنظوره، موسیقی، آموزش‌گاه مد و لباس و... رشد داشتیم. اکنون نزدیک ۱۵۰ مرکز کارگاه‌های مد و لباس داریم که قبلاً اسمی هم از آن‌ها نبود. یا ایجاد دفاتر سینمای جوان در چابهار، زابل، ایرانشهر. در سال ۱۳۹۸ هم مجوز ۵ پلاتو در سفر رئیس‌جمهور به استان ما داده شد که در زاهدان افتتاح شد و در شهرستان‌های زابل، ایرانشهر، سراوان، چابهار و زاهدان هم در دست اجرا است. ما اقداماتی را هم در جهت تجهیز سالن‌های سینماهای استان داشتیم؛ اول زاهدان بعد زابل و بعد چابهار. پروژه‌های بعدی ما در خاش و نیک‌شهر خواهد بود. امسال سه پروژه عمرانی دیگر تکمیل خواهد شد. مجتمع‌های فرهنگی و هنری ما در دلگان و فنوج نیز در حال پیشرفت است. البته نباید ناگفته گذاشت که اعتبارات اداره ما در زمینه فرهنگ و هنر نسبت به دیگر سازمان‌ها پایین‌تر است. اکنون ۸ یا ۹ شهرستان ما فاقد مراکز فرهنگی و هنری هستند. مثلاً در قصرقند، سیب و سوران، مهرستان، بمپور، هامون، نیمروز و میرجاوه اداره فرهنگ و ارشاد داریم، اما مجتمع فرهنگی و هنری، نه! در دشتیاری، راسک، و تفتان هم که به تازگی شهرستان شده‌اند وضعیت به همین منوال است. در حالی که اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی متولی اصلی این حوزه است، اما واقعیت این است که تناسبی بین اهداف و بودجه این نهاد وجود ندارد و این یک ایراد مهم است (مسگرانی، ۱۳۹۹).

جدای از اقدامات صورت‌گرفته و در حال انجام در حوزه توسعه زیرساخت‌های فیزیکی، از مهم‌ترین فعالیت‌ها و برنامه‌های اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان در طی یک

دههٔ اخیر می‌توان به مواردی اشاره کرد که در جداول ذیل آمده و برگرفته از گزارش‌های عملکرد اداره کل در این بازه (۹۹ - ۱۳۹۰) است.

جدول ۶-۳: مهم‌ترین برنامه‌های فرهنگی و هنری در سطح مرکز استان سیستان و بلوچستان در طی یک دههٔ اخیر

ردیف	عنوان برنامه	حوزه فعالیت	تاریخ برگزاری
۱	شب شعر گرامی داشت آزادسازی خرمشهر	شعر و ادبیات	خردادماه ۱۳۹۰
۲	محفل انس با قرآن کریم با حضور قاریان ممتاز کشوری به مناسبت عید مبعث	قرآن و عترت	تیرماه ۱۳۹۰
۳	برگزاری پنجمین همایش ملی فضایل رضوی	قرآن و عترت	مهرماه ۱۳۹۰
۴	پنجمین جشنواره فیلم کوتاه و عکس استانی	سینما و تئاتر	آذرماه ۱۳۹۰
۵	بیست و ششمین جشنواره بین‌المللی فیلم‌های کودکان و نوجوانان	سینما و تئاتر	مهرماه ۱۳۹۱
۶	دوازدهمین جشنواره فیلم مقاومت	سینما و تئاتر	مهرماه ۱۳۹۱
۷	بیست و دومین جشنواره تئاتر استان	سینما و تئاتر	مهرماه ۱۳۹۱
۸	برگزاری نمایشگاه کتاب دفاع مقدس	کتاب	شهریورماه ۱۳۹۲
۹	برگزاری هفتمین همایش ملی فضایل رضوی	قرآن و عترت	شهریورماه ۱۳۹۲
۱۰	برگزاری نمایشگاه عفاف و حجاب (حریم ریحانه)	مد و لباس	اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۳
۱۱	برگزاری جشن اردیبهشت تئاتر استان	سینما و تئاتر	اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۳
۱۲	برگزاری نمایشگاه‌های خیابانی جشنواره اگر کتاب نخوانیم	کتاب و نشر	اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۳
۱۳	برگزاری جشن روز ملی سینما	سینما و تئاتر	شهریورماه ۱۳۹۳
۱۴	نمایشگاه عکس‌های استاد محمد خوشرو	هنر و تجربه	آبان‌ماه ۱۳۹۴
۱۵	نخستین کنگره بین‌المللی شعر پیامبر مهربانی	شعر و ادبیات	آذرماه ۱۳۹۵
۱۶	نخستین جشنواره موسیقی آواها و نواهای وحدت	موسیقی آیینی	تیرماه ۱۳۹۶
۱۷	نخستین جشنواره ملی عکس‌نگاران	هنر و تجربه	آذرماه ۱۳۹۶
۱۸	برگزاری نخستین همایش استانی سواد رسانه‌ای	مطبوعات و رسانه	آبان‌ماه ۱۳۹۷
۱۹	شصت و چهارمین جشنواره منطقه‌ای سینمای جوان: آسوریک	سینما و تئاتر	آذرماه ۱۳۹۸

جدول ۷-۳: مهم‌ترین برنامه‌های فرهنگی و هنری در سطح شهرستان‌های استان در طی یک دهه اخیر

ردیف	عنوان برنامه	حوزه فعالیت	تاریخ برگزاری	مکان برگزاری
۱	برگزاری مراسم روز جهانی تئاتر و اردیبهشت تئاتر ایران	سینما و تئاتر	اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۰	چابهار
۲	بیست و چهارمین جشنواره تئاتر منطقه چهار کشور	سینما و تئاتر	آبان‌ماه ۱۳۹۰	چابهار
۳	برگزاری دومین همایش خورشید ولایت	قرآن و عترت	آذرماه ۱۳۹۰	ایرانشهر
۴	برگزاری همایش سیستان خاست‌گاه شاهنامه	شعر و ادبیات	دی‌ماه ۱۳۹۰	زابل
۵	برگزاری بیست و هفتمین جشنواره بین‌المللی فیلم کودک و نوجوان	سینما و تئاتر	مهرماه ۱۳۹۲	زابل
۶	برگزاری نخستین کنگره ملی شعر هامون	شعر و ادبیات	آبان‌ماه ۱۳۹۲	زابل
۷	برگزاری اولین جشنواره شعر انقلاب اسلامی	شعر و ادبیات	بهمن‌ماه ۱۳۹۲	میرجاوه
۸	همایش نهضت روشن‌گری	قرآن و عترت	آبان‌ماه ۱۳۹۴	کنارک
۹	همایش بین‌المللی شعر اشراق	شعر و ادبیات	آذرماه ۱۳۹۴	زابل
۱۰	دومین جشنواره موسیقی زیمبل	شعر و ادبیات	دی‌ماه ۱۳۹۴	سراوان
۱۱	همایش بزرگ‌داشت استاد کمالان هوت	موسیقی نواحی	مردادماه ۱۳۹۵	چابهار
۱۲	جشنواره فیلم کوتاه تیاب	تئاتر و سینما	اسفندماه ۱۳۹۵	چابهار
۱۳	نخستین جشنواره موسیقی عرفانی	شعر و ادبیات	شهریورماه ۱۳۹۶	سراوان
۱۴	اولین جشنواره تئاتر خیابانی	هنرهای نمایشی	شهریورماه ۱۳۹۶	ایرانشهر
۱۵	همایش بزرگ‌داشت استاد آبسالان	شعر و ادبیات	مهرماه ۱۳۹۶	ایرانشهر
۱۶	دومین جشنواره استانی شعر طنز بلوچی و شکند	شعر و ادبیات	تیرماه ۱۳۹۷	کنارک
۱۷	نخستین جشنواره ملی موسیقی حماسی کمالان هوت در چابهار	شعر و ادبیات	شهریورماه ۱۳۹۷	چابهار
۱۸	برگزاری شب‌شعر و خاطره دفاع مقدس و بزرگ‌داشت استاد دینارزهی	شعر و ادبیات	مهرماه ۱۳۹۷	کنارک
۱۹	بیست و هشتمین جشنواره تئاتر استانی	سینما و تئاتر	آبان‌ماه ۱۳۹۷	ایرانشهر
۲۰	برگزاری شب‌شعر فجر فاطمی در منطقه سیستان	قرآن و عترت	بهمن‌ماه ۱۳۹۷	زابل
۲۱	سومین جشنواره بزرگ‌داشت فرخی سیستانی	شعر و ادبیات	تیرماه ۱۳۹۸	زابل

آمار و شاخص‌های حوزه فرهنگ و هنر استان سیستان و بلوچستان

آنچه در ادامه بررسی خواهد شد، آمار و شاخص‌های مختلفی است که از خلال آن می‌توان یک گزارش توصیفی از وضعیت فرهنگ و هنر استان سیستان و بلوچستان در حوزه‌های مختلف ارائه نمود. در این بین، عملکرد فرهنگی و هنری نهادهای گوناگون، که به نوعی جزء متولیان این حوزه‌ها محسوب می‌شوند، نیز مورد توجه قرار گرفته است که در بخش‌های آتی خواهد آمد؛ نهادهایی همچون آموزش و پرورش، کتابخانه‌های عمومی، مطبوعات و رسانه‌های خبری، صداوسیما، صنایع دستی، میراث فرهنگی و گردشگری، ورزش و جوانان، حج و زیارت، تبلیغات اسلامی، شهرداری و ...

شاخص‌های حوزه چاپ و نشر

بر اساس داده‌های موجود و آن‌طور که در جدول ۸-۲ آمده است، در سال ۱۳۹۷، تعداد ۸۰ عنوان تألیف و ۱۵ عنوان ترجمه در سیستان و بلوچستان منتشر شده است. در همین سال، ۱۴ ناشر در استان فعال بوده‌اند که از این تعداد، مسئولیت ۱۲ انتشارات با مردان و مسئولیت ۲ انتشارات نیز با زنان سیستانی و بلوچستانی بوده است. همچنین با استناد به «سال‌نامه آماری فرهنگ و هنر کشور در سال ۱۳۹۷»، جایگاه سیستان و بلوچستان در بین ۳۱ استان کشور و به لحاظ تعداد عناوین کتاب‌های منتشر شده ۲۸ بوده است. در مجموع، روند انتشار کتاب‌های تألیفی و ترجمه در استان سیستان و بلوچستان در طی دهه ۹۰ شمسی را می‌توان به صورت ذیل ترسیم نمود:

جدول ۸-۳: تعداد عناوین و شمارگان کتاب‌های منتشر شده در استان سیستان و بلوچستان در دهه ۹۰

سال	تألیف		ترجمه	
	عنوان	شمارگان	عنوان	شمارگان
۱۳۹۱	۱۲	۵۷	-	-
۱۳۹۲	-	-	-	-
۱۳۹۳	-	-	-	-
۱۳۹۴	۳۱	۴۴.۵۰۰	۱۰	۲۱.۵۰۰
۱۳۹۵	۴۲	۵۸۸۰۰	۱۲	۱۸۰۰۰
۱۳۹۶	۴۴	۷۲۶۰۰	۱۸	۴۰۰۰۰
۱۳۹۷	۸۰	۱۱۳۵۰۰	۱۵	۱۷۰۰۰

(منبع: سال‌نامه آماری فرهنگ و هنر کشور، ۹۷-۱۳۹۱)

آمارهای ارائه شده در جدول فوق، مؤید رشد نسبتاً خوب عناوین تألیفی در سال ۱۳۹۷ و در مقایسه با سال ۱۳۹۶ است. این در حالی است که مشکلات حوزه چاپ و نشر از جمله گرانی کاغذ و هزینه های چاپ، این امر را در طی سال های اخیر با دشواری هایی رو به رو کرده است.

از دیگر شاخص های قابل ارائه در این بخش آمار چاپخانه های سیستان و بلوچستان است. بر طبق گزارش آماری، مجوزهای صادر شده توسط حوزه معاونت فرهنگی و رسانه ای اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان، که در اختیار پژوهش گران قرار گرفته است، در حدود ۷۰ چاپخانه در سطح استان وجود دارد. نوع کاربری ۵۶ چاپخانه چاپ و ۱۴ چاپخانه به صورت دیجیتال فعالیت می کنند. ۶۰ چاپخانه فعال و ۱۰ چاپخانه نیز غیرفعال هستند. ۳۶ چاپخانه در زاهدان، ۱۳ تا در زابل، ۴ تا در خاش، ۴ تا در ایرانشهر، ۳ تا در سراوان، ۱ مورد در هیرمند، ۱ مورد در سرباز، ۱ مورد در هامون، ۴ تا در چابهار، ۱ مورد در کنارک، ۱ مورد در میرجاوه و ۱ مورد نیز در دلگان وجود دارد.

جدول ۹-۳. تعداد چاپخانه های استان سیستان و بلوچستان در بازه سال های ۹۷-۱۳۸۹

سال	تعداد چاپخانه های با کاربری چاپ
۱۳۸۹	۳۶
۱۳۹۰	۵۰
۱۳۹۱	۵۰
۱۳۹۲	۵۴
۱۳۹۳	۶۳
۱۳۹۴	۵۳
۱۳۹۵	۵۱
۱۳۹۶	۵۲
۱۳۹۷	۵۶

(منبع: همان، ۹۷-۱۳۹۱؛ و واحد چاپ و نشر اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان، ۱۳۹۸)

بر اساس آمار فوق، چاپخانه های استان در سال ۱۳۹۰، نسبت به سال های قبل از خود، رشد قابل توجهی یافته است، اما پس از آن روند معمولی داشته اند و شاهد رشد

ویژه‌ای از این حیث نبوده‌ایم.

در نهایت، در این بخش باید به تعداد و وضعیت کتاب‌فروشی‌های استان نیز اشاره‌ای داشت. این شاخص نیز آن‌چنان‌که در جدول ذیل مشاهده می‌شود، اگرچه از رشدی نسبی در طی سال‌های اخیر برخوردار بوده است، لکن به نظر می‌رسد هنوز تناسب کافی و وافی با جمعیت استان و نیازهای خیل عظیم گروه‌های هدف ندارد.

جدول ۱۰-۳. تعداد کتاب‌فروشی‌های استان سیستان و بلوچستان

شهرستان	تعداد کتاب‌فروشی	وضعیت فعالیت	
		فعال	غیرفعال
زاهدان	۳۷	۳۱	۶
سراوان	۳	۳	-
زابل	۱۰	۸	۲
ایرانشهر	۱۲	۱۲	-
خاش	۵	۴	۱
چابهار	۱	۱	-
کنارک	۱	۱	-
نیکشهر	۲	-	۲
راسک	۲	۲	-

(منبع: واحد چاپ و نشر اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان، ۱۳۹۸)

بر اساس جدول فوق، بیش‌ترین کتاب‌فروشی‌های استان سیستان و بلوچستان در مرکز آن، یعنی شهرستان زاهدان، واقع‌اند و البته بسیاری از شهرستان‌های استان هنوز از هیچ‌گونه کتاب‌فروشی دارای مجوز برخوردار نیستند.

مطبوعات

اسناد تاریخی نشان می‌دهد که مطبوعات محلی در سیستان و بلوچستان قدمتی حداقل ۶۰ ساله دارد. برای مثال، در نیمه نخست مردادماه ۱۳۳۱ نسخه‌هایی از جریده‌ای تحت‌عنوان «صدای بلوچستان» به مسئولیت غلامحسین زوارزاده مدیر روزنامه «کارگران خراسان» در استان توزیع شد. مدیر و سردبیر نشریه مذکور حسین بلاغی بود و مدیر داخلی و نمایندگی زاهدان را غلامرضا فلاحت بر عهده داشت. این نشریه جهت‌گیری‌های سیاسی تندی بر ضد انگلیس داشت. این نشریه در شهرهای بلوچستان نیز توزیع می‌شد، و البته پس

از چند شماره انتشار آن پایان یافت (وبگاه دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۹۳). پس از آن نیز نشریه «پیام سیروس» در ۱۴ شهریورماه ۱۳۳۱ به چاپ رسید. صاحب‌امتیاز و مدیرمسئول این نشریه علی اسعدی بود. این نشریه از لحاظ محل انتشار نخستین نشریه محلی سیستان و بلوچستان بوده است. بعد از آن جراید بیش‌تری منتشر شد؛ از جمله نشریه «ندای زاهدان»، «شرق جاوید» و پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران نیز، خاصه بعد از تشکیل دولت اصلاحات در سال ۱۳۷۶، مطبوعات سیستان و بلوچستان از لحاظ کیفی و کمی رشد و گسترش چشمگیری یافت (ابراهیمی، ۱۳۸۷).

جدول ۱۱-۳: تعداد عناوین و شمارگان مطبوعات محلی در استان سیستان و بلوچستان

روزنامه‌ها، هفته‌نامه‌ها و دو هفته‌نامه‌ها	تعداد عناوین	شمارگان
۱۳۸۵	۲۲	۳۳۰۰۰
۱۳۹۰	۱۶	۷۶۰۰۰
۱۳۹۳	۱۵	۱۰۰۰۰۰
۱۳۹۴	۱۸	۱۰۰۰۰۰
۱۳۹۵	-	-
۱۳۹۶	۷۹	۱۱۵۵۰۰
۱۳۹۷	۵۲	۶۴۰۰۰

ماهنامه‌ها، فصل‌نامه‌ها و دوفصل‌نامه‌ها	تعداد عناوین	شمارگان
۱۳۸۵	۳۴	۲۲۰۰۰
۱۳۹۰	۵۴	۷۶۸۰۰
۱۳۹۳	۷۰	۴۱۰۰۰
۱۳۹۴	۷۷	۳۵۰۰۰
۱۳۹۵	۶۱	۴۳۵۰۰
۱۳۹۶	۷۹	۱۱۱۵۰۰
۱۳۹۷	۴۷	۶۷۵۴۴

(منبع: سال‌نامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۷۱۴)

بر اساس داده‌های ارائه‌شده در جدول ۱۱-۳، مجموع مطبوعاتی که در سال ۱۳۹۷ در سطح استان سیستان و بلوچستان منتشر و توزیع شده، برابر با ۹۹ عنوان بوده است. جمع شمارگان این مطبوعات در این سال به میزان ۱۳۱/۵۴۴ رسیده است که نسبت به سال قبل از خود کاهشی حدوداً ۵۰ درصدی را نشان می‌دهد و این خود نشانگر وضعیت نامساعد فعالیت‌های مطبوعاتی در استان است.

سینما و تئاتر

هنرهای نمایشی اگرچه ریشه در عمیق‌ترین احساسات و نیازهای انسانی دارند، لکن برخی از مظاهر آن را به واقع باید محصول جهان‌مُدرن دانست. در این بین، سینما را پیش از هر چیز می‌توان یک هنر-صنعت شهری و مُدرن نامید که به ویژه در طی یک سده اخیر توانسته تأثیری قابل توجه بر حیات اجتماعی شهروندان بگذارد. ورود این پدیده شگرف به سیستان و بلوچستان نیز نتیجه توجه به ساختارهای شهری و ره‌آورد برنامه‌های فرهنگی دولت مُدرن در ایران بود. بر این اساس، نخستین سالن سینما در همان سال‌های آغازین دهه ۲۰ شمسی در مرکز استان، یعنی شهر نوپدید زاهدان، ایجاد و راه‌اندازی شد. در آن سال‌ها، اولین سالن نمایش به نام «سینما ملک» توسط فردی هندی‌تبار در شهر حدوداً پنج هزار نفری زاهدان گشوده شد (پیوند، ۱۳۹۶: ۱۲-۱۱). این سینما زمانی تأسیس شد که هنوز تلویزیون و رادیو در این شهر وجود نداشت و برای مردم پدیده‌ای عجیب و نو به نظر می‌آمد. در آن زمان فیلم‌ها اکثراً صامت بودند و از تهران یا مستقیماً از کمپانی‌های معروفی چون مترو گلدن مایر و فوکس قرن بیستم تهیه می‌شدند. نخستین فیلم ناطقی که در زاهدان و در این سالن به نمایش گذاشته شد فیلم هندی «آلمرا» بود. در آن زمان درآمد مردم بسیار کم بود و سینما ملک بیش از چند سال نتوانست به کار خود ادامه دهد و به ناچار تعطیل شد (رحیمیان، ۱۳۹۳). سپس در دهه ۴۰ هجری شمسی دو سینمای دیگر با نام‌های «سینما فروردین» و «سینما مهربان» در زاهدان راه‌اندازی شد که به گفته مدیرکل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی نسبتاً از استقبال خوبی، به ویژه در میان جوانان، برخوردار بودند (مسگرانی، ۱۳۹۸). این سینماها اگرچه پس از انقلاب برای مدتی تعطیل شدند، اما دوباره حیات یافتند؛ حیاتی البته ناپایدار. آن چنان که عدم استقبال شهروندان زاهدانی، در نهایت آن‌ها را در دهه ۸۰ هجری شمسی و برای همیشه به تعطیلی کشاند. این موضوع البته دلایل مختلفی داشت؛ از حاکمیت فرهنگ مذهبی در بین مردم گرفته تا نارضایتی شهروندان از کیفیت سینماها و خدمات ارائه‌شده (رحیمیان، ۱۳۹۳).

با تعطیلی سالن‌های سینما در سیستان و بلوچستان، نیاز به راه‌اندازی این تماشاخانه‌ها، هم‌زمان با مجموعه‌ای از تحولات اجتماعی و فرهنگی مانند گسترش ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی در اوایل دهه حاضر، بیش از گذشته احساس شد و بالا گرفتن اعتراضات به ویژه در رسانه‌ها موجب شد تا این بار مسئولان استانی و کشوری و مدیران فرهنگ و ارشاد اسلامی نسبت به این امر تمهیداتی بیندیشند. این تدابیر در مرحله نخست منجر به این شد که یکی از سالن‌های مجتمع فرهنگی و هنری ارشاد زاهدان به این منظور اختصاص یابد. سالن مذکور تحت عنوان «سینما اشراق» معروف شد و با حمایت‌های این اداره کل همچنان شاهد اکران فیلم‌های روز سینمای ایران در آن هستیم. سرانجام در شهریورماه ۱۳۹۶ مجموعه «سینما هلال» زاهدان با زیربنای ۳ هزار و ۲۰۰ متر مربع در سه طبقه افتتاح شد؛ مجموعه‌ای مجهز به مدرن‌ترین و به‌روزترین سامانه‌های سینمایی، همایشی، کنسرت و تئاتر با ظرفیت ۵۶۰ نفر (وبگاه اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۶).

در ذیل و در قالب جدول ۱۲-۲ تعداد سینماها، سالن‌های نمایش، گنجایش و تعداد تماشاگرانی که در سال ۱۳۹۷ در این سالن‌ها به تماشای فیلم‌های اکران‌شده در استان نشسته‌اند آمده است.

جدول ۱۲-۳: تعداد سینماها و تماشاگران فیلم‌های سینمایی در سال ۱۳۹۷ بر حسب شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان

شهرستان	تعداد سینما	تعداد سالن سینما	گنجایش (تعداد صندلی)	تعداد تماشاگران (هزار نفر)
چابهار	۰	۱	۲۸۰	۵۰
زابل	-	۱	۲۷۰	۶۰
زاهدان	۱	۲	۷۸۰	۲۳۳
زهدک	۱	۱	۱۲۰	۳۰
سراوان	۱	۱	۲۸۰	۴۰

(منبع: سال‌نامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۷۱۱)

بر اساس آمار ارائه‌شده در جدول فوق، تعداد سینماهای استان در سال ۱۳۹۷، تنها ۳ سالن بوده اما در مجموع ۶ سالن به این منظور اختصاص یافته است. در این بین،

سالن‌های سینمایی شهر زاهدان با گنجایش ۷۸۰ نفر بیش‌ترین تعداد تماشاگر را در سال ۱۳۹۷ به خود جلب نموده است. در بین سایر شهرهایی که سالن‌های سینما داشته‌اند نیز سراوان با ۴۰ هزار نفر کم‌ترین میزان تماشاگر را داشته است. همچنین به استناد اطلاعات ارائه‌شده در «سال‌نامه آماری فروش فیلم و سینمای ایران» (۱۳۹۷)، تعداد ۲۴ فیلم در سینماهای استان اکران شده و میزان فروش آن‌ها در مجموع، ۲/۶۰۰/۴۳۴/۰۰۰ ریال بوده است. در جدول ۱۵-۲، آمار پر فروش‌ترین فیلم‌های اکران‌شده در سیستان و بلوچستان طی سال ۱۳۹۷ آمده است.

جدول ۱۳-۳: پر فروش‌ترین فیلم‌های سینمایی اکران‌شده در استان سیستان و بلوچستان طی سال ۱۳۹۷

نام فیلم	محصول	تعداد تماشاگر	میزان فروش
لس آنجلس تهران	ایران	۵۱۳۸	۲۵۹۱۷۴۰۰۰
هشتگ	ایران	۴۸۷۴	۲۲۷۷۶۰۰۰۰
لازانيا	ایران	۴۴۳۴	۲۱۳۳۴۴۰۰۰

(منبع: سال‌نامه آماری فروش فیلم و سینمای ایران، ۱۳۹۷)

آمار فوق‌گویی این مطلب است که فیلم‌های ژانر کمدی محبوبیت بیش‌تری در بین تماشاگران سیستانی و بلوچستان داشته است. وضعیت سالن‌های سینمای استان بر حسب میزان فروش در سال ۱۳۹۸ نیز در قالب جدول ۱۴-۳ ارائه شده است.

جدول ۱۴-۳: وضعیت سالن‌های سینمای استان سیستان و بلوچستان بر حسب میزان فروش در سال ۱۳۹۸

ماه	تعداد سالن	تعداد صندلی	تعداد تماشاگر	میزان فروش (ریال)
فروردین	۲	۷۰۷	۱۷۴۹۰	۹۸۸۰۹۰۰۰۰
اردیبهشت	۲	۷۰۷	۱۵۶۴۱	۸۵۰۴۶۰۰۰۰
خرداد	۲	۷۰۷	۱۳۰۰۲	۷۴۸۲۵۰۰۰۰
تیر	۲	۷۰۷	۱۳۳۹۰	۷۱۰۶۱۰۰۰۰
مرداد	۲	۷۰۷	۱۴۹۵۲	۷۹۱۱۷۰۰۰۰
شهریور	۲	۷۰۷	۵۰۵۷	۲۵۹۳۹۰۰۰۰
مهر	۲	۷۰۷	۴۰۱۶	۲۲۶۳۹۰۰۰۰
آبان	۲	۷۰۷	۴۹۱۰	۲۹۷۴۹۰۰۰۰

(منبع: همان، ۱۳۹۸)

طبق داده‌های ارائه‌شده در جدول فوق، بالاترین میزان فروش در سینمای استان طی سال ۱۳۹۸ مربوط به فروردین‌ماه و با میزان فروش ۹۸۸/۰۹۰/۰۰۰ ریال بوده است. پایین‌ترین میزان مراجعه به سینما نیز در مهرماه این سال رقم خورده است که تا حدی می‌توان آن را به شروع سال تحصیلی و نیز اکران نشدن فیلم‌های جدید مربوط دانست. لازم به ذکر است که استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۸ جزء یکی از سه استانی بوده است که فیلم‌های سینمایی در آن فروش پایینی داشته‌اند؛ در عین حال، این استان در برخی از ماه‌های این سال از جمله در اردیبهشت و مردادماه جزء یکی از سه استانی بوده است که بالاترین آمار از نظر نسبت تماشاگر و تعداد سالن را داشته‌اند.

جدول ۱۵-۳: سالن‌های نمایش وابسته به اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان و وضعیت برنامه‌های اجراشده

شهرستان	تعداد سالن نمایش	گنجایش (تعداد صندلی)	تعداد برنامه‌های نمایشی	تعداد اجرا	تعداد تماشاگر
ایرانشهر	۱	۲۸۰	۳۵	۱۸۰	۵۰۰۰
چابهار	۱	۲۸۰	۲۴	۴۱۵	۱۵۰۰۰
خاش	۱	۲۸۰	۹	۲۲۰	۸۰۰۰
دلگان	-	-	۴	۵۰	۱۰۰۰
زابل	۱	۲۷۰	۲۰	۴۵۵	۱۲۰۰۰
مهرستان	-	-	-	۲۵	۵۰۰
زاهدان	۴	۷۸۰	۱۵۸	۱۰۵۱	۱۰۵۰۰۰
زهک	۱	۱۲۰	۱۶	۱۷۵	۵۰۰۰
سراوان	۱	۲۸۰	۶	۱۲۵	۵۰۰۰
سرباز	۲	۲۰۰	-	۳۰	۱۰۰۰
سیب و سوران	-	-	۴	۲۰	۵۰۰
فنوج	-	-	-	۱۵	۵۰۰
قصر قند	-	-	۱	۴۵	۱۵۰۰
کنارک	۱	۲۷۰	۳	۷۰	۱۰۰۰
میرجاوه	-	-	۳	۶۰	۱۵۰۰

شهرستان	تعداد سالن نمایش	گنجایش (تعداد صندلی)	تعداد برنامه‌های نمایشی	تعداد اجرا	تعداد تماشاگر
نیکشهر	۱	۲۷۰	۳	۵۵	۲۰۰۰
هامون	-	-	۲	۱۰	۵۰۰
هیرمند	-	-	۲	۱۵	۱۰۰۰

(منبع: سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۷۱۲)

در ارتباط با شاخص‌های مربوط به هنر نمایش و تئاتر نیز بر مبنای جدول ۱۵-۳، می‌توان گفت که مجموع سالن‌های نمایش در شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۷، ۱۴ سالن با گنجایش ۲/۷۶۰ صندلی بوده است. بر اساس آمار در دسترس، ۲۹۰ برنامه نمایشی و به تعداد ۳۰۱۶ بار در این سالن‌ها اجرا شده است. در این بین، بیش‌ترین تعداد اجرا با آمار ۱/۰۵۱ اجرا، مربوط به شهر زاهدان و کم‌ترین تعداد اجرای تئاتر هم با آمار ۱۰ اجرا، مربوط به شهرستان هیرمند بوده است.

جدول ۱۶-۳: سالن‌های نمایش وابسته به اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان و برنامه‌های اجرا شده بر حسب سال

سال	سالن نمایش	تعداد اجرای تئاتر	تعداد تماشاگران
۱۳۸۵	۱۳	۳۰۹	۸۰۵۰۰
۱۳۹۰	۱۰	۱۲۶	۲۶۲۲۰
۱۳۹۳	۱۰	۱۲۱	۳۳۵۰
۱۳۹۴	۱۲	۳۲۰	۳۴۴۵۰
۱۳۹۵	۱۳	۴۶۰	۳۷۵۰۰
۱۳۹۶	۱۴	۵۲۰	۴۰۰۰۰
۱۳۹۷	۱۴	۳۰۱۶	۱۶۶۰۰۰

(منبع: همان، ۱۳۹۷: ۷۱۲)

با توجه به داده‌های جدول فوق تعداد سالن‌های نمایش از سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۷ تغییر محسوسی نداشته است و در کل ۱۴ سالن نمایش در استان وجود دارد. در این بین، شهر زاهدان با ۴ سالن نمایش و شهر سرباز با ۲ سالن نمایش، بیش‌ترین تعداد را به خود اختصاص داده‌اند و شهرهای دیگر فقط یک سالن دارند یا اصلاً سالن نمایش ندارند.

با وجود این، به لحاظ تعداد اجراهای نمایشی و تعداد تماشاگران در سال ۱۳۹۷، شاهد رشد قابل توجهی نسبت به سال‌های قبل هستیم. به نحوی که تعداد اجراها، ۴۸۰ درصد و تعداد تماشاگران بیش از ۳۰۰ درصد افزایش یافته است.

موسیقی

موسیقی بخشی از فعالیت هنری انسان است و شاید بیش از هر محصول هنری دیگری، آدمیان در زندگی روزمره خود در معرض این هنر قرار می‌گیرند. رسانه‌ها هر لحظه از موسیقی برای ارسال پیام و تقویت تأثیر پیام‌های خود استفاده می‌کنند. چشم‌انداز استفاده از موسیقی نیز در حال تغییر است. افراد قادرند موسیقی را از اینترنت، حامل‌های صوتی مختلف و بر روی دستگاه‌های کوچکی که ساعات زیادی از الحان موسیقی را در خود جای می‌دهند گوش کنند. همه انسان‌ها کم و بیش از موسیقی برای پر کردن لحظات فراغت خود استفاده می‌کنند. به یک معنا، بخش عمده‌ای از لحظات زندگی ما با شنیدن موسیقی درآمیخته است (فاضلی، ۱۳۸۴: ۲۸).

زیست روزمره مردم استان سیستان و بلوچستان نیز از دیرباز با موسیقی آمیخته است. البته موسیقی هر منطقه در سیستان و بلوچستان، با توجه به تنوع حوزه‌های فرهنگی، از یکدیگر متمایز است و تلفیق موسیقی بلوچستان با مراسم و سنن قومی باعث شده است که تا امروز حفظ شود. در این بین، موسیقی سیستان پی‌رو موسیقی «بخشی» جنوب خراسان است. اما موسیقی بلوچستان به علت همجواری با کشور پاکستان تحت نفوذ و تأثیر متقابل فرهنگ‌های شبه‌قاره قرار دارد و در حال حاضر از مقام‌ها و آلات موسیقی بلوچستان پاکستان نیز استفاده می‌کنند (رحیمی، ۱۳۹۱: ۱۰۹۲).

نظر به اهمیت حوزه موسیقی، به عنوان یکی از حوزه‌های تأثیرگذار در فرهنگ و اجتماع، فعالیت‌هایی را به ویژه در طی سال‌های اخیر در این زمینه شاهد بوده‌ایم. بر این اساس، در جدول ۱۷-۳، آمار تعداد اجراهای موسیقی و تعداد تماشاگرانی که در سال ۱۳۹۷ به تماشای برنامه‌های اجراشده در استان نشسته‌اند، به تفکیک شهرستان، آمده است.

جدول ۱۷-۳: تعداد اجرا و تماشاگران موسیقی در سال ۱۳۹۷ بر حسب شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان

شهرستان	تعداد سالن	تعداد برنامه	تعداد اجرا	تعداد تماشاگران (هزار نفر)
ایرانشهر	۱	۱۰	۱۴۹	۵۰۰۰
چابهار	۱	۱۵	۲۴۲	۱۰۰۰۰
خاش	۱	۱۰	۱۲۲	۵۰۰۰

شهرستان	تعداد سالن	تعداد برنامه	تعداد اجرا	تعداد تماشاگران (هزار نفر)
دلگان	۰	۵	۱۸۰	۵۰۰۰
زابل	۱	۲۰	۵۲	۱۰۰۰۰
مهرستان	۰	-	۱۵	۲۰۰۰
زاهدان	۴	۴۰	۳۷۱	۲۰۰۰۰۰
زهک	۱	۵	۵۰	۵۰۰۰
سراوان	۱	۵	۹۸	۱۰۰۰۰
سرباز	۲	۳	۶۴	۷۰۰۰
سیب و سوران	۰	۲	۵۳	۵۰۰۰
فئوج	۰	۲	۷۴	۳۰۰۰
قصرقند	۰	۳	۶۴	۵۰۰۰
کنارک	۱	۲	۵۴	۲۰۰۰
میرجاوه	۰	۲	۶۲	۲۰۰۰
نیکشهر	۱	۵	۷۵	۷۰۰۰
نیمروز	۰	۳	۲۰	۱۰۰۰
هامون	۰	۱	۲۰	۱۰۰۰
هیرمند	۰	۱	۱۵	۱۰۰۰

(منبع: سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۷۱۱)

با توجه به داده‌های جدول فوق، بیش‌ترین تعداد اجرای موسیقی با رقم ۳۷۱ اجرا مربوط به شهر زاهدان است و کم‌ترین تعداد اجرای موسیقی با رقم ۱۵ اجرا مربوط به شهرستان‌های هیرمند و مهرستان است. آمارهای مقایسه‌ای این حوزه طی بیش از یک دهه گذشته در استان نیز دارای نکات جالب‌توجهی است.

جدول ۱۸-۳: سالن‌های موسیقی وابسته به اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان و برنامه‌های اجرا شده بر حسب سال

سال	تعداد سالن	تعداد اجرا	تعداد تماشاگران
۱۳۸۵	۱۳	۳۲۰	۱۴۳۰۰۰
۱۳۹۰	۱۰	۲۶۴	۵۱۱۲۰
۱۳۹۳	۱۰	۲۶۶	۱۲۰۵۰
۱۳۹۴	۱۲	۱۲۲	۴۰۶۷۰
۱۳۹۵	۱۳	۲۲۵	۵۱۲۰۰
۱۳۹۶	۱۴	۴۸۰	۷۰۰۰۰
۱۳۹۷	۱۴	۱۷۸۰	۲۸۶۰۰۰

(منبع: همان، ۱۳۹۷: ۷۱۲)

با توجه به داده‌های ارائه شده در جدول فوق، تعداد اجرای موسیقی با رقم ۱/۷۸۰ اجرا در سال ۱۳۹۷ بیشترین تعداد و تعداد تماشاگران موسیقی با رقم ۲۸۶/۰۰۰ هزار نفر بیشترین تعداد را از سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۷ به خود اختصاص داده است.

تشکل‌ها، کانون‌ها، انجمن‌ها و آموزش‌گاه‌های فرهنگی – هنری

حمایت از فعالیت‌های فرهنگی و هنری و گسترش آن‌ها بی‌تردید مستلزم اهتمام به مجموعه‌ای از اقدامات نهادی است. تشکیل کانون‌ها، انجمن‌ها، آموزش‌گاه‌ها و دیگر نهادهای مرتبط را می‌توان تلاش‌هایی در این راستا دانست. به این منظور، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان در سال‌های اخیر مجوزهایی برای فعالیت مؤسسات تک‌منظوره یا چندمنظوره فرهنگی و هنری صادر کرده است که در این بخش ذکر می‌شوند.

جدول ۱۹-۳: آمار مؤسسات تک‌منظوره هنری استان سیستان و بلوچستان

حوزه فعالیت	شهر	تعداد	سال اخذ مجوز	وضعیت
موسیقی	زاهدان	۲	۹۴	فعال
موسیقی	زاهدان	۴	۹۶	فعال

حوزه فعالیت	شهر	تعداد	سال اخذ مجوز	وضعیت
موسیقی	زاهدان	۴	۹۷	فعال
موسیقی	زاهدان	۴	۹۸	فعال
هنرهای تجسمی	زاهدان	۲	۹۶	فعال
هنرهای تجسمی	زاهدان	۳	۹۷	فعال
هنرهای تجسمی	زاهدان	۱	۹۸	فعال
نمایش	زاهدان	۱	۹۸	فعال
موسیقی	زابل	۲	۹۸	فعال
هنرهای تجسمی	زابل	۱	۹۷	فعال
هنرهای تجسمی	زابل	۱	۹۸	فعال
نمایش	زابل	۱	۹۸	فعال
موسیقی	چابهار	۱	۹۷	فعال
هنرهای تجسمی	سراوان	۱	۹۸	فعال

(منبع: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۹۸)

با توجه به داده‌های ارائه‌شده در جدول ۱۹-۳، در بین مؤسسات هنری تک‌منظوره، آمار مؤسساتی که در حوزه موسیقی ثبت شده است نسبت به حوزه نمایش و هنرهای تجسمی بیش‌تر است؛ به‌نحوی که طی سال‌های ۹۸-۱۳۹۴، ۱۷ مؤسسه موسیقی در استان فعال بوده است که از این تعداد ۱۴ مؤسسه در شهر زاهدان، ۱ مؤسسه در چابهار و ۲ مؤسسه در زابل استقرار دارند. همچنین، پایین‌ترین آمار مؤسسات تک‌منظوره مربوط به حوزه نمایش بوده است. به‌نحوی که ۲ مؤسسه در این حوزه فعال‌اند که یکی در زاهدان و دیگری در زابل استقرار دارد و هر دو در سال ۹۸ افتتاح شده‌اند.

جدول ۲۰-۳: آمار مؤسسات فرهنگی - آموزشی تک منظوره در استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۸

شهرستان	نوع مؤسسه	
	آموزشی	فرهنگی
زاهدان	۳۲	۱۲
زابل	۱	۳
خاش	-	۱
ایرانشهر	۱	۱
هیرمند	۱	-
چابهار	۴	-
زهک	۱	-
میرجاوه	-	۱
سرباز	-	۱
سراوان	-	۱
فوج	-	۱
جمع	۴۱	۲۱

(منبع: همان، ۱۳۹۸)

در ارتباط با مؤسسات فرهنگی - آموزشی تک منظوره در استان نیز بر اساس آمار موجود می توان گفت که تعداد مؤسسات آموزشی در استان به نسبت تعداد مؤسسه های فرهنگی بیش تر است. در این بین، شهر زاهدان با ۳۲ مؤسسه آموزشی و ۱۲ مؤسسه فرهنگی از سایر شهرها پیشی گرفته است.

جدول ۲۱-۳: آمار مؤسسات فرهنگی - آموزشی چند منظوره استان در سال ۱۳۹۸

شهرستان	تعداد
زاهدان	۲۰
زابل	۲
جمع	۲۲

(منبع: همان، ۱۳۹۸)

همچنین بر مبنای آمار ارائه شده در جدول ۲۱-۳، شهر زاهدان با داشتن ۲۰ مؤسسه فرهنگی - آموزشی چندمنظوره در سال ۱۳۹۸ نسبت به سایر شهرها بیشترین تعداد مؤسسه چندمنظوره را داشته است.

جدول ۲۲-۳: آمار مؤسسات تک منظوره و چندمنظوره در استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۸

نوع مؤسسه	تعداد	فعال	غیرفعال
تک منظوره	۶۲	۵۹	۳
چندمنظوره	۲۲	۲۰	۲
جمع	۸۴	۷۹	۵

(منبع: همان، ۱۳۹۸)

در مجموع، استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۸، ۶۲ مؤسسه تک منظوره داشته است که از این تعداد ۵۹ مؤسسه فعال و ۳ مؤسسه غیرفعال هستند. همچنین ۲۲ مؤسسه چندمنظوره در استان وجود دارد. در این بین، ۲۰ مؤسسه در شهر زاهدان مستقر و فعال اند، اما ۲ مؤسسه شهر زابل هنوز غیرفعال اند.

جدول ۲۳-۳: آمار آموزش گاه‌های آزاد هنری و هنرجویان استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۷

تعداد آموزش گاه	تعداد هنرجو
۴۲	۲۰۰۹

(منبع: سال نامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۶۵)

طبق جدول ۲۳-۳، علاوه بر مؤسسات تک و چند منظوره، تعداد ۴۲ آموزش گاه آزاد هنری نیز طی سال ۱۳۹۷ در استان فعال بوده که در مجموع ۲۰۰۹ هنرجو در آن‌ها مشغول یادگیری بوده‌اند.

جدول ۲۴-۳: آمار هنرستان‌های هنرهای زیبا و هنرجویانشان در استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۷

تعداد هنرستان	تعداد هنرجو
۲	۱۰۷

(منبع: همان، ۱۳۹۷: ۶۵)

همچنین در سال ۱۳۹۷، ۲ هنرستان هنرهای زیبا در سیستان و بلوچستان فعال بوده که در مجموع ۱۰۷ هنرجو در آن‌ها مشغول یادگیری بوده‌اند (جدول ۲۴-۳).
با توجه به غنای فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان در زمینه پوشاک، یکی از حوزه‌هایی که در این‌جا می‌تواند به آن اشاره کرد خانه‌های مُد و لباس در استان است.

جدول ۲۵-۳: آمار خانه‌های مُد دارای مجوز در استان سیستان و بلوچستان طی سال‌های ۹۷-۱۳۹۴

سال	تعداد
۱۳۹۴	۲۰
۱۳۹۵	۹۰
۱۳۹۶	۱۹۵
۱۳۹۷	۳۰۱

(منبع: همان، ۱۳۹۷: ۶۸)

مطابق با داده‌های ارائه‌شده در جدول ۲۵-۳، تعداد خانه‌های مُد در استان طی سال‌های ۹۷-۱۳۹۴، در حدود ۱۵۰۰ درصد افزایش یافته است؛ به نحوی که از ۲۰ خانه مُد در سال ۱۳۹۴ به ۳۰۱ خانه در سال ۱۳۹۷ رسیده است. همچنین ۱۲ اتحادیه مرتبط با حوزه پوشاک در سراسر سیستان و بلوچستان وجود دارد؛ ۸ اتحادیه در زاهدان، ۳ اتحادیه در ایرانشهر و ۱ اتحادیه در زابل. کارخانه‌هایی نیز در زمینه پوشاک و نساجی در استان فعال‌اند که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به کارخانه نساجی «بافت بلوچ» اشاره نمود.

نگاهی به عملکرد سایر دستگاه‌ها در حوزه فرهنگ و هنر استان سیستان و بلوچستان

فعالیت‌ها در حوزه فرهنگ و هنر البته اختصاص به اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی ندارد و برخی دیگر از دستگاه‌ها و نهادهای عمومی کشور نیز در این زمینه فعال‌اند که توجه به آن‌ها می‌تواند تصویر روشن‌تری را از وضعیت فرهنگی و هنری استان‌ها در پیش‌رو بگشاید. بنا بر این در این بخش سعی می‌شود تا نگاهی به عملکرد سایر نهادهای فعال استان در این زمینه انداخته شود؛ نهادهایی همچون آموزش و پرورش، کتابخانه‌های عمومی، مطبوعات و رسانه‌های خبری، صداوسیما، صنایع دستی، میراث فرهنگی و گردشگری، ورزش و جوانان، حج و زیارت، تبلیغات اسلامی، شهرداری و

آموزش و پرورش

بررسی نرخ باسوادی جامعه، بیانگر رشد جمعیت باسواد کشور در سه دهه اخیر است که این شاخص افزایش ۲۵/۸ درصدی را نشان می‌دهد. این نسبت در استان سیستان و بلوچستان در سه دهه اخیر ۴۰ درصد افزایش پیدا کرده است و نشان‌دهنده این واقعیت است که تعداد باسوادان در استان در حال افزایش است. اما در تمامی دوره‌های سرشماری نرخ باسوادی استان از نرخ کشوری پایین‌تر بوده است. علت نرخ باسوادی پایین استان، جمعیت روستایی زیاد (با نرخ بالای ۵۰ درصد)، جمعیت زیاد کوچ‌نشین، محدودیت‌های ارتباطی و نیز برخی عوامل و محدودیت‌های فرهنگی است. علاوه بر این، نرخ باسوادی زنان استان همواره کم‌تر از مردان بوده است. البته شایان توجه است که این اختلاف در سال ۱۳۶۵، ۲۰ درصد بوده و در سال ۱۳۹۵، به ۱۰ درصد کاهش پیدا کرده است. از نظر فضاها و امکانات آموزشی و نیروی انسانی موردنیاز، به ویژه در تحصیلات مقدماتی تا دیپلم، استان سیستان و بلوچستان از جمله استان‌هایی است که مشکلات مهمی دارند. هنوز مدارس کپری به‌طور کامل جای‌گزین نشده‌اند. بسیاری از کودکانی که در سن ورود به مدرسه هستند، دسترسی مناسبی به این نهاد ندارند. مدارس از حداقل اعتبارات و امکانات آموزشی برخوردارند. کمبود کیفی و کمی نیروی انسانی به ویژه معلم در مدارس استان وجود دارد و نسبت معلم به دانش‌آموز در استان یکی از پایین‌ترین نسبت‌ها در کشور است. البته مراکز آموزش عالی در استان، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، گسترش زیادی پیدا کرده‌اند و ظرفیت کافی و حتی اضافی برای تأمین نیروهای انسانی موردنیاز استان در رشته‌ها و تخصص‌های گوناگون را فراهم کرده‌اند. این پتانسیل بزرگ همراه با فراهم کردن زمینه برای ورود جوانان بومی به این مراکز می‌تواند پشتوانه لازم برای برنامه‌های توسعه را فراهم نماید (سند آمایش استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۷۰).

علی‌ای حال، حسب گزارش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۷: ۷۱۰)، به‌لحاظ توزیع جمعیت دانش‌آموزی، آمارها نشان می‌دهد که در سال ۱۳۹۷، ۱۰ درصد دانش‌آموزان در مقطع پیش‌دبستانی، ۶۰ درصد در مقطع ابتدایی، ۱۸ درصد متوسطه اول، ۱۱ درصد متوسطه دوم و ۱ درصد نیز در دوره تکمیلی بزرگ‌سالان به تحصیل اشتغال داشته‌اند. در این بین، البته تأکید شده است که دوره دوم متوسطه به دلیل ساز و کار هدایت تحصیلی و تأمین نیاز آینده جامعه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

جدول ۲۶-۳: شمار دانش‌آموزان و کارکنان آموزشی دوره‌های تحصیلی

سال و دوره تحصیلی	دانش‌آموزان				کارکنان آموزشی
	جمع	پسر	دختر	معلم	
۱۳۹۰-۹۱	۵۶۴۱۴۱	۳۰۴۳۶۷	۲۵۹۷۷۴	۲۳۹۱۶	۸۵۸۳
۱۳۹۳-۹۴	۶۰۶۵۲۴	۳۲۷۲۶۷	۲۷۹۲۵۷	۲۳۵۸۸	۱۱۳۴۹
۱۳۹۴-۹۵	۶۴۲۴۸۶	۳۴۴۳۴۸	۲۹۸۱۳۸	۲۳۶۰۸	۱۲۶۸۰
۱۳۹۵-۹۶	۷۰۰۰۶۹	۳۷۲۶۴۵	۳۲۷۴۲۴	۲۲۹۸۸	۹۶۵۵
۱۳۹۶-۹۷	۷۴۲۴۳۳	۳۹۲۴۷۲	۳۴۹۹۶۱	۲۳۰۴۷	۸۳۰۶
۱۳۹۷-۹۸	۷۷۶۶۸۹	۴۱۰۲۱۱	۳۶۶۴۷۸	۲۲۸۵۲	۸۵۷۶

(منبع: سال‌نامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۶۱۶)

از طرفی، طبق آمار ارائه‌شده در جدول ۲۶-۳، تعداد محصلان دختر و پسر از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۸ سیر صعودی داشته است. به‌طوری‌که تعداد محصلان پسر از ۳۰۴/۳۶۷ تا ۴۱۰/۲۱۱ نفر و تعداد محصلان دختر از ۲۵۹/۷۷۴ به ۳۶۶/۴۷۸ نفر رسیده است. اما آمار معلمان با توجه به داده‌ها نه‌تنها بیش‌تر نشده که کم‌تر هم شده است به‌گونه‌ای که در سال ۹۰، ۲۳/۹۱۶ نفر معلم و در سال ۹۸، ۲۲/۸۵۲ نفر معلم داشته‌ایم.

جدول ۲۷-۳: تعداد با سوادان بر حسب جنس در آبان‌ماه ۱۳۹۵

کل استان	مرد	زن
۱۷۳۳۱۹۲	۹۳۱۴۳۰	۸۰۱۷۶۲
نقاط شهری	مرد	زن
۹۴۳۲۰۶	۵۰۳۴۳۵	۴۳۹۷۷۱
نقاط روستایی	مرد	زن
۷۸۹۳۵۸	۴۲۷۵۸۰	۳۶۱۷۷۸

(منبع: همان، ۱۳۹۷: ۶۰۵)

همچنین با توجه به داده‌های جدول ۲۷-۳ و نظر به آنچه در ابتدای این بخش آمد، تعداد مردان باسواد به نسبت زنان باسواد و بر اساس آخرین سرشماری انجام شده در سال ۱۳۹۵ بیش‌تر است. بر این اساس، از تعداد ۱۷۳۳/۱۹۲ نفر فرد باسواد، ۹۳۱/۴۳۰ نفر مرد و ۸۰۱/۷۶۲ نفر زن بوده‌اند. همچنین طبق آمار فوق، تعداد محصلان در نقاط شهری بیش‌تر از نقاط روستایی است؛ به نحوی که ۵۰۳/۴۳۵ نفر مرد و ۴۳۹/۷۷۱ نفر زن در نقاط شهری باسواد بوده‌اند و این رقم در نقاط روستایی به ترتیب عبارت بوده است از: ۲۲۷/۵۸۰ و ۳۶۱/۷۷۸ نفر.

جدول ۲۸-۳: شمار دانش‌آموزان دوره متوسطه بر حسب پایه و شاخه تحصیلی سال ۹۸-۹۷ به تفکیک رشته

استان	متوسطه نظری		فنی و حرفه‌ای		کار و دانش	
	پسر	دختر	پسر	دختر	پسر	دختر
سیستان و بلوچستان	۳۱۲۹	۳۱۳۱۶	۶۷۷۸	۲۰۴۶	۱۲۰۲۴	۴۱۶۶

(منبع: همان، ۱۳۹۷: ۶۲۵)

داده‌های موجود همچنین نشان می‌دهد که تعداد دانش‌آموزان دختر در شاخه متوسطه نظری بیش‌تر از تعداد پسران است. ۳/۱۲۹ نفر پسر و ۳۱/۳۱۶ نفر دختر در شاخه‌های نظری مشغول به تحصیل هستند. اما در شاخه‌های فنی و حرفه‌ای و کار و دانش تعداد دانش‌آموختگان پسر بیش‌تر از تعداد دختران است. به گونه‌ای که در شاخه فنی و حرفه‌ای ۶/۷۷۸ نفر پسر و ۲/۰۴۶ نفر دختر مشغول به تحصیل هستند. در شاخه کار و دانش نیز ۱۲/۰۲۴ نفر پسر و ۴/۱۶۶ نفر دختر مشغول به یادگیری بوده‌اند (جدول ۲۸-۳).

با توجه به موقعیت خاص استان سیستان و بلوچستان و نرخ بالای بی‌سوادی در آن، در طی دهه‌های اخیر شاهد فعالیت‌های قابل توجهی از جانب نهضت سوادآموزی در استان بوده‌ایم. داده‌های موجود در این ارتباط نشان می‌دهد که تعداد سوادآموزان در سال ۱۳۹۷، ۲۲/۷۴۶ نفر بوده است. در این بین، تعداد سوادآموزان در نقاط روستایی بیش‌تر از نقاط شهری بوده است. به‌طور مشخص، در سال ۹۷، ۳/۳۷۰ نفر مرد و ۵/۹۰۵ نفر زن در نقاط شهری، و ۶/۹۷۸ مرد و ۶/۴۹۳ زن در نقاط روستایی تحت پوشش نهضت سوادآموزی مشغول به یادگیری بوده‌اند (همان، ۱۳۹۷: ۶۳۱).

در ارتباط با شاخص‌های آموزش عالی در استان نیز شایان ذکر است که در سال تحصیلی ۹۷-۱۳۹۶، تعداد دانش‌آموختگان دانشگاهی استان برابر با ۱۴/۴۷۴ نفر بوده

است که ۲۲ درصد آن‌ها در مقطع کاردانی، ۶۰ درصد در مقطع کارشناسی، ۱۵ درصد در مقطع کارشناسی ارشد و ۲ درصد مقطع دکتری حرفه‌ای و کم‌تر از ۱ درصدشان در مقطع دکتری تخصصی دانش‌آموخته شده‌اند. از این تعداد دانش‌آموخته، ۱۱ درصد مربوط به رشته‌های پزشکی، ۵۱ درصد مربوط به علوم انسانی، ۵ درصد مربوط به علوم پایه، ۲۰ درصد مربوط به فنی و مهندسی، ۷ درصد مربوط به کشاورزی و دامپزشکی، و ۵ درصد مربوط به هنر بوده است که نسبت به سال گذشته ۵ درصد کاهش داشته است. لازم به ذکر است که ۲۱ درصد از دانش‌آموختگان سال تحصیلی فوق مربوط به دانشگاه آزاد اسلامی بوده است. همچنین در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷، تعداد آموزش‌گران دانشگاهی تمام‌وقت مؤسسات آموزش عالی استان سیستان و بلوچستان ۲/۱۲۴ نفر بوده که نسبت به سال گذشته ۳ درصد افزایش یافته است. ۷۱ درصد از آموزش‌گران مرد و بقیه، معادل ۲۹ درصد، زن بوده‌اند. علاوه بر این، در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ تعداد دانش‌جویان ۸۰/۵۰۹ نفر بوده که ۱۹ درصد آن‌ها در مقطع کاردانی، ۶۵ درصد در مقطع کارشناسی، ۱۰ درصد در مقطع کارشناسی ارشد و ۴ درصد در مقطع دکتری حرفه‌ای و ۲ درصد در دکتری تخصصی مشغول به تحصیل بوده‌اند. همچنین از این تعداد دانش‌جو، ۱۰ درصد مربوط به رشته‌های پزشکی، ۵۶ درصد مربوط به علوم انسانی، ۶ درصد مربوط به علوم پایه، ۱۹ درصد مربوط به فنی و مهندسی، ۶ درصد مربوط به کشاورزی و دامپزشکی و ۳ درصد مربوط به گروه هنر است که نسبت به سال گذشته ۳ درصد کاهش یافته است. گروه علوم انسانی و بعد از آن فنی و مهندسی بیش‌ترین سهم از دانش‌جویان را به خود اختصاص داده‌اند. لازم به ذکر است که ۲۸ درصد از دانش‌جویان سال تحصیلی فوق مربوط به دانشگاه آزاد بوده است (همان، ۱۳۹۷: ۶۰۴).

جدول ۲۹-۳: آمار دانش‌جویان دوره‌های مختلف تحصیلی در مؤسسات آموزش عالی استان بر حسب شهرستان و جنس در سال ۹۸-۱۳۹۷

شهرستان	جمع کل	کاردانی		کارشناسی		کارشناسی ارشد		دکتری حرفه‌ای		دکتری تخصصی	
		زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد
ایرانشهر	۹۳۸۷	۱۱۶۴	۱۷۰۵	۳۳۰۱	۳۱۲۳	۵۴	۴۰	۰	۰	۰	۰
چابهار	۹۲۵۲	۸۱۲	۱۸۵۱	۱۸۱۲	۳۳۲۲	۲۸۱	۵۹۷	۲۶۹	۲۳۸	۱۴	۵۶
خاش	۲۵۴۰	۲۰۷	۴۰۰	۷۱۷	۱۲۱۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰
راسک	۷۳۸	۰	۰	۳۲۸	۴۱۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰

شهرستان	جمع کل	کاردانی		کارشناسی		کارشناسی ارشد		دکتری حرفه‌ای		دکتری تخصصی	
		زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد
زاهدان	۳۳۵۴۲	۱۵۱۵	۳۶۶۸	۱۰۱۳۶	۲۷۰۸	۲۷۹۳	۷۰۰	۷۴۴	۵۸۳	۵۶۹	
زابل	۱۷۴۰۹	۵۲۵	۱۴۲۱	۶۶۳۷	۹۷۶	۸۸۳	۳۹۵	۴۴۶	۱۸۶	۱۵۵	
سراوان	۴۷۶۹	۴۰۹	۴۷۳	۱۵۷۴	۴۲	۱۹	۰	۰	۰	۰	
سریاز	۲۳۸	۳۷	۸۸	۱۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
سبب و سوران	۲۲۱	۱۷	۹۵	۱۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
نیکشهر	۲۰۴۸	۲۷۳	۳۶۸	۵۶۴	۸۴۳	۰	۰	۰	۰	۰	
بمپور	۴۷	۵	۲۵	۱	۱۶	۰	۰	۰	۰	۰	

(منبع: سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۶۵۱)

با توجه به داده‌های جدول ۲۹-۳، در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷، شهرستان زاهدان با ۳۳/۵۴۲ نفر محصل دانشگاهی، بیشترین تعداد محصلان دانشگاهی و شهرستان تازه تأسیس بمپور با ۴۷ نفر کمترین تعداد محصلان دانشگاهی را در استان دارد. در شهر زاهدان، مقطع کارشناسی و گروه زنان با جمعیت ۱۰/۱۳۶ نفر بیشترین تعداد و در مقطع دکتری تخصصی و گروه زنان با تعداد ۵۶۹ نفر کمترین محصل دانشگاهی را شاهد هستیم.

همچنین بر حسب گزارش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۷: ۷۱۲)، در بین دانشگاه‌های استان، دانشگاه سیستان و بلوچستان با رتبه ۲۶ کشوری برترین دانشگاه استان و پس از آن دانشگاه آزاد اسلامی واحد زاهدان با رتبه ۵۶ کشوری و دانشگاه زابل با رتبه ۶۴ کشوری به ترتیب در جایگاه‌های دوم و سوم استان قرار دارند.

نهاد کتابخانه‌های عمومی

امروز نقش مطالعه در پیشرفت فردی و اجتماعی بر هیچ کس پوشیده نیست. کتاب یکی از ابزارهای تفکر، رشد انسان و تعالی جامعه است. از دیرزمان اهمیت مطالعه و کتابخوانی نزد اهل علم و ادب شناخته شده و درباره آن سخن‌ها رفته است. کتاب، حتی در روزگار پیشرفت‌های چشمگیر بشر در عرصه‌های دانش، تمدن و فرهنگ، نه تنها اهمیت خود را از دست نداده، بلکه جنبه‌های گسترده‌تر، تازه‌تر و جلوه‌های پایدارتر یافته است. بی‌گمان،

کسانی که در وادی پیشرفت‌های گوناگون گام‌های بلند برداشته‌اند، هرگز با کتاب و کتابخوانی بیگانه نبوده‌اند، بلکه مطالعه را عنصری اصلی و ضروری دانسته‌اند (یعقوبی‌راد و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۸).

با همه تفاسیر فوق، نگاه به شاخص‌های موجود در این حوزه نشان می‌دهد که وضعیت کتاب و کتابخوانی در کشور چندان مطلوب نیست. بر اساس پژوهشی که در سال ۱۳۹۲ انجام شده است، در کل کشور به ازای هر نفر به‌طور متوسط ۰/۰۴۳ جلد کتاب در کتابخانه‌های تحت پوشش نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور موجود است. بدترین وضعیت از این نظر در استان‌های تهران، سیستان و بلوچستان، لرستان، گلستان، گیلان، خراسان رضوی، البرز، هرمزگان، آذربایجان غربی، همدان، خوزستان و کرمان دیده می‌شود که وضعیتی پایین‌تر از متوسط کشوری دارند. همچنین در برابر هر ۱۰۰۰ نفر جمعیت کشور به‌طور متوسط ۲/۴۴ صندلی مطالعه در کتابخانه‌های تحت پوشش نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور وجود دارد. از این نظر ۱۳ استان کشور وضعیتی نامناسب‌تر از میانگین کشوری دارند که در این بین استان سیستان و بلوچستان (۱/۱۶) محروم‌تر از همه است (فصیحی، ۱۳۹۲: ۲۲۳).

جدول ۳۰-۳: تعداد کتابخانه‌های عمومی، شمار کتب موجود، تعداد اعضا و میزان مراجعه به کتابخانه‌های استان طی سال‌های ۹۷-۱۳۸۵

سال	تعداد کتابخانه‌های عمومی	تعداد کتاب‌های موجود	تعداد اعضا	میزان مراجعه
۱۳۸۵	۴۸	۲۸۶۳۸۹	۲۴۷۶۵	۸۱۲۵۰
۱۳۹۰	۵۰	۴۵۷۱۰۴	۴۴۸۷۶	۴۸۰۲۷۹
۱۳۹۳	۵۷	۴۹۶۹۵۷	۳۳۵۰۵	۴۰۵۳۶۴
۱۳۹۴	۵۹	۵۲۴۸۱۲	۳۰۶۸۲	۴۶۰۰۰۰
۱۳۹۵	۷۳	۵۹۱۶۰۱	۳۱۲۵۹	۸۲۵۰۰۰
۱۳۹۶	۷۳	۷۲۰۱۸۴	۳۴۹۵۶	۵۴۴۶۰۸
۱۳۹۷	۷۷	۷۱۸۰۲۴	۳۵۹۸۷	۵۵۵۳۸

(منبع: سال‌نامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۷۱۵)

بر حسب «سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان» (۱۳۹۷: ۷۱۵) و گزارش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۷: ۶۴۷)، در سال ۱۳۹۷ تعداد کتابخانه‌های عمومی موجود در استان برابر با ۷۷ باب بوده است که نسبت به سال گذشته ۵/۴ درصد رشد و نسبت به سال ۱۳۹۳، رشدی ۳۵ درصدی را نشان می‌دهد. همچنین تعداد کتب موجود در کتابخانه‌های عمومی در استان در سال ۱۳۹۷ با رشد ۴۴/۴ درصدی نسبت به سال ۱۳۹۳ افزایش چشمگیری داشته است. این در حالی است که تعداد مراجعین به کتابخانه‌های استان متأسفانه ۸۶ درصد در ۵ سال گذشته کاهش داشته است که جای بحث و تأمل زیادی دارد. تعداد اعضای کتابخانه‌های عمومی البته برابر با ۳۵/۹۸۷ نفر است که ۷/۴ درصد در این دوره افزایش یافته است (جدول ۳۰-۳).

صداوسیما

در حال حاضر و در بین رسانه‌های جمعی موجود، از تلویزیون به‌عنوان یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین رسانه‌ها نام برده می‌شود. این رسانه‌ها زمینه‌ساز شکل‌گیری نگرش‌های اجتماعی است و می‌تواند از طریق تصویرسازی هنجارهای خاص اجتماعی و ارائه الگوهای مناسب باعث ایجاد هم‌نوایی در میان افراد جامعه شود. در گذشته، فرایند جامعه‌پذیر کردن افراد از طریق خانواده، مدرسه، گروه هم‌سالان و گروه‌های مرجع صورت می‌گرفت، اما امروزه، علاوه بر موارد یادشده، رسانه‌های جمعی نیز در اجتماعی کردن افراد نقش عمده‌ای بر عهده دارند. به این معنی که به‌طور تدریجی و مستمر، از بدو تولد تا بزرگسالی، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی را به افراد منتقل می‌کنند. در این بین، تلویزیون و خاصه شبکه‌های محلی آن، با توجه به برخورداری از قابلیت‌های بومی، از اهمیت خاصی برخوردارند؛ این شبکه‌ها قادرند با حفظ و اشاعه ارزش‌های به جا مانده از گذشته، زمینه را برای هم‌گرایی ملی فراهم سازند (بختیاری، ۱۳۹۷: ۸۴).

در میان شبکه‌های استانی صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، شبکه سیستان و بلوچستان یکی از قدیمی‌ترین‌ها است. شبکه رادیو در استان، در تاریخ ۱۸ مردادماه سال ۱۳۳۸ هجری شمسی تأسیس شد و تا پایان سال ۱۳۷۲ محدوده وسیعی از جنوب استان خراسان و همچنین چابهار را تحت پوشش خود داشته است. تلویزیون محلی مرکز سیستان و بلوچستان هم در تاریخ ۲۵ مهرماه سال ۱۳۵۱ شمسی با یک فرستنده پرقدرت ۵۰ وات که شعاع برد آن ۱۰ کیلومتر بود رسماً افتتاح شد و برنامه‌های تولیدی آن تا قبل از انقلاب اسلامی تنها پخش خبر بود. تا قبل از افتتاح شبکه هامون، سیمای مرکز هفته‌ای ۵ ساعت برنامه شامل یک بخش خبری ۱۵ دقیقه‌ای به‌طور روزانه و چندین برنامه تولیدی در روزهای جمعه تولید و پخش

می‌کرد. شبکه استانی سیما با نام «هامون» نیز در تاریخ ۱۳ بهمن ماه سال ۱۳۸۲ رسماً با ۸ ساعت برنامه در روز افتتاح شد که هم‌اکنون این میزان به ۲۰ ساعت پخش در روز رسیده است (سند آمایش استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۱۴۴).

بر حسب گزارش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۷: ۶۴۱)، صداوسیما استان سیستان و بلوچستان دارای ۴۵۰ فرستنده تلویزیونی و ۵ فرستنده رادیویی در سطح استان است. میزان تولید برنامه‌های تلویزیونی مرکز سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۷ معادل ۱۳۹۷ ساعت بوده که نسبت به سال قبل ۶/۶ درصد کاهش یافته است و این کاهش عمدتاً در برنامه‌های عام بوده است. در همین سال میزان تولید برنامه‌های رادیویی مرکز سیستان و بلوچستان نیز معادل ۴۷۷۲ ساعت بوده که نسبت به سال قبل ۲/۰ درصد افزایش داشته است. همچنین نسبت تولید به پخش در شبکه‌های استانی/سراسری از ۵۲/۶ درصد در سال ۱۳۹۳ به ۵۴/۶ درصد در سال ۱۳۹۷ رسیده است که رشد محسوسی را در چند سال اخیر نشان نمی‌دهد. البته در طی سال‌های اخیر برنامه‌هایی به‌منظور توسعه فعالیت‌ها در این زمینه اجرایی شده است، از جمله: دیجیتال‌سازی ۳۰۰ ایستگاه تلویزیونی در جنوب استان؛ تکمیل پوشش دیجیتالی شبکه‌های تلویزیونی تا ۹۸ درصد جمعیت استان؛ به‌روزرسانی تمامی تجهیزات استودیویی شبکه هامون به علت فرسودگی زیاد؛ حصارکشی و ترمیم حصارهای فرستنده‌های رادیویی و تلویزیونی سطح استان و... (همان، ۱۳۹۷: ۶۴۶).

در ادامه، نگاهی داشته‌ایم به میزان تولید برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی مرکز سیستان و بلوچستان بر اساس موضوع و مقدار که به‌ترتیب در قالب جداول و نمودارهای ذیل می‌آید.

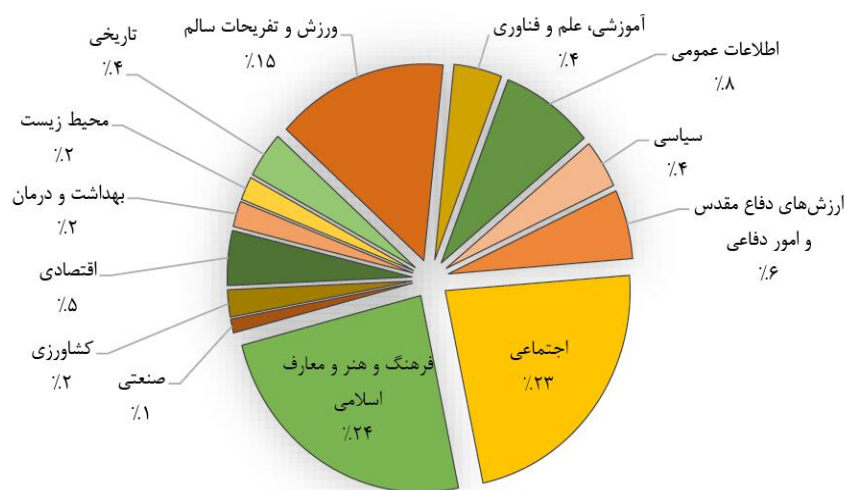
جدول ۳۱-۳: میزان تولید برنامه‌های رادیویی در استان سیستان و بلوچستان بر حسب موضوع و مقدار در سال ۱۳۹۷

موضوع	مقدار دقیقه: ساعت
ارزش‌های دفاع مقدس و امور دفاعی	۲۷۲
اجتماعی	۱۰۹۶
فرهنگ، هنر و معارف اسلامی	۱۱۵۵
صنعتی	۵۴
کشاورزی	۱۰۷
اقتصادی	۲۱۵

موضوع	مقدار دقیقه: ساعت
بهداشت و درمان	۱۰۱
محیط زیست	۹۲
تاریخی	۱۸۱
ورزش و تفریحات سالم	۷۱۷
آموزش، علم و فناوری	۲۰۱
اطلاعات عمومی	۳۹۰
سیاسی	۱۹۱

(منبع: سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۷۰۵)

بر طبق داده‌های ارائه شده در جدول فوق، برنامه‌های رادیویی مربوط به حوزه فرهنگ، هنر و معارف اسلامی با مدت پخش ۱۱۵۵ دقیقه: ساعت (۲۴ درصد) و برنامه‌های رادیویی مربوط به حوزه اجتماعی با مدت پخش ۱۰۹۶ دقیقه: ساعت (۲۳ درصد)، بیش‌ترین بازه زمانی پخش، و برنامه‌های رادیویی مربوط به حوزه صنعت با مدت پخش ۵۴ دقیقه: ساعت (۱ درصد) و برنامه‌های رادیویی مربوط به حوزه محیط زیست با مدت پخش ۹۲ دقیقه: ساعت (۲ درصد)، کم‌ترین بازه زمانی پخش را به خود اختصاص داده است.

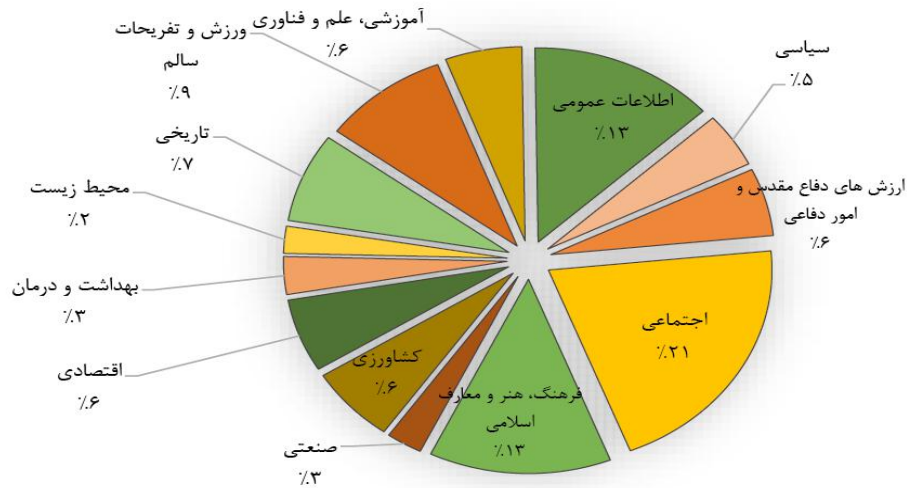

شکل ۱-۳: میزان تولید برنامه‌های رادیویی در استان سیستان و بلوچستان حسب موضوع در سال ۱۳۹۷ (مبنا: جدول ۳۱-۳)

همچنین بر اساس داده‌هایی که در جدول ۳۲-۳ آمده است، در سال ۱۳۹۷ برنامه‌های تلویزیونی مربوط به حوزه اجتماعی با مدت پخش ۲۳۰ دقیقه: ساعت (۲۱ درصد)، و برنامه‌های تلویزیونی مربوط به حوزه اطلاعات عمومی با مدت پخش ۱۵۰ دقیقه: ساعت (۱۳ درصد)، بیش‌ترین بازه زمانی پخش و برنامه‌های تلویزیونی مربوط به حوزه محیط‌زیست با مدت پخش ۲۵ دقیقه: ساعت (۳ درصد) و برنامه‌های تلویزیونی مربوط به حوزه صنعت با مدت پخش ۲۹ دقیقه: ساعت (۲ درصد) کم‌ترین بازه زمانی پخش را به خود اختصاص داده است.

جدول ۳۲-۳: میزان تولید برنامه‌های تلویزیونی در استان سیستان و بلوچستان بر حسب موضوع و مقدار در سال ۱۳۹۷

موضوع	مقدار (دقیقه: ساعت)
ارزش‌های دفاع مقدس و امور دفاعی	۶۳
اجتماعی	۲۳۰
فرهنگ، هنر و معارف اسلامی	۱۴۷
صنعتی	۲۹
کشاورزی	۷۱
اقتصادی	۶۸
بهداشت و درمان	۳۵
محیط‌زیست	۲۵
تاریخی	۸۳
ورزش و تفریحات سالم	۱۰۲
آموزش، علم و فناوری	۶۲
اطلاعات عمومی	۱۵۰
سیاسی	۵۱

شکل ۲-۳: میزان تولید برنامه های تلویزیونی در استان سیستان و بلوچستان حسب موضوع در سال ۱۳۹۷ (مبنا: جدول ۳۲-۳)

داده های موجود همچنین نشان می دهد که از سال های ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۷ از میزان برنامه های تولیدی رادیو برای مخاطب خردسال کاسته شده، اما در عوض تولید برنامه های تلویزیونی برای این قشر افزایش داشته است. جالب آن که در بخش برنامه های کودک برعکس بوده است و نسبت به سال ۱۳۹۶ شاهد افزایش برنامه های تولیدی در رادیو نسبت به تلویزیون در این زمینه هستیم. در مجموع اما به نظر می رسد، چه در رادیو و چه در تلویزیون سیستان و بلوچستان، تمایل برنامه سازان بیش تر معطوف به تولید برنامه برای مخاطب عام بوده است.

جدول ۳۳-۳: میزان تولید برنامه های رادیویی و تلویزیونی مرکز سیستان و بلوچستان به تفکیک مخاطب

سال	جمع	خردسال	کودک	نوجوان	بزرگسال	عام	رادیو
۱۳۹۵	۴۷۵۱	۵۵	۱۴۸	۳۲۸	۲۱۱۶	۲۱۰۴	
۱۳۹۶	۴۷۶۵	۲۵	۲۶	۶۴	۵۱۰	۴۱۴۰	
۱۳۹۷	۴۷۷۲	۴	۵۲	۶۲	۹۰۵	۳۷۴۹	
سال	جمع	خردسال	کودک	نوجوان	بزرگسال	عام	تلویزیون
۱۳۹۵	۱۴۶۱	۴۶	۶۴	۵۷	۴۴۲	۸۵۲	
۱۳۹۶	۱۳۲۰	۴۶	۶۳	۷۲	۳۹۱	۷۴۸	
۱۳۹۷	۱۱۱۶	۵۰	۵۱	۴۶	۱۸۰	۷۸۹	

(منبع: سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۷۰۸)

میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی

صنایع دستی یکی از نمودهای مادی فرهنگ و هنر مردمانی است که با بهره‌گیری هوش‌مندانه از ظرفیت‌های محلی در ابتدا برای رفع نیازهای خود و سپس در راستای انتقال فرهنگی عمل می‌کنند. صنایع دستی در استان سیستان و بلوچستان پیشینه‌ای طولانی و تنوعی بسیار داشته است؛ سوزن‌دوزی، خامه‌دوزی، سکه‌دوزی، سفال‌گری، حصیربافی و... تنها بخشی از این هنر-صنعت‌ها است که نسل به نسل انتقال یافته است. بدین معنی که هر نسلی آموخته‌های خود را از نسل‌های گذشته با مشاهده و تجربه به دست آورده و تجربیات نسل خود را در اختیار نسل‌های آینده گذاشته است. آموزش‌های هنری بیش‌تر توسط افراد خانواده یا خویشان و همسایگان نزدیک صورت می‌پذیرفته و آموزش هنر به صورت آکادمیک وجود نداشته است. در واقع مادران بسیاری از هنرهای خود را به دختران و پدران به پسرانشان می‌آموختند. به عبارت دیگر پدر و مادر نقش آموزگاران را بر عهده داشتند (محمودزهی، ۱۳۹۲: ۳۶).

در راستای پاس‌داشت هنر و صنایع دستی سیستان و بلوچستان، و نیز حمایت از صنعت‌گران استان، سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی را می‌توان یکی از اصلی‌ترین نهادهای متولی در دهه‌های اخیر دانست. بنا بر این و برای دستیابی به تصویری کلی از عملکرد این سازمان، خاصه معاونت صنایع دستی آن، گزارشی در قالب جدول ۳-۳۴ ارائه شده است.

جدول ۳-۳۴: گزارش آمار مقایسه‌ای عملکرد معاونت صنایع دستی استان سیستان و بلوچستان طی سال‌های ۹۸-۱۳۹۶

ردیف	حوزه	شرح عملکرد	واحد سنجش	سال ۹۶	سال ۹۷	سال ۹۸
۱	آموزش و حرفه‌آموزی	صدور و تمدید مجوز انفرادی	فقره	۳۵۷۰	۹۸۰	-
۲		صدور و تمدید مجوز کارگاهی	فقره	۷	۶	-
۳		صدور کارت شناسایی	فقره	۳۵	۳۵۰	-
۴		صدور مجوز پشتیبان	فقره	۸	۱	-
۵		صدور مجوز مستقل	فقره	۸۴۳	۱۶۳۹	-
۶		دریافت گواهی کیفیت کارگاه	فقره	۱۴	۱۶	-
۷		بیمه روستاییان	-	-	-	-
۸		بیمه تأمین اجتماعی	-	-	۳۰	-

ردیف	حوزه	شرح عملکرد	واحد سنجشی	سال ۹۶	سال ۹۷	سال ۹۸
۹	توسعه و ترویج	آموزش‌های کوتاه‌مدت صنایع دستی	نفر	۳۲۹۹	۴۱۹۵	۳۰۰۰-۹ ماهه
۱۰		تعداد رشته‌های آموزش داده‌شده	رشته	۱۸	۲۱	۱۸
۱۱		آموزش شاغلان صنایع دستی	نفر	۶۹	۱۵۸	۳۸
۱۲		نشان ملی مرغوبیت محصولات صنایع دستی	اثر	۲۲	-	۲۵
۱۳		نشان مهر یونسکو محصولات صنایع دستی	اثر	-	۳	-
۱۴	حوزه صادرات و بازرگانی	برگزاری نمایشگاه سراسری	دوره	۱	۱	-
۱۵		برگزاری نمایشگاه منطقه‌ای	دوره	-	-	۱ (با همکاری منطقه آزاد)
۱۶		برگزاری نمایشگاه استانی	دوره	-	-	-
۱۷		بازارچه‌های موقت نوروزی	غرفه	-	-	-
۱۸		بازارچه‌های موقت تابستانی	غرفه	-	-	-
۱۹		صادرات صنایع دستی استان	میلیون دلار	۵	۱۱	-

(منبع: اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۸)

با توجه به داده‌های جدول فوق، در سال ۱۳۹۷، آموزش‌های کوتاه‌مدت صنایع دستی با ۴/۱۹۵ نفر آموزش دیده و آموزش و حمایت از تولید در بخش صدور مجوز مستقل با جمعیت آماری ۱/۶۳۹ نفر بالاترین آمار را به خود اختصاص داده‌اند. نکته قابل توجه این‌که صادرات صنایع دستی استان در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال قبل از خود بیش از ۱۰۰ درصد افزایش یافته و به عدد ۱۱ میلیون دلار رسیده است. شایان ذکر است که آمار مربوط به سال ۱۳۹۸ در دسترس پژوهش‌گران نبوده است.

همچنین بر حسب گزارش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان سیستان و بلوچستان صادرات صنایع دستی استان در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال‌های پیش رشد چشمگیری داشته و به ۲۵ تَن در سال رسیده است؛ با این حال، با توجه به وجود ظرفیت‌ها و پتانسیل بالای این استان و بهره‌مندی از تنوع فرهنگی، قومی و تاریخی، میزان صادرات صنایع دستی به هیچ عنوان میزان مطلوبی نیست و نیازمند برنامه‌ریزی و ایجاد مشوق‌هایی برای تولیدکنندگان و صادرکنندگان این محصولات است. در همین راستا، بیش‌ترین میزان

صدور پروانه تولید انفرادی در ۵ سال اخیر مربوط به سال ۱۳۹۶ بوده که در سال بعد با کاهشی قریب به ۷۰ درصد به ۹۸۰ فقره رسیده است. اما در زمینه پروانه‌های تولید کارگاهی و مجوزهای مشاغل خانگی در سال ۱۳۹۷ به ترتیب ۱۴۲ و ۱۴۳ درصد نسبت به سال گذشته رشد را شاهد هستیم. ایجاد اشتغال از محل مجوزهای صنایع دستی در استان هم در سال‌های اخیر نوسانات زیادی داشته است؛ به گونه‌ای که در سال ۱۳۹۶ شاهد بیش‌ترین اشتغال با ۳۲۰۰ نفر و در سال ۱۳۹۷ با کاهش ۶۸ درصدی شاهد ۱۰۰۰ نفر اشتغال بوده‌ایم (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۶۸۲). در ارتباط با موضوع گردشگری باید به این نکته توجه کرد که در بین انواع مختلف سفر و گردشگری، به ویژه گردشگری فرهنگی، دریچه‌های نوینی از شناخت، توسعه و پایداری را برای جوامع به همراه داشته است. این امر موجب شده است تا امروزه صنعت گردشگری به عنوان نیروی محرکه در توسعه جهانی همه ارکان وجودی یک جامعه را در بر بگیرد و به عنوان بخشی از ابعاد توسعه اجتماعی - فرهنگی، در کنار توجه به درآمد و اشتغال، نسبت به ارتقای سرمایه فرهنگی اعضای جوامع هم اهتمام ورزد (پورااحمد و همکاران، ۱۳۹۱).

بر اساس آنچه آمد، و بر حسب گزارش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان سیستان و بلوچستان، تعداد کل جاذبه‌های گردشگری استان ۱۸۴۷ جاذبه بوده است که از این تعداد ۱۰ درصد جاذبه طبیعی، ۸۹ درصد جاذبه‌های فرهنگی - تاریخی و ۱ درصد جاذبه‌های انسان‌ساخت هستند. از نظر توزیع جاذبه‌های گردشگری در استان، شهرستان‌های هامون با ۴۲ درصد، سرباز با ۱۱ درصد و ایرانشهر با ۸ درصد بیش‌ترین تعداد جاذبه‌های گردشگری را دارا هستند. در سال ۱۳۹۷ تعداد ۸۰ شیء تاریخی و فرهنگی مرمت شده است که نسبت به سال گذشته ۴۶ درصد کاهش را نشان می‌دهد. یکی از شاخص‌ترین کارهای صورت گرفته توسط سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان در سال ۱۳۹۷ ثبت ۴۲ اثر تاریخی است که نسبت به سال‌های گذشته بی‌سابقه بوده است. همچنین تعداد کاوش‌های باستانی نیز از ۴ کاوش در سال ۱۳۹۶ به ۹ کاوش در سال بعد افزایش یافته است. تعداد گردشگران ورودی به استان نیز در سال ۱۳۹۷ برابر با ۴۲۵۲ نفر بوده که نسبت به سال گذشته رشد ۱۷ درصدی داشته است. تعداد جاذبه‌های طبیعی شناسایی شده در استان نیز با ۴۲ درصد رشد از ۷ عدد در سال ۱۳۹۶ به ۱۰ عدد افزایش پیدا کرده است. تعداد اماکن فرهنگی شناسایی شده در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال گذشته نیز ۲ برابر شده است. مطابق با آمار اعلامی از

سوی سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان، تعداد آثار و ابنیه تاریخی ثبت شده، کانون‌ها و قطب‌های جهان گردی در سال ۱۳۹۷ در استان با ۴۲ مورد افزایش نسبت به سال گذشته به ۱۸۴۷ عدد رسیده است (سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۶۷۸). در ادامه و در قالب جداولی که خواهد آمد به برخی از شاخص‌های این حوزه به صورت جزئی اشاره خواهد شد.

جدول ۳۵-۳: تعداد سفر و نفر شب اقامت سفرهای انجام شده بر حسب نوع سفر در بهار سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸

سال	کل	بدون اقامت شبانه	با اقامت شبانه	نفر شب اقامت
۱۳۹۷	۱۷۰۰۰۴۷	۴۰۴۸۲۸	۱۲۹۵۲۱۹	۶۳۴۴۴۰۴
۱۳۹۸	۲۳۷۲۲۷۵	۶۰۶۰۷۸	۱۷۶۶۱۹۸	۶۳۷۴۹۹۳

(منبع: نتایج آمارگیری از گردشگران ملی، بهار ۱۳۹۷ و بهار ۱۳۹۸)

بر طبق داده‌های جدول فوق، تعداد سفر و نفر شب اقامت سفرهای انجام شده در سال ۱۳۹۷، برابر با $1/700/047$ نفر بوده است که در بهار سال ۱۳۹۸، به $2/372/275$ نفر افزایش یافته است.

جدول ۳۶-۳: تعداد اماکن اقامتی استان سیستان و بلوچستان و نوع واحد در سال ۱۳۹۷

سفره‌خانه‌های سنتی	خانه‌های بوم گردی	واحدهای پذیرایی بین‌راهی	پانسیون	مهمان پذیر	مجتمع رفاهی	دفاتر خدمات مسافرتی	تور مسافرتی	هتل آپارتمان	هتل
۶	۱۶	۹	۰	۲۲	۵	۳۲	۷	۳	۱۷

(منبع: سالنامه آماری سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، ۱۳۹۷)

همچنین با توجه به داده‌های جدول ۳۶-۳، در مجموع تعداد مهمان پذیرها از تعداد هتل‌های استان بیش تر است و بعد از آن تعداد خانه‌های بوم گردی، که ۱۶ خانه است، بیش ترین آمار را از نظر تعداد اماکن اقامتی استان به خود اختصاص داده است. در بین جاذبه‌های گردشگری استان سیستان و بلوچستان، موزه‌ها و بناهای تاریخی در زمره مکان‌هایی هستند که همه‌ساله تعداد قابل توجهی از گردشگران را به خود جذب می‌کنند. در جدول ۳۷-۳ آمار بازدیدکنندگان از موزه‌ها و بناهای تاریخی تحت پوشش اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان در سال ۱۳۹۷ آمده است.

جدول ۳۷-۳: تعداد بازدیدکنندگان از موزه‌ها و بناهای تاریخی تحت پوشش اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان در سال ۱۳۹۷

شرح	تعداد افراد بازدیدکننده (به نفر)
موزه منطقه جنوب شرق ایران در زاهدان	۱۸۰۸۵
موزه مردم‌شناسی سیستان	۴۲۱
موزه قرآن و عترت ایرانی	۴۶
موزه پست زاهدان	۱۰
موزه شهر سوخته	۱۹۴۴
موزه محلی سراوان	۱۵۱
موزه خاک سراوان	۵۳۰
موزه چابهار	۱۱۴
قلعه سب	۱۰۰۰۰
قلعه ناصری	۲۰۰۵
قلعه تیس	۲۴۰۱۵۰
قلعه بمپور	۹۱۶
قلعه کنت	۶۵۰۰
قلعه حیدرآباد	۵۷۰۰
قلعه سه کوه	۲۲۲۷
خانه‌های قدیمی شیشه‌ریز و سورو	۴۶۴۵
قبرستان قدیمی گشت	۲۳۲۸
آرام‌گاه سید غلام رسول	۲۳۸۷۵۰

تعداد افراد بازدیدکننده (به نفر)	شرح
۱۷۱۱۶۰	زیارت بی بی دوست
۲۱۵۰	تپه سید میر عمر
۵۳۵۳۰	گل فشان کنارک
۹۲۰۲۳	دهانه غلامان
۱۰۰۸۵	شهر سوخته
۱۶۵۲۹۰	کوه خواجه
۱۵۷۶	کرکوی

(منبع: سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۷۱۷)

با توجه به داده‌های جدول فوق، از بین موزه‌های فعال در استان سیستان و بلوچستان، موزه منطقه‌ای جنوب شرق ایران در زاهدان با تعداد ۱۸/۰۸۵ نفر و موزه پست زاهدان با ۱۰ نفر، به ترتیب بیش‌ترین و کم‌ترین تعداد بازدیدکننده را در سال ۱۳۹۷ داشته‌اند. از بین بناهای تاریخی استان نیز قلعه تیس با ۲۴۰/۱۵۰ نفر و قلعه بمپور با ۹۱۶ نفر، به ترتیب بیش‌ترین و کم‌ترین تعداد بازدیدکننده را در این سال داشته‌اند.

ورزش و جوانان

بی‌تردید با اعتلای تربیت‌بدنی و ورزش به‌عنوان پدیده‌ای اجتماعی، روابط افراد جامعه و سلامت جسم و روح آن‌ها استحکام می‌یابد. ایجاد روابط اجتماعی سالم و پویا معرف جامعه‌ای توسعه‌یافته است. در دنیای امروز از ورزش به‌عنوان یکی از این منابع، به خصوص در کشورهای پیشرفته، یاد می‌شود که به صورت مستقیم و غیرمستقیم در دوره‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت حتی بر رشد اقتصادی کشورها تأثیرگذار است. به تعبیری دیگر، ورزش، مانند دیگر عرصه‌های اجتماعی، بر بسیاری از جنبه‌های زندگی انسانی تأثیرگذار است. ورزش اوقات فراغت را پر می‌کند و در تأمین سلامت جسمی و روحی افراد جامعه تأثیر بسیار زیادی دارد. جامعه ورزش کار جامعه‌ای پرتلاش و بانشاط و زنده خواهد بود. همچنین به این واسطه می‌توان به نیروی انسانی پویاتری امیدوار بود؛ چیزی که مهم‌ترین سرمایه یک جامعه است (محمدی و غفرانی، ۱۳۹۴: ۱۹۰).

با وجود تفاسیر فوق، اما بر اساس پژوهشی که غفرانی و همکاران او در سال ۱۳۸۹ انجام داده‌اند، تنها ۱۴/۴۳۷ نفر از مردان و ۳/۰۲۰ نفر از زنان استان سیستان و بلوچستان – که در آن سال جمعیتی حدود ۲/۵ میلیون نفر داشته است – در ورزش همگانی شرکت داشته‌اند و تعداد کل ورزش کاران رسمی این استان حدود ۵۸ هزار نفر بوده است که نسبت آن در استان کم‌تر از ۰/۰۱ درصد در بخش ورزش قهرمانی است. بر همین اساس، بالاترین رتبه در بخش ورزش قهرمانی در استان سیستان و بلوچستان مربوط به استعداد های بالقوه استان به ویژه در ورزش های انفرادی و کم‌ترین رتبه مربوط به میزبانی استان برای برگزاری مسابقات قهرمانی کشور بوده است (غفرانی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۶۹). همچنین بر حسب گزارش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۷: ۶۶۴)، تا پایان سال ۱۳۹۷، تعداد ۱۷۵ زمین ورزشی با گنجایش تماشاگر ۶۰/۶۵۰ نفر در استان به بهره‌برداری رسیده است که نسبت به سال ۱۳۹۳ از لحاظ تعداد ۵۰ درصد و از نظر گنجایش تماشاگر ۱۲۴ درصد رشد داشته است. در همین سال تعداد ۱۳ استخر با مجموع ظرفیت تماشاگر ۱۲۰۰ نفر وجود دارد که از این لحاظ کمبود جدی احساس می‌شود که بایستی افزایش تعداد استخرهای سرپوشیده به صورت جدی در دستور کار مدیریت استان قرار گیرد. همچنین ۱۳۷ سالن ورزشی به مجموع ظرفیت تماشاگر ۳۲۶۴۰ نفر در استان در سال ۱۳۹۷ وجود داشته است. بیش‌ترین سالن‌ها نیز در شهرستان زاهدان و کم‌ترین آن‌ها در شهرستان‌های میرجاوه، نیمروز، هامون و هیرمند وجود دارد. تا پایان سال ۱۳۹۷ شهرستان‌های خاش، ایرانشهر، زاهدان و سراوان در استان بیش‌ترین سهم را از نظر دارا بودن زمین‌های ورزشی به خود اختصاص داده‌اند. با نگاهی به شهرستان‌های استان مشخص می‌شود بیش‌ترین ظرفیت مکان‌های ورزشی با ۲۴/۰۰۰ نفر در روز مربوط به شهرستان زاهدان و کم‌ترین ظرفیت با ۶۰۰ نفر در روز مربوط به شهرستان میرجاوه است. ظرفیت مکان‌های ورزشی خاص بانوان نیز برابر ۹۰۰ نفر در روز است که نسبت به سال قبل هیچ تغییری نداشته است. در ارتباط با راهبرد «گسترش ورزش‌های پرورشی، همگانی، تفریحی، قهرمانی و حرفه‌ای در استان» نیز در مجموع می‌توان نشانه‌های بهبود را در گسترده راهبرد مذکور مشاهده کرد، ولی با توجه به گسترش جمعیت استان و نیز حیاتی بودن نقش ورزش در ارتقای سطح سلامت و نشاط اجتماعی، همچنان باید به اشاعه فرهنگ ورزش همگانی و فراهم‌سازی ساز و کار اجرایی آن بیش‌تر مبادرت ورزید (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۶۶۴).

جدول ۳۸-۳: تأسیسات و مکان‌های ورزشی در استان سیستان و بلوچستان در طی سال‌های ۹۷-۱۳۸۵

سال	تأسیسات و مکان‌های ورزشی						
	زمین ورزشی	میدان	سالن ورزشی	استخر	پیست	زورخانه	استادیوم
۱۳۸۵	۹	۶	۵۷	۵	۶	۴	-
۱۳۹۰	۷۸	۱۳	۸۲	۱۱	۵۷	۴	-
۱۳۹۳	۱۱۶	۱۳	۱۱۵	۱۲	۶۵	۴	-
۱۳۹۴	۱۲۱	۱۳	۱۲۶	۱۲	۶۵	۴	-
۱۳۹۵	۱۳۵	۱۳	۱۳۱	۱۲	۶۵	۴	-
۱۳۹۶	۱۴۰	۱۳	۱۳۷	۱۳	۶۵	۴	-
۱۳۹۷	۱۷۵	۱۳	۱۳۷	۱۳	۶۵	۴	۸

(منبع: سال‌نامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۷۲۰)

با توجه به داده‌های ارائه‌شده در جدول ۳۸-۳، طی سال‌های ۹۷-۱۳۸۵، تعداد ۱۶۶ زمین به زمین‌های ورزشی استان افزوده شده است. طبق این آمار، تعداد زمین‌های ورزشی از ۹ زمین به ۱۷۵ زمین رسیده است. همچنین تعداد سالن‌های ورزشی بیش‌تر شده است به نوعی که از ۵۷ سالن در سال ۱۳۸۵ به ۱۳۷ سالن ورزشی در سال ۱۳۹۷ رسیده است. سایر تأسیسات ورزشی استان از سال ۱۳۹۰ به این‌سو رشد قابل توجهی نیافته است. در طی سال‌های اخیر البته تلاش‌هایی به‌منظور سوق دادن شهروندان، خاصه جوانان استان، به مسابقات ورزشی صورت گرفته است.

جدول ۳۹-۳: شرکت‌کنندگان سازماندهی شده در مسابقات ورزشی بر حسب کل رشته‌های ورزشی در سیستان و بلوچستان طی سال ۱۳۹۷

شهرستان	تعداد / نفر
ایرانشهر	۲۶۲۷
چابهار	۲۳۳۹
خاش	۲۲۱۹

شهرستان	تعداد / نفر
دلگان	۱۴۰۹
زابل	۴۱۸۹
مهرستان	۵۳۴
زاهدان	۲۰۱۵۳
زهک	۲۰۵۰
سراوان	۳۵۲۳
سرباز	۳۷۹
سیب و سوران	۸۲۷
فنج	۵۸۶
قصرقند	۸۱۸
کنارک	۱۵۷۷
میرجاوه	۱۰۹
نیکشهر	۸۹۴
نیمروز	۶۲۳
هامون	۲۱۹
هیرمند	۲۰۰
جمع	۴۵۲۷۵

(منبع: همان، ۱۳۹۷: ۷۲۰)

بر اساس داده‌های جدول ۳۹-۳ شهرستان زاهدان - به‌عنوان مرکز استان سیستان و بلوچستان - در سال ۱۳۹۷ با ۲۰/۱۵۳ نفر شرکت‌کننده در مسابقات ورزشی بیش‌ترین جمعیت آماری در استان و شهرستان میرجاوه با ۱۰۹ نفر شرکت‌کننده در مسابقات ورزشی کم‌ترین جمعیت آماری را به خود اختصاص داده است.

شهرداری

شهرداری‌ها به‌عنوان نهادی عمومی، علاوه بر وظایف اصلی خود در زمینه‌های عمرانی و خدمات شهری، اغلب نسبت به مسائل اجتماعی - فرهنگی حساسیت نشان داده

و در ارتباط با دغدغه‌های فراغتی شهروندان نیز گام‌هایی برداشته‌اند. یکی از اقدامات شهرداری‌ها که در همکاری و هم‌گامی با دیگر سازمان‌های فرهنگی صورت گرفته، تأسیس «فرهنگسرا»ها و برگزاری برنامه‌هایی جهت پُر کردن اوقات فراغت شهروندان است. در بین شهرداری‌های استان سیستان و بلوچستان نیز شهرداری مرکز استان پیش‌گام اقداماتی از این دست بوده است؛ به‌نحوی که هم‌اکنون سه فرهنگسرای فعال توسط این نهاد در شهر زاهدان راه‌اندازی شده و یک فرهنگسرای دیگر در دست افتتاح است؛ فرهنگسرای وحدت، فرهنگسرای انقلاب، فرهنگسرای موسیقی و فرهنگسرای میرزا. در این فرهنگسراها برنامه‌های مختلفی از جمله برنامه‌های آموزش هنر و صنایع‌دستی، نمایش فیلم، ارائه خدمات مشاوره و... اجرا می‌شود و در مجموع نیز عمده مخاطبان و مراجعان به این فرهنگسراها را بانوان و کودکان و نوجوانان دانش‌آموز تشکیل می‌دهند. (محمدزهی، ۱۳۹۸). شایان ذکر است که اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی نیز ضمن راه‌اندازی فرهنگسرا در زاهدان و پیگیری جهت ساخت و راه‌اندازی مجتمع‌های فرهنگی در دیگر شهرستان‌های استان، اقداماتی را در این راستا انجام داده است که از آن جمله می‌توان به افتتاح فرهنگسرای جوان در شهر زاهدان با قدمتی در حدود یک دهه اشاره کرد. علی‌ای حال، سازمان فرهنگی، اجتماعی و ورزشی شهرداری زاهدان در طی سال‌های اخیر مجموعه‌ای از اقدامات را سامان داده است که در این بخش و در کنار اقدامات سایر نهادهای فرهنگی و هنری قابل اشاره‌اند؛ اهم این برنامه‌ها در جدول ذیل آمده است.

جدول ۴۰-۳: اهم برنامه‌های انجام‌شده توسط معاونت فرهنگی و اجتماعی شهرداری زاهدان در سال ۱۳۹۸

ردیف	حوزه فعالیت	عنوان برنامه
۱	دوره آموزشی کارکنان	ایجاد کمپین آموزشی جهت مدیریت بحران و ایمنی
		آموزش شهروندان و پرسنل شهرداری در زمینه مدیریت بحران و ایمنی
۲	توسعه شهرداری الکترونیک	جمع‌بندی و تهیه بانک پیشنهادات شهروندی
		راه‌اندازی صفحه مجازی
		فرهنگسرای مجازی/ گردشگری مجازی
		تهیه بانک اطلاعاتی از مفاخر زاهدان
		ساخت انیمیشن کمپین «نه به پرتاب زباله»

ردیف	حوزه فعالیت	عنوان برنامه
۳	توسعه زیرساخت‌ها و طرح‌های فرهنگی	آموزش به کودکان در پارک‌های محله‌ای
		انتخاب فعالان فضای سبز محله
		برگزاری کارگاه خانواده پایدار
		برگزاری کلاس‌های آموزشی جهت غنی‌سازی اوقات فراغت جوانان و نوجوانان
		مسابقه نقاشی با موضوعات اجتماعی مانند اعتیاد، متکدیان، فضای سبز شهری و...
		راه‌اندازی اتوبوس سلامت اجتماعی
		برگزاری دوره آموزشی نه به اعتیاد
		دوره آموزشی مهارت‌های زندگی و ارتباط مؤثر
		دوره آموزشی مهارت‌های زندگی با محوریت کنار آمدن با هیجانات و فشارهای روانی
		دوره آموزشی پیش‌گیری از ایدز
		کارگاه آموزشی سلامت سال‌مندان
		کارگاه شناسایی رفتارهای پرخطر نوجوانان
		برگزاری کارگاه‌های آموزشی شهروندی در خصوص محیط‌زیست
		اجرای طرح تحصیل افراد بازمانده از تحصیل
		برگزاری کلاس‌های آموزشی زندگی بهتر
		اخذ مجوز تأسیس آکادمی بلوچی و سیستانی در زاهدان
		کارگاه مشاوره گروهی
برگزاری تورهای زاهدان‌گردی ویژه مسافران نوروزی		

ردیف	حوزه فعالیت	عنوان برنامه
۴	ساماندهی آسیب‌دیدگان اجتماعی	اجرای طرح ویزیت رایگان در محلات حاشیه شهر
		برپایی میزهای مشاوره در خصوص آسیب‌های اجتماعی
		توان‌مندسازی افراد برای پیش‌گیری از اعتیاد
		تشکیل کمیته کاهش آسیب‌های اجتماعی با هدف ایجاد امنیت اجتماعی شهری
		برگزاری کارگاه‌های تحکیم بنیاد خانواده به صورت مستمر

(منبع: سازمان فرهنگی، اجتماعی و ورزشی شهرداری زاهدان، ۱۳۹۹)

کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

همان‌طور که در صفحات گذشته اشاره شد، در سال‌های اخیر نهادهای فرهنگی مختلف در استان کوشش‌هایی را به‌منظور ساماندهی اوقات فراغت شهروندان این استان انجام داده‌اند. در این بین، کانون‌های پرورش فکری کودکان و نوجوانان که در کشور و نیز در سطح استان‌ها فعال هستند مأمون خوبی برای گذراندن اوقات فراغت کودکان و نوجوانان هستند. به‌گفته مدیرکل کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان سیستان و بلوچستان، این کانون در سال ۱۳۴۴ در کشور تأسیس شده و پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با تلاش بیش‌تر و گسترده‌تر، راه خود را در زمینه ترویج کتاب و کتابخوانی و ارتباط با کودکان و نوجوانان ادامه داده است. تا سال ۱۳۵۷، ۵ مرکز کانون پرورش فکری در استان فعال بوده که هم‌اینک به ۲۹ مرکز افزایش یافته است. افزایش فعالیت‌های فرهنگی، هنری و ادبی کانون پرورش فکری سیستان و بلوچستان از ۱۰ مورد به ۴۲ مورد از جمله مهم‌ترین دستاوردهای انقلاب اسلامی در حوزه کودک و نوجوان بوده است. همچنین در سال ۱۳۵۷ فقط ۳ شهرستان استان دارای کانون پرورش فکری بودند که با عنایت مسئولان هم‌اینک ۱۷ شهرستان استان از این ظرفیت برخوردار هستند (خبرگزاری ایرنا، ۱۳۹۷). در ادامه، به رئوس مهم‌ترین فعالیت‌ها و دستاوردهای کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان استان سیستان و بلوچستان اشاره شده است:

- اجرای طرح کانون و مدرسه؛ بر اساس این طرح، دانش‌آموزان و معلمان با حضور در مراکز فرهنگی و هنری کانون بخشی از فعالیت‌های درسی خود را با استفاده از شیوه‌های آموزش خلاق کودک محور فرامی‌گیرند.

- فعالیت در مدارس حاشیه شهرها؛ بر اساس این طرح، خدماتی به دانش‌آموزان این مدارس ارائه می‌شود و همکارانِ کانون با دعوت از دانش‌آموزان این مدارس به کانون پذیرای آنان هستند.
- افتتاح کتابخانه‌های سیار؛ در راستای ارائه گسترده‌تر فعالیت‌های خود برای کودکان و نوجوانانی که در روستاها و حاشیه شهرها امکان استفاده از مراکز فرهنگی - هنری ثابت را ندارند. قابل ذکر است در سیستان و بلوچستان پیش از این، کانون با یک کتابخانه سیار روستایی در زابل و یک کتابخانه سیار شهری در حاشیه شهر زاهدان به کودکان و نوجوانان خدمت‌رسانی کرده که با اختصاص ۲ دستگاه وانت‌پیکان، تعداد این کتابخانه‌ها به ۲ برابر افزایش پیدا کرده است.
- پیگیری طرح سینماکانون؛ بر اساس این طرح تازه‌ترین آثار برای مخاطبان کانون به نمایش گذاشته می‌شود.
- برگزاری ویژه‌برنامه‌های کتاب و کتابخوانی؛
- برگزاری مسابقات فرهنگی و هنری؛
- و ...

اخیراً که به دلیل شیوع ویروس کرونا و تعطیلی مراکز فرهنگی - هنری، حضور اعضا در محل کانون محدود شده، گروه‌های مجازی توسط مربیان برای آن‌ها تشکیل شده تا با نظارت خانواده‌ها مخاطبان از آموزش‌های تخصصی کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بهره‌مند شوند. همچنین در کنار حضور مستمر در گروه‌های مجازی، تولید آثار مؤثر و متنوع برای کودکان و نوجوانان در دستور کار قرار دارد و کارکنان کانون در این بخش نیز ۱۶۱ اثر در حوزه‌های فرهنگی، هنری و ادبی تولید کرده‌اند تا در اختیار اعضای مراکز و دیگر علاقه‌مندان قرار گیرد. در واحد هنری نیز ۲۲ فیلم آموزشی در خصوص تکنیک‌های سفال‌گری، ساخت پویانمایی و آشنایی با تکنیک‌های نقاشی تولید شده است. در همین شرایط و در روزهای پایانی فصل بهار نیز با توجه به فرارسیدن سالروز رحلت امام خمینی (ره) و قیام پانزده خرداد، مربیان، با استفاده از ظرفیت فضای مجازی، ویژه‌برنامه‌هایی را همراه با اعضا برگزار کردند که از آن جمله می‌توان به معرفی شخصیت امام خمینی (ره)، شعرخوانی، قصه‌گویی، معرفی وقایع و ایام، نقاشی، سفال‌گری و برگزاری مسابقه‌های اطلاعات عمومی اشاره کرد. همچنین در سال ۱۳۹۹ فراخوان مسابقه تمرین هم‌دلی، برگزاری اختتامیه مهرواره یاریگران زندگی (با حضور قصه‌گویان برتر و دبیر شورای هماهنگی مبارزه با مواد مخدر استان)، تشکیل گروه‌های مجازی ویژه

اعضای مراکز فرهنگی - هنری (۱۲۰ گروه)، برگزاری کارگاه‌های مجازی شعر و داستان (۴ کارگاه)، نخستین نشست مجازی انجمن نویسندگان نوجوان کانون استان، نخستین نشست مجازی انجمن شعر نوجوان کانون پرورش فکری سیستان و بلوچستان، برگزاری کارگاه‌های مجازی آموزش ویژه همکاران و اعضا (۳ کارگاه)، کارگاه لحن در قصه‌گویی، کارگاه مجازی کارگردانی نمایش کودک و نوجوان، برگزاری کارگاه‌های هنری ویژه اعضا (۴ کارگاه)، اجرای ویژه‌برنامه برای کودکان که از طرف اداره کل برگزار شده است (واحد روابط عمومی اداره کل کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۹).

اوقاف و امور خیریه

بر اساس داده‌های سرشماری اوقاف و امور خیریه کشور، ۷۱ درصد کانون‌های مساجد در حوزه روستایی و ۲۹ درصد در حوزه شهری ایجاد شده است که دلیل آن کمبود امکانات روستاها است. در تابستان سال ۱۳۹۶، تعداد فعالیت‌های ثبت‌شده کشوری ۲۳۷ هزار بوده که از این تعداد ۳۵/۶۷۶ فعالیت مربوط به استان سیستان و بلوچستان است که رقمی چشمگیر و قابل توجه است. فعالیت‌های حوزه قرآن و عترت استان نیز رقم ۱/۵۹۱ فعالیت است. از لحاظ تفکیک جنسیتی بین فعالیت‌های زنان و مردان در فعالیت‌های بالا، حدود ۱۲/۳۶۰ فعالیت در حوزه زنان و ۱۷/۱۰۲ فعالیت در حوزه مردان و حدود ۵ هزار فعالیت هم به صورت عمومی برگزار شده است که شامل رشته‌های قرآن و عترت، حوزه هنری، حوزه شبکه‌سازی و فضای مجازی، کتاب و کتابخوانی و همچنین فعالیت‌های اجتماعی است. تعداد کانون‌های مساجد شیعه استان سیستان و بلوچستان ۷۲۵ مسجد و اهل سنت عدد ۶۳۷ است که مجموعاً ۱۳۶۲ کانون مساجد فعال در استان در حال فعالیت هستند. در حال حاضر تعداد ۶ هزار مسجد، اعم از مساجد متعلق به شیعه و اهل سنت، در سامانه اوقاف و امور خیریه استان به ثبت رسیده است. ۲۰ هزار نفر عضو هیئت‌امنای مساجد استان هستند. در همین راستا وجود ۷۵ باب خانه نور، ۲۴ کانون تخصصی، ۱۱۴ باب کتابخانه مخزن‌دار با ۳۲۹ هزار و ۵۵۷ جلد و ۴۷۰ کتابخانه قفسه‌دار با افزون بر ۱۹۵ هزار جلد کتاب از جمله ظرفیت‌های کانون‌های مساجد در سیستان و بلوچستان است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷: ۶۵۷).

حج و زیارت

سازمان حج و زیارت، به‌عنوان یکی از نهادهای فرهنگی فعال در سطح کشور، مسئولیت‌هایی را خاصه در حوزه اعزام مردم مسلمان ایران به حج تمتع، عمره مفرده و عتبات عالیات

بر عهده داشته و بنا بر این فعالیت‌های آن از این حیث قابل بررسی است. بر اساس گزارش‌ها، تعداد زائران حج تمتع در استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۷ با ۴۲۳۶ نفر نسبت به سال‌های قبل خود کاهشی نسبی را نشان می‌دهد. با این حال، با ابراز علاقه مردم به اهل بیت تعداد زائران عتبات عالیات با عزیمت به «پیاده‌روی اربعین» رشد چشمگیری داشته است. از لحاظ تفکیک جنسیتی نیز، ۵۹ درصد زائران حج تمتع را مردان و ۴۱ درصد را زنان استان تشکیل می‌دهند. در ارتباط با عتبات عالیات نیز درصد تفکیک جنسیتی زائران استان تقریباً به همین منوال بوده است (همان، ۱۳۹۷: ۶۵۷). همچنین در حال حاضر مدیریت حج و زیارت استان در زاهدان مستقر است و در کنار آن شرکت‌های خصوصی و دفاتر زیارتی نیز فعالیت دارند: ۲ دفتر در منطقه سیستان، ۱ دفتر در خاش، ۱ دفتر در سراوان، ۱ دفتر در ایرانشهر، ۱ دفتر در چابهار و ۷ دفتر در مرکز استان (واحد روابط عمومی مدیریت حج و زیارت استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۹).

تبلیغات اسلامی

یکی از مؤلفه‌های اصلی هویت‌یابی مردم سیستان و بلوچستان «مذهب» و پای‌بندی ایشان به «مناسک دینی» است. مذاهب «تشیع» و «تسنن» برای سال‌های مدید در این استان رواج داشته است و پای‌بندان به هر یک زیست مسالمت‌آمیزی را در کنار یکدیگر داشته‌اند. وحدت از ضروریات امروز استان سیستان و بلوچستان است. در این بین، قرآن و عترت می‌تواند عامل این هم‌گرایی و وحدت باشد و اگر از مفاهیم و ارزش‌های قرآن بهره ببریم، شاهد تقویت اتحاد و هم‌دلی میان امت اسلامی خواهیم بود. قرآن حلقه وصلی برای وحدت در استان سیستان و بلوچستان است. فعالیت‌های قرآنی در بیش‌تر موارد در هر دو مذهب یک‌سان است، به نوعی که در هر دو مذهب به روخوانی، تجوید و حفظ صحیح قرآن اهمیت داده می‌شود. در سازمان تبلیغات اسلامی استان سیستان و بلوچستان نیز به این امر اهمیت بسیاری داده شده است. به بیان حجت‌الاسلام عیسی بزمانی، مدیرکل این نهاد در استان:

سازمان تبلیغات اسلامی بخشی از جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی به شمار می‌رود که ما در این حوزه خادم همه دستگاه‌های فرهنگی و مؤسسات قرآنی و فرهنگی هستیم. بر اساس حکم صادره از حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری، خطاب به رؤسای سازمان تبلیغات اسلامی، محورهایی که در احکام جداگانه برای این افراد در نظر گرفته شده است چند رسالت را بر دوش سازمان قرار داده که اولین رسالت تبیین اندیشه تابناک اسلام است. نکته دوم در جهت ترویج فرهنگ قرآنی و نهایتاً مقابله با تهاجم

فرهنگی دشمن است. در همین راستا، تبلیغات اسلامی در حوزه‌های مختلف مؤسسات وابسته خود را شکل داده است. در حوزه هیئت‌های مذهبی ۱۴ شورای هیئت‌های مذهبی در سطح استان با یک شورای هیئت مذهبی استانی داریم که بیش از ۸۷۰ هیئت را تحت پوشش قرار داده است تا در این زمینه خدمات فرهنگ دینی را با گستره بسیار زیاد به مخاطبان خود در طول سال ارائه دهد. کانون مداحان استان در حال حاضر ۶۰۰ نفر مداح را تحت پوشش قرار داده است که از این تعداد حدود ۲۰۰ نفر را بانوان تشکیل داده‌اند. علاوه بر این موضوعات، ۱۴ کانون فرهنگی و تبلیغی در سطح استان وجود دارد که مسائل فرهنگی و تبلیغی افراد را پیگیری می‌کنند. در واقع سازمان تبلیغات اسلامی از این طریق با مخاطبان خود ارتباط برقرار می‌کند. در حال حاضر ۱۱ انجمن اسلامی در سطح استان سیستان و بلوچستان داریم که از این تعداد ۶ انجمن فعال است، ضمن این که بانوان فرهیخته نیز در سطح استان ۴ کارگروه دارند که در مورد مسائلی همچون تحکیم بنیاد خانواده، تعمیق باورهای دینی، سواد رسانه‌ای، فضای مجازی و شعار سال مشغول به فعالیت هستند. از طرح مقابله با آسیب‌های اجتماعی به بهترین شکل در جهت مقابله با آسیب‌های اجتماعی استفاده خواهد شد. همچنین طرح خانه دین و زندگی به تعداد ۳۰ خانه در حاشیه شهرهای مختلف استان از جمله زابل، زاهدان، چابهار، کنارک و ... اجرایی شده است. سازمان تبلیغات اسلامی سیستان و بلوچستان از ظرفیت شبکه تبلیغ بهره‌مند است که و وظیفه دارد در نقاط مختلف استان خدمات‌رسانی فرهنگ دینی را ارائه دهد. در همین راستا بخشی از روحانیون به صورت اعزام و ۱۵۰ روحانی نیز در روستاهای سطح استان مستقرند که برای مراسم‌های مختلف حاضر می‌شوند (به نقل از خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۸).

در جدول زیر گزارش فعالیت‌های قرآنی سه‌ساله سازمان تبلیغات اسلامی استان سیستان و بلوچستان آورده شده است و همان طور که مشاهده می‌شود در زمینه قرائت و حفظ قرآن اهمیت بیش‌تری داده شده است.

جدول ۴۱-۳: گزارش فعالیت‌های حوزه قرآن و عترت در استان سیستان و بلوچستان طی سال‌های ۹۸-۱۳۹۶

نوع دوره	تعداد در سال ۹۶	تعداد در سال ۹۷	تعداد در سال ۹۸	جمع کل
آموزش حفظ جزء ۳-۱ قرآن کریم	۳۹۵ نفر	-	-	۳۹۵ نفر
حمایت از برنامه‌های آموزش عمومی قرآن در خانه‌های قرآن شهری و روستایی	۴۵۷ برنامه	-	۱۰۱۳ برنامه	۱۴۷۰ برنامه
حمایت از برنامه‌های آموزش عمومی مؤسسات فرهنگی قرآن و عترت	۷۲۵ برنامه	-	۹۰۷ برنامه	۱۶۳۲ برنامه
آموزش حفظ قرآن کریم	۲۱۵ نفر	-	-	۲۱۵ نفر
آموزش ترجمه و مفاهیم سطح (۱ و ۲)	۱۰۳ نفر	-	-	۱۰۳ نفر
آموزش ترجمه و تفسیر قرآن کریم	۳۰ نفر	-	-	۳۰ نفر
آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم	۷۳۸ نفر	-	-	۷۳۸ نفر
آموزش عمومی قرائت سطح ۳-۱	-	۱۲۹۷ نفر	-	۱۲۹۷ نفر
آموزش حفظ عمومی	-	۶۰ نفر	-	۶۰ نفر
آموزش حفظ جزء سی‌ام قرآن کریم	-	۱۹۲۳ نفر	۱۲۷ نفر	۲۰۵۰ نفر
تفسیر بیانات	-	۳۹ نفر	-	۳۹ نفر
آموزش کارکنان دولت	-	۴۴ نفر	-	۴۴ نفر
آموزش ترجمه و مفاهیم سطح (۱)	-	۵۷ نفر	-	۵۷ نفر
آموزش حفظ و مفاهیم کاربردی سوره‌های ملک	۷۵۰ نفر	-	-	۷۵۰ نفر
آموزش تخصصی قرائت سطح ۵	-	۲۰ نفر	-	۲۰ نفر

بخش سوم: گزارش توصیفی وضعیت فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان | ۱۱۱

نوع دوره	تعداد در سال ۹۶	تعداد در سال ۹۷	تعداد در سال ۹۸	جمع کل
آموزش تخصصی قرائت سطح ۴ به بالا	۱۲ نفر	-	-	۱۲ نفر
آموزش تخصصی قرائت سطح ۴	-	۸۴ نفر	۱۱۵ نفر	۱۹۹ نفر
حمایت از تربیت حافظان قرآن کریم جزء ۳	-	-	۶۹۳ نفر	۶۹۳ نفر
آموزش ترجمه و مفاهیم سطح (۳)	-	-	۹۵ نفر	۹۵ نفر
برگزاری دوره‌های تخصصی ویژه استعدادهای قرآنی	-	۳۰ دوره	۱۵ دوره	۴۵ دوره
آموزش بازآموزی معلمان قرآنی	۹۸ نفر	-	-	۹۸ نفر
برگزاری کارگاه یک‌روزه آشنایی با سبک زندگی قرآنی	-	۲ کارگاه	۳ کارگاه	۵ کارگاه
جلسات ثابت و محوری حفظ قرآن کریم	-	۳۶ جلسه	-	۳۶ جلسه
تربیت آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم	۱۹۱ نفر	۱۶۱ نفر	۲۴ نفر	۳۷۶ نفر
تربیت معلم روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم	۱۷ مورد	۲۵ مورد	۵۲ مورد	۹۴ مورد
تربیت مربی آشنایی کودکان با قرآن کریم	-	۳۵ مربی	۵۴ مربی	۸۹ مربی
تربیت معلم تجوید	-	۱۵ نفر	-	۱۵ نفر
اردوهای آموزشی - تفریحی ویژه معلمان	۳ اردو	۱ اردو	۱ اردو	۵ اردو
برگزاری اردوی آموزشی - تفریحی استعدادهای قرآنی	-	-	-	-
محافل قرآن هفته وحدت	-	۴ محفل	-	۴ محفل

نوع دوره	تعداد در سال ۹۶	تعداد در سال ۹۷	تعداد در سال ۹۸	جمع کل
حمایت از برنامه‌های قرآنی دهه فجر	۱۵ برنامه	۱۵ برنامه	۸ برنامه	۳۸ برنامه
محافل انس با قرآن کریم	۳۶ محفل	۴۴ محفل	۴ محفل	۸۴ محفل
کرسی تلاوت قرآن کریم	۳۲ کرسی	۱۱ کرسی	-	۴۳ کرسی
جشنواره قرآن کودک و نوجوان	۴ جشنواره	۲ جشنواره	۱ جشنواره	۷
حمایت از برگزاری مراسم قرآن در ماه مبارک رمضان	۱ مراسم	۱ مراسم	۱ مراسم	۳ مراسم
توزیع قرآن کریم در مناطق محروم	۶۰۰ جلد	۵۰۰ جلد	-	۱۱۰۰ جلد
حمایت از مراسم اعتکاف	۴۱ مسجد	۳۵ مسجد	-	۷۶ مسجد
برگزاری آزمون‌های اعطای مدرک تخصصی به حافظان قرآن کریم	۴۶ نفر	۸۳ نفر	۲۲۱ نفر	۳۵۰ نفر
تلاوت سوره الرحمن جهت شادی روح سردار شهید حاج قاسم سلیمانی و هم‌زمانش	-	-	۷۷ مسجد	۷۷ مسجد
برگزاری کارگاه مهارت‌های تربیت و مشاوره قرآنی	-	-	۱ کارگاه	۱ کارگاه
مسابقات نیروی انتظامی ناجا	-	-	۱۲۰ نفر	۱۲۰ نفر

(منبع: اداره کل تبلیغات اسلامی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۹)

با توجه به داده‌های جدول فوق، بین سال‌های ۹۸ - ۱۳۹۶، حفظ جزء ۳۰ قرآن در استان با آمار ۲/۰۵۰ نفر و بعد از آن حمایت از برنامه‌های آموزش عمومی مؤسسات فرهنگی قرآن و عترت با آمار ۱/۶۳۲ نفر بیش‌ترین جمعیت را به خود اختصاص داده است. برگزاری کارگاه مهارت‌های تربیت و مشاوره قرآنی با آمار ۱ کارگاه طی این سال‌ها کم‌ترین آمار را در فعالیتهای قرآنی استان سیستان و بلوچستان دارد. با توجه به اهمیت مقوله تربیت و مشاوره قرآنی نیاز است از این قبیل کارگاه‌ها به تعداد بیش‌تر و با کیفیت‌تر

در سطح استان توسط اساتید مجرب این حوزه برگزار شود. البته باید توجه داشت که جدول مذکور بر اساس داده‌های در دسترس پژوهش‌گران تنظیم شده است و خانه‌های خالی جدول لزوماً به معنای عدم فعالیت نیست.

جمع‌بندی

نگاه به وضعیت فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان از حیث شاخص‌های کمی موجود نشان می‌دهد که به ویژه در طی سال‌های اخیر، بهبودی نسبی در برخی حوزه‌ها ایجاد شده است. با این همه، به نظر می‌رسد جایگاه سیستان و بلوچستان هنوز جایگاه مطلوبی در بین سایر استان‌های کشور و مبتنی بر استانداردهای موجود نیست. در این بین، با توجه به جمعیت قریب به ۳ میلیون نفری استان در سال ۱۳۹۹، سرانه فضاهای فرهنگی و هنری در این استان اصلاً مطلوب نیست و از طرف دیگر، عدالت مناسبی را در توزیع سرانه فضاهای فرهنگی و هنری شاهد نیستیم؛ به نحوی که اندک امکانات و فضاهای موجود عمدتاً در مرکز استان متمرکز است و نواحی عمدتاً حاشیه‌ای استان از اغلب این امکانات و فضاها محروم هستند.

نکته دیگری که در پایان این بخش باید به آن اشاره کنیم نبود یا کمبود گزارش‌های آماری دقیق در ارتباط با شاخص‌های فرهنگی و هنری استان است. از طرفی، نگاه به منابع گوناگون نشان می‌دهد که در برخی از موارد تناقض‌های آشکاری در پایگاه‌های مختلف داده در این زمینه وجود دارد؛ مسائلی که جملگی بر دشواری ارائه تحلیل‌های متقن، در حوزه مورد بحث، می‌افزاید. ما به این موضوع در فصل آتی باز خواهیم گشت.

بخش چهارم:

گزارش تحلیلی وضعیت فرهنگی - هنری

استان سیستان و بلوچستان

مقدمه

استان سیستان و بلوچستان با وجود داشتن استعدادها و ظرفیت‌های پرشمار در زمینه‌های مختلف، اعم از حمل و نقل زمینی و دریایی، شیلات و آبی‌پروری، تولید انرژی‌های نو، کشت محصولات نیمه‌گرم‌سیری و خارج از فصل، گردشگری تاریخی و طبیعی و همچنین با داشتن نیروی انسانی کوشنده و مقاوم، به دلیل شرایط اقلیمی و آب و هوایی نامساعد و ناسازگار، خشک‌سالی‌های بلندمدت، کم‌آبی مزمن و دیگر مخاطرات طبیعی از یک‌سو و دورافتادگی از مدار توسعه ملی، نارسا بودن خدمات اجتماعی و زیرساخت‌ها و ناکارآمدی سرمایه انسانی و مالی از سوی دیگر دست‌خوش معضلات و مصائب اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پرشماری همانند فقر، بیکاری، مهاجرت، حاشیه‌نشینی، متروک شدن سکونت‌گاه‌ها، قاچاق و تجارت مواد مخدر و سایر آسیب‌های اجتماعی شده است. این در حالی است که سیستان و بلوچستان، در افق چشم‌اندازهای توسعه‌ای کشور، به‌عنوان زیست‌بومی پایدار ترسیم شده است که با ملاحظات طبیعی و تاب‌آوری زیست‌محیطی، شرایط خشک‌سالی را تعدیل بخشیده و با بهره‌گیری از ظرفیت بومی و توسعه سرمایه‌های انسانی متخصص و کارآمد بومی، ضمن خلق رفاه و توزیع منصفانه آن در جامعه‌ای عاری از نابرابری، گامی مؤثر در مسیر فقرزدایی و ناامنی و تقویت پیوندهای قومی و مذهبی در چارچوب هویت ملی برداشته است (سند راهبردی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۸: ۱). بنا بر آنچه آمد، جدای از ارائه آمارها و شاخص‌های کمی، ضرورت نگاهی تحلیلی

نسبت به مسائل اجتماعی و فرهنگی استان - اعم از نقاط ضعف و قوت‌ها، چالش‌ها و فرصت‌ها - آشکار است. بنا بر این، فصل حاضر با هدف احصای مسائل اشاره‌شده نگاشته شده است. یادآوری می‌شود که در این بخش و با توجه به مسئله محوری پژوهش در بُعد روش‌شناختی از رویکرد کیفی استفاده شده است. بر این پایه، داده‌های موردنیاز با بهره‌گیری از تکنیک‌هایی همچون مصاحبه، مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی اسناد و متون قبلی گردآوری شده است.

نگاهی به مهم‌ترین چالش‌ها، فرصت‌ها و نیازهای حوزه فرهنگ و هنر سیستان و بلوچستان در پرتو تحقیقات قبلی

نگاه به مستندات موجود، از جمله تحقیقات قبلی و در دسترس برای پژوهش‌گران، نشان می‌دهد که مسائل اجتماعی سیستان و بلوچستان، بیش از مسائل فرهنگی و هنری این استان، موردتوجه محققان و اندیشه‌ورزان بوده است. در این بین، جدای از تحقیقات مستقلی که به صورت پایان‌نامه یا رساله دانش‌جویی و نیز مقالات علمی منتشر شده است، و به برخی از آن‌ها نیز اشاره خواهیم داشت، گزارش «تحلیل مسائل و آسیب‌های اجتماعی استان سیستان و بلوچستان» از سلسله گزارش‌های سازمان امور اجتماعی کشور، درباره مسائل و آسیب‌های اجتماعی کشور، یکی از مجموعه‌های نسبتاً جدیدی است که در آن تعدادی از پژوهش‌گران اغلب بومی این استان شش مسئله مهم را به بحث گذاشته‌اند. در این گزارش که به صورت کتاب در سال ۱۳۹۶ منتشر شده و محمدعثمان حسین‌پُر، دانش‌یار جامعه‌شناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان، مدیریت آن را بر عهده داشته است، مسائلی همچون «اعتیاد و سوءمصرف مواد مخدر»، «بیکاری»، «چالش‌های تابعیت و هویت رسمی»، «طلاق»، «نابرابری‌های آموزشی» و «درگیری‌های طایفه‌ای» موردتأمل قرار گرفته‌اند. بعدها در سال ۱۳۹۸ نیز دانشگاه سیستان و بلوچستان، به سفارش پژوهشکده مطالعات راهبردی، به تهیه مجموعه‌ای از گزارش‌های سیاستی پرداخته است که محور آن‌ها هم «مسائل اجتماعی و چالش‌های توسعه در استان سیستان و بلوچستان» است. در این گزارش‌ها مسائلی همچون «حاشیه‌نشینی»، «قانون‌گریزی»، «افراط‌گرایی»، «واگرایی و هم‌گرایی قومی»، «مشکلات مرزنشینان»، «چالش‌های پیش‌روی توسعه گردشگری»، «موانع پیش‌روی تحقق اقتصاد مقاومتی» و... در پهنه استان بررسی شده است.

جست و جو در بین پایان‌نامه‌ها و به ویژه مقالات علمی منتشرشده نیز نشان می‌دهد که بیش‌ترین تمرکز بر مسائل فوق بوده است. در این بین، البته پژوهش‌هایی قابل‌تأمل‌اند که تلاش داشته‌اند با نگاهی درون‌گرایانه‌تر از جمله به نوعی جریان‌شناسی فرهنگی در

پهنه استان یا مناطقی خاص از آن بپردازند (از جمله ن.ک به: روستاخیز، ۱۳۹۷). علاوه بر این و در ضمن یک نگاه موشکافانه‌تر، می‌توان آثار و خاصه مقالاتی را برجسته نمود که بیش‌تر با نگاهی توصیفی برخی از وجوه فرهنگی و هنری مردم سیستان و بلوچستان را مورد مذاقه قرار داده‌اند (از جمله ن.ک به: شیرانی و همکاران، ۱۳۹۷؛ رحیم‌پور و شهربابکی، ۱۳۹۷؛ مقبل و شیرعلی‌یان، ۱۳۹۵؛ زکریایی کرمانی و همکاران، ۱۳۹۴؛ نظری و همکاران، ۱۳۹۳). جملگی این آثار نشان‌دهنده وجود ظرفیت‌های قابل توجه به ویژه در هنرها و صنایع دستی استان از جمله سفال‌گری، سوزن‌دوزی و... است.

باری، خاصه در ارتباط با تحلیل وضعیت توسعه فرهنگی در استان سیستان و بلوچستان، می‌توان به پژوهش میری و همکارانش (۱۳۹۶) اشاره داشت که به رتبه‌بندی شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان، از جمله از لحاظ توسعه‌یافتگی فرهنگی، پرداخته‌اند. بر اساس این پژوهش و بر پایه تمامی معیارهای استفاده‌شده، شهرستان زاهدان با امتیاز $0.728 Ci =$ با اختلاف زیاد نسبت به سایر شهرها، توسعه‌یافته‌ترین شهرستان استان سیستان و بلوچستان معرفی شده است. نگاه به وضعیت سایر شهرها البته نشان از وضعیت بسیار ناگوار به ویژه از نظر وجود زیرساخت‌های فرهنگی دارد.

وجود شکاف‌های متقاطع در پهنه سیستان و بلوچستان نیز از جمله نکات مورد توجه در برخی از تحقیقات قبلی در این حوزه است. به تعبیر ضرغامی و همکارانش (۱۳۹۱): (۹۹) این شکاف‌ها عبارت‌اند از: شکاف قومی، شکاف مذهبی، شکاف مرکز - پیرامون و شکاف سنت و مدرنیسم. این شکاف‌ها در طول زمان به شکل‌های مختلفی در سیستان و بلوچستان به وجود آمده است؛ تعصب و قوم‌گرایی، رویارویی بین طوایف محلی، مجادله‌ها و رویارویی‌های مذهبی، بنیادگرایی و افراط‌گرایی دینی، تقابلات بین قومی و... بخشی از نمودهای این امر در جامعه مذکور است. گفته می‌شود این مسائل به‌نحوی تمامی امور اجتماعی، فرهنگی و حتی هنری این جامعه را تحت‌تأثیر خود قرار داده و امکان فعالیت سراسر است و بی‌حاشیه در این حوزه‌ها را تحت‌الشعاع خود قرار داده است.

باری، جدای از آنچه به‌لحاظ درونی فرهنگ و هنر سیستان و بلوچستان را متأثر ساخته است، یکی دیگر از مسائلی که هم در گفت‌وگوهای انجام‌شده طی این پژوهش و هم در برخی تحقیقات قبلی به آن اشاره شده است «بازنمایی منفی» این استان و مردمانش خاصه در رسانه‌های جمعی است. بر اساس پژوهش سیدامامی (۱۳۸۷) با عنوان «ادراک گروه‌های قومی از تصاویر رسانه‌ای خود»، مردم سیستان و بلوچستان، خاصه اعضای قوم

بلوچ، تصاویر پخش شده از خودشان در رسانه‌ها را چندان مطلوب ارزیابی نمی‌کنند. آن‌ها از بازنمایی‌هایی که از ایشان ارائه می‌شود خرسند نیستند. آن‌ها از شبکه‌های سراسری انتقاد دارند و چنین می‌پندارند که در این شبکه‌ها به اندازه کافی نقش ندارند و اگر هم نشان داده می‌شوند، اغلب چهره‌های تحریف‌شده‌ای از آنان به نمایش درمی‌آید. چیزی در حدود یک دهه بعد کاروانی و غفاری‌نسب (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «کاوش کیفی ادراک دانش‌جویان بلوچ از بازنمایی هویت بلوچ‌ها در رسانه‌های جمعی» نشان می‌دهد که بخشی از اعضای این جامعه همچنان معتقدند که نوعی «بازنمایی منفی و کلیشه‌سازی هویتی منفی از بلوچ‌ها در صداوسیما و سینمای ایران» صورت گرفته و بسیاری از ابعاد توسعه را با انسداد مواجه کرده است.

در پایان، یکی از مرتبط‌ترین اسناد به پژوهش حاضر، گزارشی از نشست موسوم به «گفت‌وگوهای فرهنگی» است که به همت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در سراسر کشور و از جمله در استان سیستان و بلوچستان، با حضور تعدادی از نخبگان و صاحب‌نظران حوزه‌های مختلف فرهنگ و هنر در مهرماه ۱۳۹۸، برگزار شده است. در این نشست و در چارچوب انجام مسئله‌شناسی، ۱۲ مسئله اصلی و حدود ۳۰ مسئله فرعی - که در واقع ابعاد همان ۱۲ مورد کلان هستند - شناسایی و نسبت به آن‌ها چاره‌جویی شده است؛ این چاره‌جویی البته از منظری می‌تواند به مثابه طرح درخواست‌ها و نیازهایی باشد که در این حوزه احساس می‌شود. چالش‌های ارتباطی بین نهادهای دولتی و رسمی فرهنگ با بدنه جامعه؛ عدم اندیشه، آگاهی اندک و کم‌توجهی مدیران اجرایی استان به مقوله توسعه فرهنگی؛ عدم وجود ضمانت اجرایی بسیاری از ایده‌های پیشنهادی یا وعده‌های مطروحه در حوزه فرهنگ و توسعه فرهنگی؛ تقابل نظم اجتماعی سنتی و جدید و کارگزاران آن‌ها با یکدیگر در بستر تضاد تصنعی فرهنگ ملی و قومی؛ شکاف‌های قومی و مذهبی؛ نسبت‌سنجی توسعه فرهنگی استان با شاخص‌های توسعه عمدتاً وارداتی و غربی؛ ترویج نسخه غلط و نازل توسعه غربی در استان؛ وجود حلقه‌های مفقوده در حوزه فرهنگ و توسعه فرهنگی؛ فراهم نبودن یا کافی نبودن زیرساخت‌های توسعه فرهنگی؛ تنگناهای اقتصادی و معیشتی عمده مردم استان و بی‌انگیزگی یا عدم رغبت آنان نسبت به برنامه‌های فرهنگی؛ شکاف نسلی و فکری بین گروه‌های مختلف جامعه و عدم گفت‌وگو؛ و شکل‌گیری هویت‌های چندپاره، سرگشته و نامتعیین مهم‌ترین مواردی هستند که در این نشست مطرح شده‌اند.

با نگاهی به مسائل فوق، پرواضح است که درخواست‌ها و نیازهای حوزه فرهنگ و هنر

استان سیستان و بلوچستان از منظر فعالان این حوزه‌ها چه بوده است. برخی از این موارد عبارت‌اند از: آسیب‌شناسی روندهای گذشته و جاری حاکم بر وضعیت سیاست‌گذاری فرهنگی در سطوح ملی و فراملی؛ توسعه‌گفت‌وگوهای فرهنگی در تمامی سطوح جامعه و فراهم آوردن فرصت و فضایی جهت شنیده شدن صدای تمامی گروه‌های ذی‌نفع و طراحی استراتژی‌ها و ارائه برنامه‌های متناسب با موقعیت ویژه استان و اقتضائات خاص آن؛ گزینش و انتخاب مدیران اجرایی آگاه و مسئولیت‌پذیر نسبت به فرهنگ و توسعه فرهنگی؛ مشخص کردن نسبت برنامه‌های فرهنگی با هویت ملی و محلی و پرهیز از ارائه برنامه‌های مغایر با هر یک از این سطوح هویتی؛ لحاظ کردن حساسیت‌های قومی و مذهبی در برنامه‌ریزی‌های فرهنگی؛ درگیر ساختن معتمدان، آگاهان و روشن‌فکران قومی و مذهبی در جریان‌های برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری؛ سرمایه‌گذاری حاکمیت در زمینه توسعه زیرساخت‌های فرهنگی و هنری؛ ترسیم و تصویر ساختن چهره‌ای واقعی و تحریف‌نشده از مسائل مردم و ظرفیت‌های استان و...

نگاهی به مهم‌ترین چالش‌ها، فرصت‌ها و نیازهای حوزه فرهنگ و هنر سیستان و بلوچستان از منظر مشارکت‌کنندگان پژوهش

در ادامه و در چارچوب ۵ زیربخش، با محوریت گفته‌های مشارکت‌کنندگان پژوهش حاضر و نتایج مصاحبه با فعالان و صاحب‌نظران حوزه‌های مختلف فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان، به احصای مجموعه‌ای از نقاط ضعف و تهدیدات، نقاط قوت و فرصت‌ها، و خواسته‌ها و نیازهای مرتبط با حوزه‌های مذکور پرداخته شده است.

بازشناسی اهم نقاط ضعف حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان

حسب گفت‌وگو با فعالان فرهنگی - هنری و صاحب‌نظران مربوطه، از جمله نقاط ضعفی که در حوزه فرهنگ و هنر استان شاهد هستیم، می‌توان به مواردی همچون ضعف در زیرساخت‌ها، کمبود آگاهی‌های فرهنگی و هنری یا ضعف در آموزش‌های مرتبط، کمبود بازار عرضه کالاهای فرهنگی و هنری، عدم حمایت شایسته از اهالی فرهنگ و هنر اشاره نمود. البته برخی از این موارد خود در مسائل عمیق‌تری مانند موقعیت در حاشیه استان نسبت به مرکز کشور، برخی اختلافات قومی و قبیله‌ای، تقدیرگرایی، فقدان هم‌دلی، گستردگی قاچاق و اقتصاد غیررسمی، ضعف کارآفرینی و میل به پیشرفت و... ریشه دارد که هم در تحقیقات قبلی و هم توسط مشارکت‌کنندگان پژوهش حاضر به آن‌ها اشاره شده است.

جدول ۱-۴. مضامین و مفاهیم محوری برگرفته از یافته‌های پژوهش در ارتباط با نقاط ضعف حوزه فرهنگ و هنر استان

ردیف	مضمون اصلی	مفاهیم محوری (مصادیق برگرفته از گفت‌وگو با صاحب‌نظران)
۱	ضعف در زیرساخت‌های فرهنگی و هنری	مثلاً زیرساخت‌های ما در حوزه سینماهای به شدت ضعیف است یا تئاتر که به جز در چند شهر در بقیه جاها فعال نیست.
۲	عدم وجود وحدت نظر و رویه در حوزه فرهنگ و هنر	یکی از ضعف‌های این استان گیر و گرفت‌های اداری برای امور فرهنگی و هنری است.
۳	کمبود آگاهی‌های فرهنگی و هنری در کنار کمبود بازار عرضه محصولات این حوزه	اولویت مردم بیشتر معیشت است تا مصرف کالاهای فرهنگی.
۴	عدم آشنایی و برخورداری از حقوق اولیه در این حوزه	در برابر صبر و قناعتی که داریم چندان مطالبه‌گر نیستیم. چون از زمان قدیم صبر و تحمل پیشه کردیم، فکر می‌کنیم همین راه جواب‌گوی زندگی ما است.
۵	عدم حمایت شایسته از اهالی فرهنگ و هنر	از هنرمندان بانک اطلاعاتی نداریم و کم‌کم هنرمندان خوب را از دست می‌دهیم. برخی هنرها منسوخ شده است و حتی شناسنامه‌ای هم ندارند. در استان اسپانسرهایی نداریم که از هنرمندان حمایت کنند. هنرهای استان ما به خوبی تجاری‌سازی نشده است.

(منبع: یافته‌های پژوهش)

ضعف در زیرساخت‌های فرهنگی و هنری

رتبه‌بندی شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان از منظر توسعه‌یافتگی متفاوت است. همان‌طور که در بخش قبلی نیز اشاره شد، میری و همکارانش (۱۳۹۶) این موضوع را بر اساس متغیرهای مختلفی بررسی کرده‌اند که در این جا به‌طور کامل تری شرح داده خواهد شد. بر اساس این پژوهش و از دیدگاه متغیرهای آموزشی، شهرستان زابل با امتیاز ۰/۶۹۱ توسعه‌یافته‌ترین و شهرستان هیرمند با امتیاز ۰/۰۱۳ محروم‌ترین شهرستان استان سیستان و بلوچستان هستند. از بُعد متغیرهای بهداشتی - درمانی، شهرستان زاهدان و کنارک به ترتیب با امتیاز ۰/۸۶۲ و ۰/۰۰۷ به‌عنوان پیشرفته‌ترین و ضعیف‌ترین شهرستان‌ها شناخته شده‌اند. بر اساس متغیرهای کشاورزی، شهرستان زهک با ۰/۵۲۶ به‌عنوان توسعه‌یافته‌ترین و هیرمند به‌عنوان توسعه‌نیافته‌ترین شهرستان تعیین شده‌اند. همچنین شهرستان‌های زاهدان و سیب و سوران با امتیازهای ۰/۹۴۷ و ۰/۰۴۱ به ترتیب توسعه‌یافته‌ترین و محروم‌ترین شهرستان استان سیستان و بلوچستان از باب امکانات فرهنگی - مذهبی هستند. در نهایت از بُعد امکانات رفاهی - زیربنایی شهرستان زاهدان بهترین وضعیت را در میان شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان دارا است. شهرستان هیرمند نیز ضعیف‌ترین امکانات رفاهی - زیربنایی را در اختیار دارد. همچنین، بر اساس

تمامی معیارها، شهرستان زاهدان با امتیاز $0.728 Ci$ = با اختلاف زیاد نسبت به سایر شهرها، توسعه‌یافته‌ترین شهرستان استان سیستان و بلوچستان معرفی شده است. این شهرستان، به‌عنوان مرکز استان، شاهراه ارتباطی با استان‌های مجاور و البته پرجمعیت‌ترین شهر استان بوده و توجه به مرکز استان و همچنین تفاوت جمعیتی با دیگر شهرها، باعث تجمع امکانات رفاهی - زیربنایی و... در این شهر نسبت به سایر شهرهای استان شده است.

به‌طور کلی و به استثنای شهر زاهدان، کمبود فضاهای تفریحی، فرهنگی و هنری در شهرهای سیستان و بلوچستان نشان از ضعف در زیرساخت‌ها و موانع پیش‌رو در زمینه فعالیت‌های فرهنگی و هنری انجمن‌ها و تشکل‌ها دارد (ارباب افضلی، ۱۳۹۷). به بیان یکی از مشارکت‌کنندگان در پژوهش:

ساختارها و بسترهای فرهنگی در استان ما وجود ندارد. اگر تعداد سینماهای قبل و بعد از انقلاب را در استان مقایسه کنید، می‌بینید که نه تنها اضافه نشده شاید کم‌تر هم شده است. سالن فرهنگی مناسب برای برگزاری کنسرت‌ها نداریم. کانون‌های فرهنگی که زمینه‌ای برای فعالیت خانم‌ها فراهم کند نداریم (مشارکت‌کننده شماره ۲۱).

عدم وجود وحدت نظر و رویه در حوزه فرهنگ و هنر

به باور بسیاری از مشارکت‌کنندگان در پژوهش، سلیقه‌ای عمل کردن برخی از مردم و مدیران سیستان و بلوچستان باعث شده است که هر شخص معیارهای خود را در انجام کارهای فرهنگی و هنری ملاک عمل قرار دهد و بنا بر این شاهد وحدت نظر و رویه در این امور نباشیم. یکی از دلایل این امر البته به وجود حساسیت‌های قومی و مذهبی در این استان بازمی‌گردد. همان‌طور که در فصول گذشته اشاره شد، دو قومیت بلوچ و سیستانی با گرایش مذهبی شیعه و سنی برای سال‌های طولانی در کنار یکدیگر زندگی کرده و با هم در تعامل هستند، اما برای انجام فعالیت‌های فرهنگی و هنری بایستی با ظرافت و احتیاط عمل کرد تا به هیچ قوم و مذهبی در این استان توهین نشود. اما این خود، بدون آن‌که بدانیم، محدودیت‌هایی را در هر دو حوزه ایجاد کرده است. به تعبیر یکی از مصاحبه‌شوندگان:

ما دو فرقه مذهبی شیعه و سنی را در این استان داریم. از نظر انجام کارهای فرهنگی باید همیشه هر دو فرقه را در نظر داشته باشیم. مثلاً یک بنر می‌خواهیم درست کنیم، نباید فقط عکس فردی با لباس فارسی بگذاریم، باید عکس فردی با لباس بلوچی هم باشد. یا اگر فردی بلوچ می‌خواهد کنسرت برگزار کند، تنها نماد بلوچستان را در بنر نمی‌توانیم

بزنیم و باید نماد سیستان را هم بگذاریم تا هیچ قومی دچار دل‌خوری و ناراحتی نشود. از لهجه سیستانی و بلوچستانی در انیمیشن‌های خودمان به خاطر همین موارد خیلی استفاده نکرده‌ایم (مشارکت‌کننده شماره ۱۳).

علاوه بر این، تعدادی از اهالی فرهنگ و هنر در سیستان و بلوچستان بر این باورند که غلبه نگاه امنیتی و سیاسی نسبت به برخی فعالیت‌ها در استان موجب شده است تا اخذ مجوز برای اموری نظیر تأسیس مؤسسه‌های فرهنگی و هنری، واحدهای چاپ و نشر، مطبوعات، برگزاری کنسرت‌ها و... با سختی‌هایی رو به رو باشد و انگیزه افراد را در این زمینه کم کند. در همین راستا، یکی از مشارکت‌کنندگان معتقد بود:

نگاه امنیتی به ترویج زبان و ادبیات بلوچی وجود دارد که زبان بلوچی را به جدایی‌طلبی، مسائل ناسیونالیستی و مسائل قومیتی ربط می‌دهند (مشارکت‌کننده شماره ۶).

از طرف دیگر، به نظر می‌رسد در انجام فعالیت‌های فرهنگی و هنری موازی‌کاری‌هایی وجود دارد که در نهایت نه تنها مشکلی از جامعه فرهنگی و هنری حل نمی‌کند، بلکه راه توسعه فرهنگی و هنری را با موانعی، هرچند به ظاهر کوچک، می‌بندد. در همین راستا، یکی از مشارکت‌کنندگان معتقد بود:

یکی از ضعف‌های این استان، گیر و گرفت‌های اداری برای امور فرهنگی و هنری است. باید با سهل‌گیری، نه سهل‌انگاری، به جوانان فرصت داد. خود من یک انتشارات داشتم که در زمینه نشر کتاب فعال بود، اما نزدیک به دو سال است که دیگر به ما اجازه نشر نمی‌دهند. در این میان نزدیک به ۲۰ عنوان کتاب دیگر منتشر نشد و ۲ نفر از کارمندان انتشارات از کار بی‌کار شدند (مشارکت‌کننده شماره ۹).

کمبود آگاهی و کم‌توجهی به آموزش‌های فرهنگی و هنری

ارزش‌ها و میراث فرهنگی – هنری یک جامعه بی‌تردید نقش مهمی در توسعه آن جامعه دارد. در این بین، استان سیستان و بلوچستان با توجه به پیشینه فرهنگی غنی و زیست‌بوم سنتی خود سرشار از مؤلفه‌هایی است که در توسعه فرهنگی از اهمیت بسزایی برخوردارند. مادامی که نسبت به این میراث و ظرفیت عظیم آگاهی وجود نداشته باشد و در زمینه بهره‌گیری از آن آموزش‌های کافی ارائه نشود، نمی‌توان به توسعه‌ای خودکار دل بست.

از طرفی، بُعد هنری و زیبایی‌شناسی از جمله ابعاد وجودی انسان است که پرورش آن از طریق تربیت هنری محقق می‌شود. اما واقعیت‌ها نشانگر آن است که هنوز تا تبدیل شدن هنر به یک مقوله یا موضوع اساسی در نظام آموزش و پرورشمان فاصله زیادی داریم. به تعبیر برخی از صاحب‌نظران، مشکل عمده در آموزش هنر اجرای نامناسب و ضعیف آن،

کم‌توجهی به عوامل و عناصر برنامه‌درسی و در حقیقت وجود شکاف بین نظر و عمل شناخته شده است. با وجود فرصت‌های یادگیری که از طریق تألیف کتاب‌های درسی دانش‌آموز، کتاب راهنمای معلم، راهنمای برنامه‌درسی هنر و... توسط متخصصان علوم تربیتی و آموزش هنر فراهم شده است، اما مسائل مربوط به اجرای برنامه‌درسی هنر همچنان به قوت خود باقی است. برخی از این موارد عبارت‌اند از: کمبود دبیر متخصص؛ عدم آموزش هنر توسط دبیر مطابق متن برنامه‌مصوب؛ ایجاد نکردن فرصت یادگیری در ساعت درس هنر در مدارس؛ عدم شرکت دبیران در دوره‌های ضمن خدمت و عدم وجود فضای کارگاهی مناسب برای آموزش هنر در بحث محتوای درس فرهنگ‌نگار؛ عدم تناسب محتوا با دانش و مهارت پایه‌معلم؛ و... (فیروزی و همکاران، ۱۳۹۶). با این همه، اما به باور صاحب‌نظران این حوزه در سیستان و بلوچستان، معضلاتی که در این زمینه در استان وجود دارد، بسیار ریشه‌ای‌تر است. به باور برخی از مشارکت‌کنندگان پژوهش، با توجه به این که مدرک‌گرایی باب شده است، خانواده‌ها حاضر نیستند فرزندان خود را در مدارس فنی و حرفه‌ای، کار و دانش و رشته‌های هنری ثبت‌نام کنند و عمده دلیلشان این است که این رشته‌ها بازار کار خوبی ندارند. از طرفی و به تعبیر یکی از مصاحبه‌شوندگان «برخی از اساتید مشغول به کار در نظام آموزشی استان، اطلاعات خوبی از هنر و فرهنگ استان ندارند، یا آن‌هایی هم که استعداد قابل توجهی در این زمینه دارند، در سیستم کار جذب نمی‌شوند» (مشارکت‌کننده شماره ۱۲).

یکی دیگر از مشارکت‌کنندگان در نقد نظام آموزشی موجود و قصور در زمینه آموزش‌های فرهنگی و هنری بر این باور بود که:

در مدارس ما نگاه بومی به هنر نمی‌شود. باید فرهنگ و هنر بومی را در دل هنرستان‌ها و هنرکده‌ها بیاوریم. آموزش‌گاه‌های هنری در این استان کم است یا رشته‌های محدودی آموزش داده می‌شود که بومی نیست. در زمینه دونلی‌نوازی آقای اسپندار را داشتیم. آیا ایشان شاگردانی در این زمینه تربیت کردند؟ (مشارکت‌کننده شماره ۲۱).

البته در ارتباط با نقش تحقیق در گسترش فعالیت‌های فرهنگی و هنری استان نیز به نظر می‌رسد شاهد ضعف‌هایی جدی هستیم. به بیان یکی از صاحب‌نظران بومی:

خروجی ملموسی در زمینه پژوهش‌های فرهنگی و هنری نداریم. همایش‌های زیادی برگزار می‌شود، اما خروجی آن‌ها چه بوده است؟ ما باید به دنبال تغییر باشیم. در اروپا از هنرهایشان استفاده کردند و هنرشان را اشاعه دادند، جهانی کردند و باعث گردشگری در منطقه خودشان شدند (مشارکت‌کننده شماره ۱۳).

کمبود بازار عرضه کالاهای فرهنگی و هنری

فارغ از کالای فرهنگی و هنری جدید، صنایع دستی و محصولات برآمده از هنر دست مردمان سیستانی و بلوچستانی را می‌توان از قدیمی‌ترین و قابل‌ارائه‌ترین محصولات دانست که تبلور فرهنگ بومی و مظهر هنر کاربردی این مردمان به حساب می‌آید. این صنعت، با ایجاد تنوع اقتصادی و اشتغال، سطح زندگی مردم را بهبود می‌بخشد و بر بستر چنین موقعیتی است که سه رکن اصلی سازگاری و تطابق، نوگرایی و آفرینش و خلاقیت عینیت می‌یابد. به علاوه، صنایع دستی بخشی فعال با توان‌مندی و استعدادی کم‌نظیر برای ایجاد اشتغال و افزایش درآمد عمومی است و قادر است با جذب مقدار کمی سرمایه نقش زیادی بر رشد اقتصاد ملی داشته باشد؛ بدین گونه که فرصت‌های معیشت پایدار را برای نسل آینده فراهم آورد و منافع خالصی برای معیشت دیگران در سطوح محلی یا ملی و در کوتاه‌مدت یا بلندمدت ایجاد کند (پایدار، ۱۳۹۵: ۲۱۶). در این راستا البته تلاش‌های مختلفی را به ویژه در سال‌های اخیر شاهد بوده‌ایم، از جمله افتتاح بازار بزرگ فرهنگ، هنر و صنایع دستی در سال ۱۳۹۶، که از ۱۷۰ غرفه تشکیل شده و دارای استانداردهای لازم برای عرضه محصولات صنایع دستی است (وبگاه اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، ۱۳۹۶). با این همه و به باور صاحب‌نظران این حوزه، هنوز به‌طور شایسته‌ای نتوانسته‌ایم بازاری با گستره قابل قبول برای عرضه محصولات تولیدی اهالی فرهنگ و هنر استان داشته باشیم. در این باره یکی از مشارکت‌کنندگان پژوهش اشاره کرد: بازار ارائه کالاهای فرهنگی و هنری نداریم. من هنرمند نمی‌دانم در کجا کار خودم را به فروش برسانم. یک‌چهارم جمعیت استان در زاهدان ساکن هستند و این نشان می‌دهد با طیف مختلفی که از جمعیت داریم، مخاطب کالای فرهنگی و هنری فراوانی داریم، اما برای همین جمعیت در دسترس ما برنامه‌ریزی نداریم. کالاهایی در استان ما وارد می‌شود که جذابیت دارد مثل کنسرت‌هایی که توسط افراد دیگر در استان برگزار می‌شود و مخاطب خودش را دارد. بیش‌تر کارهای هنری اصفهان و دیگر شهرستان‌ها در این استان به فروش می‌رسد. اگر هنرمند بداند هنرش منافع معیشتی و درآمدی برایش دارد، آن کار را با کیفیت‌تر انجام می‌دهد. مشکل ما ارائه هنرمان است... یاد نداریم چگونه با بسته‌بندی به کالاهای هنری خود جذابیت بدهیم. اگر به کار هنری خودمان شناسنامه‌ای بدهیم و به آن ارزش بدهیم بهتر به فروش می‌رسد. سفال‌کلپورگان در سطح خاورمیانه از جذابیت برخوردار است، اما اگر بخواهیم این سفال‌ها را تهران ببریم، سالم به مقصد نمی‌رسد (مشارکت‌کننده شماره ۸).

عدم آشنایی/مطالبه‌گری و برخورداری از حقوق اولیه در حوزه فرهنگ و هنر

وجود شهروندان مطلع، متعهد و مطالبه‌گر کمک می‌کند که آن‌ها نسبت به حقوق و مسئولیت‌های خود آگاهی کافی داشته باشند و در نتیجه با آگاهی و حس مسئولیت‌پذیری وارد فرایند خط‌مشی‌گذاری شوند. زیرا در صورتی که افراد نسبت به مسائل آگاه نباشند، یا حتی آگاه باشند، اما حس مطالبه‌گری نداشته باشند، وارد فعالیت‌های اجتماعی نخواهند شد و نقشی در زمینه پاسخ‌گوسازی نظام‌ها ایفا نخواهند کرد. پاسخ‌گویی عمومی، مکمل مدیریت دولتی در یک حکومت دموکراتیک و مردم‌سالار است و دولت پاسخ‌گو در یک جامعه شرایط جلب اعتماد عمومی شهروندان را فراهم کرده و در نهایت باعث افزایش مشارکت عمومی شهروندان در امور سیاسی و اجتماعی از قبیل انتخابات خواهد شد. (رهنورد و همکارانش، ۱۳۹۶: ۳۶).

به باور برخی از کارشناسان و صاحب‌نظران محلی، عمده شهروندان سیستانی و بلوچستانی با حقوق اولیه خود در زمینه مورد بحث آشنا نیستند و از این حیث، شاهد یکی از کم‌برخوردارترین استان‌های کشور هستیم. از طرف دیگر، به لحاظ فرهنگی، به ویژه باور به صبر و قناعت موجب شده است تا حتی شهروندان آگاه استان نیز چندان به سمت مطالبه‌گری فعالانه نروند. یکی از مشارکت‌کنندگان پژوهش در همین زمینه، بر این باور بود که:

مردم استان ما چون از زمان قدیم صبر و تحمل پیشه کردند، فکر می‌کنند همین راه جواب‌گوی زندگی هست. ما باید یاد بگیریم حق دادنی نیست، بلکه گرفتنی است. بچه‌های ما ترس دارند از حرف زدن چون ما به آن‌ها از همان سن کودکی گفتیم جای حرف نزن، چون ممکن است علیه تو استفاده شود. تمام امور کارآمد استان ما را افرادی دیگر مدیریت می‌کنند. ترس باعث شده است مردم استان ما پست‌های مدیریتی قبول نکنند و افراد غیربومی که دردی از استان نکشیده‌اند و به خوبی مردم ما را درک نمی‌کنند، مدیریت کنند (مشارکت‌کننده شماره ۱۱).

عدم حمایت شایسته از اهالی فرهنگ و هنر

اگرچه فعالیت‌های فرهنگی و هنری برخاسته از احساس انسانی و دغدغه‌های عمیق اهالی این حوزه است، اما نمی‌توان انکار نمود که وجود حمایت‌های تشویقی نقشی پررنگ در انگیزه‌بخشی به آنان در تداوم مسیرشان دارد. با وجود این، گفت‌وگو با فعالان حوزه فرهنگ و هنر استان سیستان و بلوچستان مؤید کم‌رنگ بودن حمایت‌ها، خاصه حمایت‌های مالی، است. آن‌ها به ویژه انتظار دارند نهادهای دولتی نقش مسئولانه‌تری در

این زمینه ایفا کنند. مادامی که فعالیت‌های فرهنگی – هنری با پشتوانه و حمایت انجام شود، مسلماً شاهد اختصاص وقت و انرژی بیشتری از طرف هنرمندان خواهیم بود و آن‌ها نهایت تلاش خود را معطوف ارائه محصولی با کیفیت بالاتر خواهند نمود. به بیان یکی از مشارکت‌کنندگان پژوهش:

از هنرمندان بانک اطلاعاتی نداریم و کم‌کم هنرمندان خوب را از دست می‌دهیم. برخی هنرها منسوخ شده است و حتی شناسنامه‌ای هم ندارند. در استان اسپانسرهایی نداریم که از هنرمندان حمایت کنند. هنرهای استان ما به خوبی تجاری‌سازی نشده است (مشارکت‌کننده شماره ۲۱).

شخص دیگری در همین باره می‌گوید که:

ما در شهر زاهدان هنرمندی داشتیم که روی گیوه‌ها سوزن‌دوزی می‌کرد، اما چون از طرف شخص یا ارگانی حمایت نشد، از این‌جا رفتند (مشارکت‌کننده شماره ۱۳).

بازشناسی اهمیت تهدیدات حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان

علاوه بر مواردی که در صفحات گذشته و به‌عنوان اهم نقاط ضعف حوزه فرهنگ و هنر در سیستان و بلوچستان اشاره شد، می‌توان به برخی از مسائل ریشه‌ای‌تر، به‌عنوان تهدیدات این حوزه، اشاره داشت که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم فعالیت‌های فرهنگی و هنری در استان را تحت تأثیر قرار داده است.

جدول ۲-۴. مضامین و مفاهیم محوری برگرفته از یافته‌های پژوهش در ارتباط با تهدیدات حوزه فرهنگ و هنر استان

ردیف	مضمون اصلی	مفاهیم محوری (مصادیق برگرفته از گفت‌وگو با صاحب‌نظران)
۱	همجواری مرزی با کشورهای دچار بی‌ثباتی سیاسی و بازنمایی منفی چهره استان	وضعیت نابه‌سامان کشورهای پاکستان و افغانستان خواسته یا ناخواسته بر وضعیت جامعه در سیستان و بلوچستان هم تأثیر گذاشته است.
۲	وجود شکاف‌های اجتماعی – فرهنگی و سیاسی	قوم‌گرایی در استان ما تهدیدی فرهنگی محسوب می‌شود.
۳	فقر، بیکاری و مشکلات معیشتی	تمرکز بر فعالیت‌های فرهنگی و هنری مستلزم نداشتن دغدغه‌هایی مانند امنیت شغلی و درآمد پایدار است.
۴	عدم بهره‌گیری از ظرفیت وجود نیروی انسانی جوان و با استعداد	نیروی جوان ما فرصت است، چون پرانرژی و فعال‌اند، ولی اگر مسئولان از این جوانان غفلت کنند و نتوانند خلأهای فرهنگی را برایشان پر کنند، کشورهای خارجی این کار را خواهند کرد.
۵	تهاجم فرهنگی و نفوذ فرهنگ بیگانه	مثلاً در استان ما معماری متأثر از فرهنگ ترکیه (مسجد مکی) یا متأثر از فرهنگ غرب (سبک یونانی و رومی) است.

ردیف	مضمون اصلی	مفاهیم محوری (مصادیق برگرفته از گفت‌وگو با صاحب‌نظران)
۶	رواج بی‌ضابطه فضای مجازی و بهره‌گیری نادرست از شبکه‌های اجتماعی	دور شدن مردم از فضای هنری بزرگ‌ترین تهدید است. تکنولوژی و فضای مجازی امروز انسان‌ها را از هم دور کرده است.

(منبع: یافته‌های پژوهش)

همجواری مرزی با کشورهای بی‌ثبات و بازنمایی منفی چهره استان

از جمله نواحی مرزی کشور ایران که از لحاظ توسعه وضعیت مطلوبی ندارند، بی‌تردید نواحی مرزی استان سیستان و بلوچستان است. این استان دارای مرزهای خاکی طولانی با دو کشور پاکستان و افغانستان است؛ کشورهایی که در دهه‌های اخیر دچار بی‌ثباتی‌های مستمر سیاسی بوده‌اند و این بی‌ثباتی خواسته یا ناخواسته بر نواحی مجاور می‌مانند سیستان و بلوچستان اثر گذاشته است. در این بین و به ویژه در سال‌های گذشته شاهد آن بوده‌ایم که مسائلی چون قاچاق مواد مخدر، قاچاق سوخت و حتی مسائلی مانند افراط‌گرایی مذهبی، که عمدتاً ریشه در وضعیت نابه‌سامان کشورهای فوق دارند، گریبان‌گیر این استان شده است. مسائل فوق در این نواحی باعث بروز مشکلات فراوان و متنوعی شده که می‌تواند توسعه را در سطوح محلی، منطقه‌ای و حتی ملی تهدید کند و در صورت ادامه، معضلات جدی‌تر را به بار خواهد آورد (قاسمی فر، ۱۳۹۲: ۷۷). فعالیت‌های فرهنگی و هنری نیز متأثر از این مسائل تا حد زیادی می‌تواند تحت الشعاع قرار گیرد؛ چه آن‌چه تا کنون از این استان تصویر شده است، چهره‌ای منفی و همراه با بازنمایی عناصر و مؤلفه‌هایی عمدتاً نامطلوب است. در همین راستا، یکی از مشارکت‌کنندگان پژوهش به بیان این مطلب پرداخت که:

مردم استان ما از لحاظ هنری مظلوم واقع شده‌اند. بخش ملی غالب بر بخش استانی ما بوده است که نه تنها خوبی‌های ما نشان داده نشده بلکه بر عکس بدی‌های استان ما نشان داده شده است. بخواهیم به حالت نرمال برگردیم، سال‌ها طول می‌کشد تا نگاه مردم به استان ما تغییر پیدا کند (مشارکت‌کننده شماره ۸).

وجود شکاف‌های اجتماعی - فرهنگی و سیاسی

شکاف‌های اجتماعی - فرهنگی و سیاسی تا حد زیادی ریشه در طبیعت جوامع دارند؛ اما مادامی که پیچیدگی‌های آن جامعه فزونی یابد، شکاف‌های آن نیز ظهور و بروز بیشتری می‌یابند. بنا بر این در آن دسته از جوامعی که ساختار چندفرهنگی (چندقومی/چندمذهبی) دارند، این شکاف‌ها را می‌توان به‌طور بالقوه یا بالفعل مورد مذاقه بیشتر تری قرار داد. در

این بین، به نظر می‌رسد ساختار جامعه سیستان و بلوچستان هم‌زمان دارای چندین شکاف سیاسی اجتماعی است که به شکل متقاطع آثار یکدیگر را تعدیل می‌کنند. این شکاف‌ها عبارت‌اند از: شکاف قومی، شکاف مذهبی، شکاف مرکز-پیرامون و شکاف سنت و مدرنیسم (ضرغامی و همکاران، ۱۳۹۱: ۹۹). این شکاف‌ها در طول زمان به شکل‌های مختلفی در سیستان و بلوچستان به وجود آمده است؛ تعصب و قوم‌گرایی، رویارویی بین طوایف محلی، مجادله‌ها و رویارویی‌های مذهبی، بنیادگرایی و افراط‌گرایی دینی، تقابلات بین قومی و... بخشی از نمودهای این امر در جامعه مذکور است. این مسائل به‌نحوی تمامی امور اجتماعی، فرهنگی و حتی هنری این جامعه را تحت‌تأثیر خود قرار داده و امکان فعالیت سراسر است و بی‌حاشیه در این حوزه‌ها را تحت‌الشعاع خود قرار داده است تا حدی که به گفته یکی از مشارکت‌کنندگان پژوهش:

قوم‌گرایی در استان ما یک تهدید فرهنگی محسوب می‌شود. به‌عنوان مثال در انتخاب بازیگران سریال «شمبل و شاهی»^۱ بین مکرانی‌ها و سرحدی‌ها اختلاف بود و هرکدام خود را بلوچ اصیل می‌دانستند. شکاف بین پیش‌کسوتان هنرمند و نسل امروز را داریم. نسل امروز خیلی عجول است و نسل گذشته این را نمی‌پذیرد و در نتیجه بینشان شکاف ایجاد می‌شود (مشارکت‌کننده شماره ۱۹).

فقر، بیکاری و مشکلات معیشتی

مناطق مرزی شرق و جنوب شرقی کشور مانند سیستان و بلوچستان از نقاط بسیار حساس و استراتژیکی هستند که بنا به دلایل مختلفی همواره جزء آسیب‌پذیرترین مناطق کشور به‌لحاظ اجتماعی و اقتصادی بوده‌اند (امینی، ۱۳۹۱: ۲۱۶). در این بین و طبق نتایج برخی پژوهش‌ها، مانند تحقیق مسرورعلی نودهی و اسالم‌نژاد گیلوئی (۱۳۹۷)، وضعیت استان سیستان و بلوچستان از نظر بیکاری در مرحله بحرانی است. بسیاری از مشارکت‌کنندگان این پژوهش اذعان داشته‌اند که تنها هدفشان پس از اتمام تحصیل، بازگشت به محل سکونت و اشتغال به فعالیت‌های غیررسمی مانند «گازوئیل‌کشی» است. منظور از این اصطلاح، قاچاق گازوئیل به کشور پاکستان و وارد کردن اقلامی نظیر برنج، چای، نارنگی و انبه است. بیکاری و اشتغال به فعالیت‌های غیررسمی و مغایر با قوانین کشور، شهروندان این

۱. سریال «شمبل و شاهی» به تهیه‌کنندگی آقای «محمددین دشتی» در استان سیستان و بلوچستان تولید شده است. این سریال با زبان بلوچی و زیرنویس فارسی است. در این مجموعه به مسائل اجتماعی این منطقه مثل ازدواج اجباری، قاچاق سوخت، بی‌کاری و... پرداخته شده است. فصل اول این سریال به صورت ۱۳ قسمت ۳۰ دقیقه‌ای در سال ۱۳۹۵ پخش شد و با استقبال بی‌نظیر مخاطبان همراه شد. فصل دوم برای ۳۰ قسمت ۴۵ دقیقه‌ای آماده پخش شد. کارگردان این سریال آقای رضا خدادادبیگی است و بازیگران همگی بومی منطقه هستند. در این سریال شخصیتی به نام شمبل وجود دارد که این فیلم روایت مشکلات و مسائلی است که او با آن‌ها مواجه می‌شود. فضای کار در تم طنز اجتماعی است (صبح نو، ۹۷/۱۱/۲۷).

خطه از کشور را در چرخه‌ای از فقر و مشکلات معیشتی گرفتار کرده است. این وضعیت البته باعث سوءاستفاده برخی از سودجویان نیز شده است؛ این امر به ویژه در ارتباط با فعالیت‌های فرهنگی و هنری نمود می‌یابد. به نحوی که دستاوردها و محصولات هنرمندان استان در نازل‌ترین قیمت‌ها خریداری می‌شود و در گستره‌ای وسیع‌تر با بالاترین قیمت‌ها به فروش می‌رسد و در این بین، سودهای هنگفتی نصیب واسطه‌ها و دلال‌ها می‌شود. یکی از مشارکت‌کنندگان در همین زمینه می‌گوید:

اجناس خانم‌های هنرمند توسط افراد سودجو یک‌جا خریداری می‌شود و به مبلغ گران‌تر در شهرهای دیگر به فروش می‌رسد. از طرفی اگر اجناس توسط همین سودجویان هم خریداری نمی‌شد، اجناس این خانم‌های هنرمند فروخته نمی‌شد (مشارکت‌کننده شماره ۱۳).

عدم بهره‌گیری از ظرفیت نیروی انسانی جوان و بااستعداد

یکی از مباحث بسیار مهم دهه اخیر در جهان بحث سرمایه انسانی است. سرمایه انسانی یا به عبارتی کیفیت نیروی کار، و دانش نهاده شده در انسان باعث افزایش تولید و رشد اقتصادی کشورها می‌شود. سرمایه انسانی به زبان ساده به هر چیزی غیر از سرمایه فیزیکی از قبیل اموال، تجهیزات و سرمایه مالی گفته می‌شود. سرمایه انسانی در واقع یک مفهوم اقتصادی است و از دو واژه «سرمایه» و «انسان» تشکیل شده است. سرمایه انسانی عبارت است از ذخیره دانش، مهارت و صلاحیت که از طریق آموزش کسب می‌شوند (طالب‌پور و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۶۲). یکی از سرمایه‌های انسانی مهم بی‌تردید جوانان هستند؛ نیروی کاری فعال و باانگیزه که فراهم ساختن زمینه برای شکوفایی استعدادهای آن‌ها می‌تواند سهم بسزایی در توسعه جوامع داشته باشد. در این بین، سیستان و بلوچستان یکی از جوان‌ترین استان‌های کشور است که بیش‌ترین جمعیت جوان نسبت به جمعیت کل را در کشور دارد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). آشکار است که زمینه‌سازی برای بهره‌گیری از ظرفیت این نیروی انسانی عظیم و بااستعداد می‌تواند نقش مهمی در توسعه استان ایفا کند و به عکس، کم‌توجهی و عدم برنامه‌ریزی اصولی برای این قشر، نتایج ناخوشایندی را از جمله در حوزه فرهنگ و هنر به دنبال خواهد داشت. در همین راستا، یکی از مشارکت‌کنندگان در پژوهش ما بر این باور بود که:

نیروی جوان ما یک فرصت هست، چون پر از انرژی و فعال هست، ولی اگر مسئولان از این جوانان غفلت کنند و نتوانند خلأهای فرهنگی را برایشان پر کنند، کشورهای خارجی این کار را خواهند کرد. همه ما در یک کشور هستیم، از هر قومی و مذهبی که باشیم با وجود تفاوت‌ها، با هم دلی می‌توانیم مشکلات را حل کنیم تا ما و نسل بعد از ما در آرامش

کنار هم باشند. استان مختص یک عده خاص نیست و از برای همه هست. دشمن برای هم‌دلی مردم برنامه دارد و سوای مذهب وحدت، آرامش مردم ما را هدف قرار داده است. خوش‌بختانه مردم ما هوش‌یار هستند و می‌دانند هم‌دلی و مهربانی بهتر از دعوا و ناآرامی است (مشارکت‌کننده شماره ۱۰).

تهاجم فرهنگی و نفوذ فرهنگ بیگانه

بدیهی است که تهاجم فرهنگی بدون بسترسازی مناسب برای رسیدن به اهداف ممکن نیست؛ اگر همه لوازم تهاجم فرهنگی فراهم شود، ولی شرایط و بستر مناسب وجود نداشته باشد، در واقع تلاش‌های پیشین ناکام می‌ماند و برعکس چنان‌چه، بر اثر عوامل متعدد، بستر و شرایط مناسب و مساعد وجود داشته باشد یا ایجاد شود، دیگر جلوگیری از نفوذ تفکر بیگانه و پیش‌گیری از مسخ فرهنگ خودی بسیار مشکل خواهد بود (مجلل چوبقلو، ۱۳۹۲: ۶۲). خاصه در ارتباط با کشورمان زمانی این بستر آماده می‌شود که مؤلفه‌های فرهنگ و هنر ایرانی در حال کم‌رنگ شدن باشد. در این بین، یکی از مناطق ویژه ایران که توأمًا هم به لحاظ فرهنگی و هنری غنی بوده و هم دارای عناصر و مؤلفه‌های فرهنگی فرامنطقه‌ای و حتی بین‌المللی بوده سیستان و بلوچستان است.

به باور عمده مشارکت‌کنندگان پژوهش حاضر فرهنگ و هنرهای بومی سیستان و بلوچستان به‌طور روزافزونی در حال فراموشی و جای‌گزینی با مؤلفه‌های غیربومی و وارداتی است. به‌عنوان مثال، تغییراتی که امروزه در مُد و لباس مردم استان شاهد هستیم نمونه بارز تأثیرپذیری از مُدهای ناهمسو با فرهنگ بومی و محلی این استان است. در همین راستا، یکی از مصاحبه‌شوندگان تأکید داشت که: «لباس بلوچی امروزه به سمت مُدگرایی رفته و اصلِ دوخت لباس در حال از بین رفتن است» (مشارکت‌کننده شماره ۴).

در همین باب و به اعتقاد وی:

تهدید دیگری که امروز داریم درمورد کم‌رنگ شدن زبان بلوچی است. امروز روحانیون و علمای ما در اجتماعات، مساجد و... به ندرت به زبان بلوچی صحبت می‌کنند. در صورتی که باید زبان اصیل بلوچی را حفظ کنند، چون ریشه آن در زبان اصیل آریایی ایرانی است و از طرفی این زبان نسل به نسل حفظ می‌شود، اگر ما در خواندن و نوشتن نیز از زبان بلوچی استفاده کنیم (مشارکت‌کننده شماره ۴).

مسئله فوق‌الذکر در ارتباط با سایر مؤلفه‌های فرهنگ و هنر بومی استان نیز مصداق می‌یابد. سالارزایی و همکاران او (۱۳۹۲) پژوهشی در همین زمینه انجام داده‌اند و برای مثال یافته‌های آنان درباره میزان شناخت شهروندان استان از شاعران محلی و جوانان سیستانی و بلوچستانی نشان می‌دهد که قریب به ۷۰ درصد پاسخ‌گویان شناخت ضعیف

و بسیار ضعیفی در این زمینه دارند. آن‌ها همچنین می‌نویسند که نسل امروز شناخت کافی از شاعران و نوازندگان سنتی استان ندارد و از موسیقی غربی بیش‌تر استقبال می‌کند و این البته زنگ خطری برای فرهنگ و هنرهای بومی - محلی است.

بدیهی است که باید به سلايق و علايق گوناگون رسمیت داد و به انتخاب‌های متنوع شهروندان احترام گذاشت، لکن مسئله تهاجم فرهنگی و نفوذ فرهنگ بیگانه در این‌جا بیش‌تر ناظر به نوعی جریان مخرب است که فرهنگ‌های بومی و محلی را تحت الشعاع خود قرار داده است و آن‌ها را تا حد زیادی تنزل می‌دهد.

رواج بی‌ضابطه فضای مجازی و بهره‌گیری نادرست از شبکه‌های اجتماعی

ظهور تکنولوژی‌های نوین ارتباطی در عصر حاضر، به همراه تحولاتی که در فضای مجازی به وجود آورده است، بسیاری از کارکردهای خانوادگی و اجتماعی را متحول کرده است. فضای مجازی می‌تواند هم در جهت مثبت و هم منفی به کار گرفته شود. این فضا به دلیل محبوبیت در بین نوجوانان و جوانان از اهمیت خاصی برخوردار است و آسیب‌های ناشی از آن گریبان‌گیر این قشر و به‌طور کلی جامعه و خانواده‌ها شده است. شهروندان استان سیستان و بلوچستان نیز یکی از استفاده‌کنندگان فضای مجازی هستند و البته از آسیب‌های این فضا به دور نمانده‌اند. در این راستا یکی از مشارکت‌کنندگان پژوهش بیان می‌داشت:

فضای مجازی بر روی مردم اثر گذاشته و یک تهدید شده است. دور شدن مردم از فضای هنری بزرگ‌ترین تهدید است. در گذشته مادر بزرگ‌ها از طریق قصه‌گفتن بچه‌ها را دور هم جمع می‌کردند. سعدی‌خوانی و حافظ‌خوانی را داشتیم، اما الان کم‌رنگ شده و از بین رفته است. تکنولوژی امروز آدم‌ها را از هم دور کرده و کتاب خواندن کم شده است. نشستن با خانواده بر سر یک سفره، فرصتی بود که با هم گفت‌وگو می‌کردند، اما الان گفت‌وگو از بین رفته است (مشارکت‌کننده شماره ۱۹).

در مجموع، آنچه در این‌جا بر آن تأکید می‌شود نه نفی فضای مجازی، بلکه انتقاد از رواج بی‌ضابطه فضای مجازی و بهره‌گیری نادرست از شبکه‌های اجتماعی است.

بازشناسی اهم نقاط قوت حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان

علی‌رغم وجود نقاط ضعف و تهدیدها، حوزه فرهنگ و هنر استان سیستان و بلوچستان همواره حوزه‌ای سرشار از نقاط قوت و فرصت‌ها بوده است که توجه و بهره‌گیری متناسب از آن‌ها بدون شک می‌تواند نقش بسزایی در توسعه فرهنگی و اجتماعی این ناحیه ایفا کند. باری، از آن‌جا که نقاط قوت بیش‌تر ناظر به عوامل درونی و فرصت‌ها بیش‌تر ناظر به

عوامل بیرونی است، در ادامه و به صورت تفکیک شده به هر یک از این ابعاد پرداخته خواهد شد. حسب یافته‌های پژوهش و مصاحبه با تعدادی از صاحب نظران این حوزه، می‌توان به اهم نقاط قوت سیستان و بلوچستان در زمینه فرهنگ و هنر به شرح زیر اشاره کرد:

جدول ۳-۴. مضامین و مفاهیم محوری برگرفته از یافته‌های پژوهش در ارتباط با نقاط قوت حوزه فرهنگ و هنر

ردیف	مضمون اصلی	مفاهیم محوری (مصادیق برگرفته از گفت‌وگو با صاحب نظران)
۱	پیشینه فرهنگی و تمدنی غنی	استانی با پیشینه‌ای خوب به لحاظ آداب، سنن، اخلاقیات و... که باید مورد توجه قرار گیرد.
۲	وجود تنوعات جغرافیایی و طبیعی	از شمال تا جنوب استان، گوناگونی‌های زیادی به لحاظ جغرافیایی و طبیعی وجود دارد که می‌تواند زمینه‌ای برای توسعه گردشگری باشد.
۳	وجود ظرفیت‌ها و استعداد‌های انسانی قابل توجه	سیستان و بلوچستان جوان‌ترین استان کشور است و این را باید به مثابه یک نقطه قوت و فرصت دید.

(منبع: یافته‌های پژوهش)

پیشینه فرهنگی و تمدنی غنی

چنان‌که در فصل دوم به برخی از ویژگی‌های مهم فرهنگ و تمدن مردم سیستان و بلوچستان اشاره شد، این مردمان در بستر پیشینه‌ای فرهنگی و تمدنی غنی هویت می‌یابند. آداب و سنن مردم استان سیستان و بلوچستان بخشی از هویت فرهنگی مردم است. این آداب و سنن شامل آیین‌ها، مناسک، پوشش، موسیقی و دیگر مواردی است که طی سالیان متمادی ساخته و پرداخته شده و بخشی از زندگی جمعی این مردمان را تشکیل داده است. در این بین، هنر بومی و ادبیات عامه سیستانی‌ها و بلوچستانی‌ها همواره فضایی برای بازنمایی عناصر ارزش مند فرهنگ و هنر مردمان این خطه بوده است؛ از این رو، علاوه بر ادیبان و هنرمندان گذشته، هنرمندان معاصری را می‌توان شناسایی کرد که ارج گذاری به آن‌ها و فراهم‌سازی زمینه‌های مناسب برای تولید آثارشان، می‌تواند رخدادی مثبت ارزیابی شود.

در استان سیستان و بلوچستان برخی از اعیاد و جشن‌های ملی و مذهبی بسیار باشکوه برگزار می‌شود. عید نوروز در این ناحیه با نام جشن بهارگاه معروف است و همه‌ساله

در فصل بهار برگزار می‌شود، اما علاوه بر این، اعیاد مذهبی نظیر عید سعید فطر و قربان بسیار باشکوه و با مراسم خاصی برگزار می‌شود. موسیقی بومی و ترانه‌های فولکلور مردم سیستان و بلوچستان نیز ظرافت ویژه‌ای دارند. ترانه‌های محلی بلوچ‌ها بیش‌تر در مراسم‌هایی همچون جشن عروسی و مخصوصاً عید سعید فطر خوانده می‌شود. ترانه‌های محلی سیستان نیز نمایانگر زندگی مادی و معنوی مردم این سرزمین است. اکثر این ترانه‌ها ارتباط مستقیمی با محیط طبیعی، شیوه زندگی و باورهای دینی و اعتقادی مردم دارند.

یکی دیگر از بنیان‌های فرهنگی مهم در این خطه خانواده است؛ ارزش‌های خانوادگی همچون ارج‌گذاری به بزرگان خانواده و در سطحی کلان‌تر بزرگان قومی و طایفه‌ای، از ویژگی‌های بارز فرهنگ مردم سیستان و بلوچستان است. در همین راستا، می‌توان جایگاه شخصیت‌ها و گروه‌های مرجع را به‌عنوان استحکام‌بخش ساختار اجتماعی در این ناحیه برجسته ساخت. اهمیت این گروه‌ها تا حدی است که اغلب، و به‌طور تاریخی، هرگونه مسئله‌ای از ره‌گذر تدابیر آن‌ها مدیریت می‌شده است. در همین راستا، یکی از مشارکت‌کنندگان بیان می‌داشت که:

فرهنگ مهمان‌نوازی و پیروی از علما، ریش‌سفیدان و سرداران در وجود مردم ما است. در استان ما آمار طلاق پایین است، با این‌که جزء جوان‌ترین استان‌های کشور هستیم؛ چون فرهنگ خانواده دارای احترام است (مشارکت‌کننده شماره ۱۲).

البته سُنّت‌ها و رسوم ویژه‌ای همچون سُنّت «بجار» به معنی همراهی و تعاون در امور خیر یا «میار جل» که اشاره به قبول پناهندگی و حمایت از مظلومان مطرود دارد نیز در همین راستا قابل فهم است.

نگاه به برخی از صنایع دستی مردم سیستان و بلوچستان نیز نشانگر هنرهای ریشه‌دار است که هم نشان‌دهنده جهان‌بینی خاص این مردمان است و هم به‌عنوان عناصری کارکردی در زندگی روزمره‌شان جایگاه داشته است و دارد. به زعم اغلب مشارکت‌کنندگان پژوهش، این صنایع و هنرها اگرچه امروز کم‌تر مورد توجه است، لکن می‌توان و باید آن‌ها را چونان فرصت‌هایی ذی‌قیمت به شمار آورد. ما به این موضوع بازخواهیم گشت.

وجود تنوعات جغرافیایی و طبیعی

اقلیم می‌تواند به‌عنوان عاملی مهم در نگه‌داشت مردمان یک منطقه و جذب دیگران بدان‌جا مطرح باشد. خاصه آن‌که این مؤلفه را می‌توان مؤلفه‌ای تأثیرگذار در برقراری ارتباطات میان فرهنگی و از ره‌گذر اموری چون گردشگری دانست. از این منظر، سیستان و بلوچستان

را می‌توان استان چهار فصل دانست؛ به این معنی که حتی در سردترین ماه‌های سال، بخش‌هایی از آن در معتدل‌ترین هوا قرار دارد و هم‌زمان می‌توان در نقاط مختلفی از آن شرایط آب و هوایی گوناگونی را تجربه کرد. یکی از مشارکت‌کنندگان در همین زمینه بیان می‌داشت:

آب و هوای جالبی در استان داریم؛ چابهار را با هوای بهاری و بلوچستان را با مناطق استوایی داریم. اکثر مناطق بلوچستان سرسبز است و در سیستان هم پتانسیل‌های قابل توجهی داشته‌ایم و داریم (مشارکت‌کننده شماره ۱۳).

در سیستان و بلوچستان همچنین می‌توان به گوناگونی‌های جغرافیایی دیگری اشاره کرد که نشان‌دهنده وسعت چشمگیر این ناحیه است: بخشی از آن دشت، بخشی کوهستان، بخشی نیز دریا و ساحل است. این منطقه همچنین گونه‌های گیاهی و جانوری بی‌شماری را در خود جای داده و بسیاری از بخش‌های آن کاملاً دست‌نخورده و بکر است. این محیط جغرافیایی جدای از آن‌که همواره الهام‌بخش اهالی فرهنگ و هنر استان بوده، همچنین می‌تواند باعث حضور دیگر مردمان در این ناحیه و بهبود ارتباطات میان فرهنگی شود و دستاوردهای مثبتی از جمله در حوزه فرهنگ و هنر استان داشته باشد.

وجود ظرفیت‌ها و استعداد‌های انسانی قابل توجه

ایران، با توجه به ترکیب جمعیتی‌اش، یکی از جوان‌ترین کشورهای دنیا است. بنا بر این بهترین و مناسب‌ترین شرایط را برای رسیدن به توسعه و پیشرفت در تمامی حوزه‌های علمی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی دارد. لذا با سرمایه‌گذاری در امر آموزش و پرورش نسل جوان می‌تواند پیش‌تاز توسعه همه‌جانبه در جهان باشد (خیاط سرکار، ۱۳۹۴: ۲۴۷).

طبق آمار و شاخص‌های موجود، سیستان و بلوچستان هم‌اکنون جوان‌ترین استان کشور است؛ به طوری که بیش از ۶۵ درصد از جمعیت کل استان را افراد زیر ۳۰ سال تشکیل می‌دهد. بی‌تردید اگر از این نیروی جوان در راستای تقویت فرهنگ و هنر استان، به خوبی و با توجه به تخصصشان، استفاده شود، سرباری نیروی جوان و بار تکفلشان بر خانواده کم‌تر می‌شود و استان سیستان و بلوچستان به توسعه فرهنگی و هنری می‌رسد. این در حالی است که به گفته تمامی کارشناسان و صاحب‌نظران مشارکت‌کننده در این پژوهش نسل جوان استان استعداد وافری در یادگیری سریع و صحیح آموزه‌های فرهنگی و هنری دارد و از این حیث همواره پیش‌گام بوده‌اند.

جوانان و نوجوانان استان سیستان و بلوچستان در زمینه ادبیات استعداد خوبی دارند. من در انجمن زابل و زاهدان فعالیت داشتم و شاهد این بودم که هنرجویان استعداد خوب

و شگرفی در ادبیات دارند. آن‌ها بدون این که آموزش خاصی ببینند در خلق واژه‌ها استعداد خاصی دارند، اما رشد نمی‌کنند چون آموزش نمی‌بینند (مشارکت‌کننده شماره ۱۵). این در حالی است که به تعبیر یکی از صاحب‌نظران:

کارهای فرهنگی و هنری در استان ما متأثر از فضای سیاسی است و از طرفی استان ما محروم است و نگاه چندانی به آن نشده است. ما می‌توانیم از طریق انجمن‌های مردم‌نهاد به صورت خودجوش فعال باشیم. سرمایه‌گذاران باید روی نخبگان علمی سرمایه‌گذاری کنند و باید به جوانان امکانات لازم را بدهند (مشارکت‌کننده شماره ۴).

بازشناسی اهمیت فرصت‌های پیش‌روی حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان

همسو با نقاط قوتی که پیش‌تر بدان‌ها اشاره شد، می‌توان به فرصت‌هایی اشاره کرد که همچون بسیاری از حوزه‌ها پیش‌روی حوزه فرهنگ و هنر سیستان و بلوچستان قرار دارد و بی‌تردید بهره‌گیری شایسته و بایسته از آن‌ها می‌تواند سهم بسزایی در توسعه استان از این حیث داشته باشد. در ادامه، دو مورد از مهم‌ترین فرصت‌هایی را که مدنظر مشارکت‌کنندگان این پژوهش بوده است، تشریح می‌کنیم.

جدول ۴-۳. مضامین و مفاهیم محوری برگرفته از یافته‌های پژوهش در ارتباط با فرصت‌های حوزه فرهنگ و هنر

ردیف	مضمون اصلی	مفاهیم محوری (مصادیق برگرفته از گفت‌وگو با صاحب‌نظران)
۱	وجود قابلیت‌ها و امکانات صدور عناصر فرهنگی و هنری	سیستان و بلوچستان به آب‌های آزاد متصل است و در یک محور تجاری قابل توجه قرار دارد که می‌توان از آن برای صدور عناصر فرهنگی و هنری استفاده کرد.
۲	وجود زیست‌بوم دانش‌بنیان و صنایع خلاق فرهنگی - هنری	امروز این استان از معدود استان‌هایی است که در آن شاهد استقرار خوب شرکت‌های دانش‌بنیان و خلاق هستیم.

(منبع: یافته‌های پژوهش)

وجود قابلیت‌ها و امکانات صدور عناصر فرهنگی و هنری

یکی از طرح‌های توسعه‌ای قابل پیگیری در ناحیه در دست مطالعه طرح موسوم به «توسعه محور شرق» است که در نیمه دوم دهه ۶۰ شمسی مطرح شد و تاکنون نیز محل استناد و برنامه‌ریزی بوده است. این طرح کریدور ترانزیتی شرق کشور ایران را از ورودی بندر چابهار تا نقاط خروجی مرزهای شمالی کشور ترسیم می‌کند. به‌طور کلی، مهم‌ترین هدف طرح توسعه محور شرق را باید در افزایش نقش و سهم کشور در ترانزیت کالا و حمل و نقل

بین‌المللی، ارتقای سطح درآمد، افزایش شاخص‌های توسعه‌ای و... دانست. توجیه این طرح نیز بر اساس موقعیت ژئواستراتژیک، دسترسی به آب‌های آزاد و همجواری مرزی سیستان و بلوچستان با تعدادی از کشورهای منطقه است. بنا بر این، تقویت محور شرق جدای از آن‌که می‌تواند زمینه را برای بهبود وضعیت زیرساخت‌های اقتصادی منطقه فراهم سازد، مجال مناسب برای صدور عناصر فرهنگی و هنری این ناحیه است.

رویکردی که در چند سال اخیر ایجاد شده، همچون محور شرق و توسعه مکران، خوب است و حداقل سرمایه‌گذاری قابل توجهی برای زیرساخت‌های فرهنگی و توسعه صادرات می‌توانیم داشته باشیم (مشارکت‌کننده شماره ۱۸).

علاوه بر این، امروزه دسترسی به فضای مجازی و ابزارهای ارتباطی نوین موجب شده است تا فضای مناسبی برای توسعه فرهنگی و هنری و البته صدور خلاقانه محصولات فرهنگی و هنری به وجود آید.

فضای مجازی در معرفی و عرضه هنر و فرهنگ در این چند سال اخیر سهم داشته است. حتی رشدهایی را نیز در این زمینه شاهد بوده‌ایم. هنرمندان ما توانسته‌اند آثار هنری خود را از طریق فضای مجازی بفروشند و به جاهای دیگر بفرستند (مشارکت‌کننده شماره ۱۳).

وجود زیست‌بوم دانش‌بنیان و صنایع خلاق فرهنگی – هنری

یکی از زمینه‌های توسعه جوامع امروزی در تمامی ساحت‌ها، بی‌تردید وجود زیست‌بوم دانش‌بنیان است. منظور از زیست‌بوم دانش‌بنیان فضایی است که در آن از اصول علمی، و به ویژه فناوری‌های نو، در راستای ایجاد زنجیره ارزش استفاده شود و جدای از ثروت‌آفرینی اقتصادی، زمینه‌های تأثیرگذاری اجتماعی نیز فراهم شود. یکی از اضلاع اساسی زیست‌بوم دانش‌بنیان صنایع خلاق فرهنگی و هنری است. در حقیقت، در جهان امروز، بیش از پیش، ملت‌ها و البته دولت‌ها به نقش و اهمیت سرمایه‌های فرهنگی خود، به مثابه مزیتی رقابتی برای تمایزبخشی و تشخیص‌یابی در عرصه‌های مختلف، آگاهی یافته‌اند. هم‌اینک این سرمایه‌ها از قالب‌های فردی و تجسدیافته که فقط افراد را منتفع می‌سازد خارج شده‌اند و به‌عنوان عاملی تأثیرگذار در رقابت‌های استراتژیک جهانی و موازنه‌های قدرت شناخته می‌شوند (فیلیپس و شوکلی، ۲۰۱۰: ۱۱۱ - ۹۲). از همین رو است که امروزه سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی هدف‌مند در زمینه صنایع فرهنگی به یکی از کلیدی‌ترین حوزه‌های مورد توجه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان تبدیل شده است. بر این اساس، به ویژه در طی دو دهه اخیر، شاهد سرمایه‌گذاری و رونق قابل توجه صنایع

موسوم به «صنایع خلاق فرهنگی» و حمایت بخش‌های دولتی و خصوصی از آن بوده‌ایم. صنایع خلاق به مجموعه خاصی از صنایع اطلاق می‌شود که ماده اولیه آن‌ها خلاقیت فردی یا جمعی انسان‌ها یا همان سرمایه‌های فرهنگی و هنری ایشان است (کی‌قبادی و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۴). بنا بر این، صنایع خلاق فرهنگی توأمأً دو هدف اصلی را دنبال می‌کند: افزایش سطح درآمد و بهبود رفاه از یک‌سو، و توسعه فرهنگی و ارتقای هویتی از سوی دیگر.

در حقیقت، رونق صنایع خلاق در بین مردم یک کشور، جدای از ترغیب آن‌ها به «بروز خلاقیت‌ها»، ارتباط مستقیمی با «میزان مصرف فرهنگی» ایشان دارد و به تبع باعث «بهبود سرمایه‌های فرهنگی و نمادین» در بین آحاد جامعه می‌شود. این امر بدون‌شک تأثیر ویژه‌ای در افزایش عزت‌نفس عموم جامعه و ارتقای سلیقه آنان دارد. این یک بازی بُردبُرد برای تمامی ذی‌نفعان اعم از سیاست‌گذاران، تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان است.

شواهد موجود حاکی از آن است که در نسبت با سایر استان‌های کشور، سیستان و بلوچستان از موقعت خوبی در زمینه استقرار زیست‌بوم دانش‌بنیان و توسعه صنایع خلاق فرهنگی و هنری برخوردار است، تا حدی که به گفته سید محمدحسن سجادی نیری (۱۳۹۹)، دبیر ستاد توسعه فناوری‌های نرم و هسویت‌ساز معاونت علمی و فناوری ریاست‌جمهوری، «این استان جزء پنج استان برتر کشور از حیث تعداد شرکت‌های خلاق احراز صلاحیت شده است».

در همین راستا، فرید شاهرادی (۱۳۹۸)، مدیر مرکز نوآوری صنایع خلاق پارک علم و فناوری استان سیستان و بلوچستان، اذعان داشت که محصولات دانش‌بنیان و خلاق این استان اکنون به سایر کشورها هم صادر می‌شود.

افتتاح نخستین خانه خلاق صنایع‌دستی کشور در زاهدان در تابستان سال ۱۳۹۹ نیز خود مؤید وجود فرصت‌های قابل‌توجهی از این حیث است و می‌توان آن را تکمیل‌کننده زنجیره‌ای دانست که در مجموع به توسعه فرهنگی و هنری در این خطه کمک خواهد کرد.

بازشناسی اهم خواسته‌ها و نیازهای حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان

نظر به آنچه تا بدین جا مطرح شد، و متناسب با دیدگاه صاحب‌نظران حوزه

فرهنگ و هنر استان، در نهایت می‌توان از مهم‌ترین خواسته‌ها و نیازهای فرهنگی و هنری سیستان و بلوچستان به شرح زیر نام برد.

جدول ۵-۳. مضامین و مفاهیم محوری برگرفته از یافته‌های پژوهش در ارتباط با خواسته‌ها و نیازهای حوزه فرهنگ و هنر

ردیف	مضمون اصلی	مفاهیم محوری (مصادیق برگرفته از گفت‌وگو با صاحب‌نظران)
۱	بازاندیشی در گفتمان‌ها و نگرش‌های فرهنگی کلیشه‌ای	نگاه ایدئولوژیک و امنیتی باید جای خود را به یک نگاه منطقی و واقع‌بینانه بدهد.
۲	سرمایه‌گذاری و حمایت از جوانان و فعالان حوزه فرهنگ و هنر	وجود جمعیت جوان و سرشار از استعداد در این استان نیازمند سرمایه‌گذاری و حمایت است.
۳	اهتمام به تقویت هنرستان‌ها، کارگاه‌های تولید هنری و فعالیت‌های محصول‌محور	هنرمندان ما باید بر اساس داشته‌های فرهنگی و هنری خود دست به تولید بزنند و کپی‌برداری صرف نکنند.
۴	حمایت از تولیدکنندگان بومی محتوا نظیر آثار نمایشی و مستند	برای تغییر تصویری که از این استان در ذهن‌ها شکل گرفته است باید با حمایت از هنرمندان بومی به سمت تولید آثار واقع‌بینانه‌تر رفت.
۵	انتخاب مدیران جهادی متعهد و متخصص	مهم‌ترین نیاز ما داشتن مدیران دل‌سوز فرهنگی و جهادی است که در میان مردم زندگی کنند و از نیازهای آنان در حوزه فرهنگی و هنری آگاه باشند.

(منبع: یافته‌های پژوهش)

بازاندیشی در گفتمان‌ها و نگرش‌های فرهنگی کلیشه‌ای

شناخت ما نسبت به پدیده‌ها همواره مبتنی بر مشاهدات یا لمس شخصی واقعیت‌ها نیست؛ ما اغلب فرصت تجربه‌ی تمامی امور را نداریم و بر این اساس، ارتباطمان با پدیده‌ها و موضوعات اغلب ناشی از تصاویری است که در ذهن داریم. این تصورات را می‌توان

«تصورات قالبی» یا همان «نگرش‌های کلیشه‌ای» دانست. این تصورات و نگرش‌ها بیش از آن‌که برآمده از واقعیت‌های عینی و منتج از آن تلقی شود، حاصل تصورات ذهنی انسان‌ها است که البته از جوانب مختلف جهت‌دهی شده است و دیدگاه‌های ما را نسبت به جهان پیرامونی مان شکل می‌دهد. این تصاویر ذهنی نشانه‌هایی را بازنمایی می‌کند که ما به عنوان خصیصه‌های گروه‌های اجتماعی و اعضای آن‌ها تلقی می‌کنیم. بنا بر این، هنگامی که به آن گروه فکر می‌کنیم، آن خصیصه‌ها ناخودآگاه به ذهنمان خطور می‌کند (نظری، ۱۳۹۱: ۶۶؛ به نقل از امودیو و لیبرمن، ۲۰۰۹ و سمین، ۲۰۰۹).

از سویی، فضای منتج از این تصورات و نگرش‌ها، ذهنیت و عملکرد مردمانی را که این فضا له یا علیه آن‌ها شکل گرفته است نیز تحت‌تأثیر خود قرار می‌دهد. به عبارت دیگر، این فضاگاهی مبتنی بر برداشت‌های مثبت از یک گروه یا اجتماع و گاه نیز ممکن است ناشی از برداشت‌های منفی و مخدوش باشد. در شکل‌گیری این برداشت‌ها البته نمی‌توان نقش گفتمان‌های مسلط و رسانه‌های مروج این گفتمان‌ها را نادیده گرفت. منبع این گفتمان‌ها نیز گاه بیرونی و گاه از درون خود جامعه‌ای است که این تصورات نسبت به آن توسعه داده شده است. برای مثال در جامعه ایرانی، نهادهایی مانند آموزش و پرورش، صداوسیما، سینما و سایر رسانه‌های جمعی نقش مهمی در ایجاد این تصورات و برداشت‌ها داشته‌اند.

از طرفی، و خاصه در ارتباط با جامعه‌ای چون سیستان و بلوچستان، برخی نهادها و پایگاه‌های سنتی درونی مانند ایل و طایفه یا مذهب و کانون‌های دینی زمینه توسعه گفتمان‌های ویژه‌ای را فراهم آورده‌اند که خود سهمی انکارناپذیر در شکل‌دهی به فضاها و ذهنی و عملکردی این جامعه ایفا می‌کنند. ما در فصل نخست به برخی از این گفتمان‌ها و تلاش‌های هویت‌بخش آن‌ها اشاره کرده‌ایم.

سرمایه‌گذاری و حمایت از جوانان و فعالان حوزه فرهنگ و هنر

همان‌طور که در بخش‌های گذشته اشاره شد، ساخت جمعیتی کشورمان ایران و به تبع آن سیستان و بلوچستان ساختی کاملاً جوان است. عدم توجه به نیازهای این نسل و بی‌توجهی به شکوفایی استعدادهای آنان بی‌تردید می‌تواند موجبات آسیب‌های متعدد از جمله ناامیدی، افسردگی، حتی بزه‌کاری و... را فراهم آورد (دهقانی و همکاران، ۱۳۹۰). این در حالی است که به باور عمده مشارکت‌کنندگان پژوهش حاضر جوانان این استان نسبت به فعالیت‌های فرهنگی و هنری کاملاً مستعدند و ضرورت سرمایه‌گذاری و حمایت از آنان کاملاً آشکار و محسوس است.

به تعبیر یکی از مشارکت‌کنندگان پژوهش:

دولت باید نهادهای فرهنگی و هنری تأسیس کند و جوانان را جذب کند تا جوانان دنبـال مشاغل کاذب نروند. باید از جوانان در زمینه‌های فرهنگی و هنری استعدادیابی شود. خود من اول نمی‌دانستم که در زمینه سیاسی مهارت دارم، اما بعدها به صورت خودجوش و در اثر ارتباطات اجتماعی و اظهارنظرهای دیگران متوجه شدم که در زمینه سیاسی استعداد دارم. ناگفته نماند ما اساتید نیز در زمینه محک زدن جوانان و استعدادیابی آنان کم‌کاری می‌کنیم. استادان باید دانش‌جویان خود را تشویق کنند. علاوه بر بخش دولتی، بخش خصوصی نیز باید در زمینه فرهنگی و هنری سرمایه‌گذاری کند و بازار هم باید صندوقی برای حمایت از کارهای فرهنگی و هنری بگذارد. نیاز است که نهادهای دولتی و نگاه امنیتی کم‌رنگ شود (مشارکت‌کننده شماره ۲۳).

از طرفی، یکی از دغدغه‌های جملگی مشارکت‌کنندگان پژوهش، معطوف به ضرورت حمایت‌های همه‌جانبه از هنرمندان و فعالانی است که در گذشته یا هم‌اکنون در حوزه‌های مختلف فرهنگ و هنر استان فعال بوده‌اند. در این راستا، یکی از مصاحبه‌شوندگان بیان می‌داشت که:

نیاز دیگر ما حمایت از هنرمندان ما است. خیلی از شعرا، بازیگران و سوزن‌دوزان ما بیمه نیستند. هنرمندان باید حمایت مادی و معنوی شوند [...] در برخی از شهرستان‌ها ما سینما نداریم که متولیان امور فرهنگی می‌توانند وام بلاعوض دهند تا سرمایه‌گذاران در ساخت سالن تئاتر، سینما و... سرمایه‌گذاری کنند و زیرساخت‌ها تکمیل شوند (مشارکت‌کننده شماره ۶).

اهتمام به تقویت هنرستان‌ها، کارگاه‌های تولید هنری و فعالیت‌های محصول‌محور

یکی از مسائل انکارناپذیر در حوزه تولیدات فرهنگی و هنری در مناطقی همچون سیستان و بلوچستان تداوم الگوهای تولید سنتی و بی‌توجهی به شیوه‌های نوین و تکمیل‌کننده زنجیره ارزش است. این در حالی است که در سال‌های اخیر شاهد پیشرفت به نسبت خوبی در زمینه گسترش آموزش‌های مهارتی و نیز استقرار زیست‌بوم دانش‌بنیان و صنایع خلاق در این منطقه هستیم. از طرفی، نگاه به محصولات موجود در پهنه مورد مطالعه نشان می‌دهد که آنچه رواج دارد عمدتاً محصولات وارداتی از سایر نقاط یا نسخه‌هایی کپی‌برداری شده است؛ امری که خود موجبات فراموشی فزاینده مؤلفه‌های بومی فرهنگ و هنر را فراهم می‌سازد. جدای از مشاهدات میدانی، برخی از پژوهش‌ها

مانند پژوهش سالارزایی (۱۳۹۲) نشان می‌دهد که ارزیابی اکثر پاسخ‌گویان نیز همسو با گزاره‌های فوق بوده است و آن‌ها رواج یا پای‌بندی به محصولات فرهنگی و هنری بومی در بین مردم استان را ضعیف و بسیار ضعیف ارزیابی می‌کنند. این در حالی است که - مطابق با آنچه در بخش‌های قبلی گفته شد - ظرفیت‌های خوبی در این حوزه وجود دارد که می‌توان با توسعه هنرستان‌ها و تقویت کارگاه‌های تولید هنری و فعالیت‌های محصول‌محور زمینه بهره‌برداری از آن‌ها را هم در جهت توسعه فرهنگی و هم در جهت توسعه اقتصادی و اجتماعی فراهم کرد. در ادامه گفته‌های برخی از مشارکت‌کنندگان این باره آمده است:

خیلی از هنرها به وادی فراموشی سپرده شده است. مثلاً در بلوچستان گردبافی یا لباس بافی را داشتیم که لباس‌های مردانه اندازه‌گیری و با پوست انار رنگ‌آمیزی می‌شد و در نهایت آماده پوشیدن می‌شد. در حدود پنجاه، شصت سال پیش این هنر بود. مردم برای خرید لباس به بازار نمی‌رفتند. زمین‌هایی که این کارگاه‌ها بر روی آن بود کارگاهی یا کرگهی نامیده می‌شدند، ولی الان وجود ندارد و منسوخ شده است. البته ما می‌توانیم و باید دوباره این‌ها را احیا کنیم (مشارکت‌کننده شماره ۲).

به مراکزی که از هنر حمایت کنند نیاز است. مثل هنرستان، نه هنرستان‌هایی که آموزش و پرورش دارد! چون این هنرستان‌ها به هنر بومی هیچ توجهی ندارند. آموزش و پرورش معمولاً دانش‌آموزانی را که هیچ رشته‌ای نمی‌آورند، به صورت اجباری به این سمت سوق می‌دهد. ما باید هنرستان‌هایی واقعی داشته باشیم که تولید هنر در آن‌جا صورت بگیرد (مشارکت‌کننده شماره ۱۸).

حمایت از تولیدکنندگان بومی محتوا نظیر آثار نمایشی و مستند

همان‌طور که در معرفی تهدیدهای استان سیستان و بلوچستان بیان شد، این استان به دلیل موقعیت جغرافیایی خاص خود و داشتن مرزهای مشترک با برخی از کشورها و مواجهه با مسائلی همچون اعتیاد، قاچاق مواد مخدر، قاچاق سوخت و...، اغلب با تصویری به شدت منفی بازنمایی شده است. این در حالی است که امروزه رسانه‌های جمعی و آثار نمایشی تأثیری ویژه در شکل‌دهی ادراکات و نگرش‌های شهروندان پیرامون یک موضوع دارند. رسانه‌ها در دنیای کنونی بسیار پیچیده‌اند و مانند شمشیری دولبه عمل می‌کنند و لذا می‌توانند کارکرد مثبت یا منفی داشته باشند. به نظر می‌رسد که این عملکرد در ارتباط با بازنمایی جغرافیا و نیز زیست جمعی مردم سیستان و بلوچستان چندان مثبت نبوده است (سیدامامی، ۱۳۸۷؛ کاروانی، ۱۳۹۸). این امر بی‌تردید بر روی فرصت‌های

مختلفی که می‌تواند برای توسعه این ناحیه وجود داشته باشد، تأثیرگذار خواهد بود. از جمله آن‌ها که نگرش سایر شهروندان ایرانی و حتی غیرایرانی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و میل آن‌ها را به حضور در این ناحیه کاهش خواهد داد. چه بسا همین مسئله یکی از عوامل مؤثر در وضعیت گردشگری این استان است و موجب شده است که استان سیستان و بلوچستان از نظر اقتصاد گردشگری در پایین‌ترین رتبه قرار بگیرد. البته، عکس این قضیه نیز امکان‌پذیر است؛ یعنی نمایش ظرفیت‌های موجود و افزایش اعتماد به نفس مردم محلی از یک سو و ترغیب دیگر گردشگران، سرمایه‌گذاران و... برای حضور در این استان از سوی دیگر. بنا بر این، ضرورت دارد تا نهادهای متولی از جمله وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و سازمان صداوسیما در این راستا از هنرمندان و تولیدکنندگان بومی و دغدغه‌مند در این زمینه حمایت‌های لازم را انجام دهند و مجال تولید آثار نمایشی و مستند را فراهم آورند. همچنین ضرورت دارد تا تهیه‌کنندگان غیربومی این نکته را مدنظر داشته باشند که افراد جامعه به‌طور کلی دارای مجموعه‌ای از عقاید خاص خویش هستند که ناشی از وابستگی‌های قومی، مذهبی، خانوادگی، و... آن‌ها است و لذا بایستی در تهیه و پخش برنامه‌ها از احکام قلبی و پیش‌داوری‌ها اجتناب کنند. به تعبیر یکی از مشارکت‌کنندگان پژوهش حاضر:

نیاز اول ما این است که نگاه بقیه ایرانیان به استان ما مثبت شود. برخی از مردم، استان ما را مأمّن مواد مخدر، قاچاق و شرارت می‌دانند، در حالی که استان ما فقط در یک مسیر ترانزیتی است [...] دادن مجوز به کنسرت‌های موسیقی به زبان بلوچی و پخش موسیقی به زبان بلوچی در رسانه‌ها برای ما یک نیاز است که باید رفع شود (مشارکت‌کننده شماره ۶).

انتخاب مدیران جهادی متعهد و متخصص

به بیان اکثر مشارکت‌کنندگان پژوهش حاضر، یکی از مسائل اساسی در حوزه فرهنگ و هنر که خود باعث اجرا نشدن بایسته برنامه‌های توسعه‌آفرین در این حوزه شده است، به کارگیری مدیرانی است که اغلب یا تخصص و آشنایی زیادی با حوزه فعالیت خود ندارند، یا عملکرد آن‌ها مبتنی بر احصای دقیق نیازها و متکی به خرد جمعی نبوده است. بنا بر این، از خواست‌ها و نیازهای اساسی فعالان فرهنگی و هنری در این استان انتخاب و به کارگیری مدیران جهادی متعهد و متخصصی است که با شناخت موانع و راه‌کارها، گسترش عدالت، شایسته‌سالاری، ارزش‌محوری و اخلاق‌مداری تلاش بی‌وقفه‌ای در به کارگیری مؤثر افراد، رفع و جبران خلاقانه چالش‌ها و کمبودها و نیز ایجاد ظرفیت‌های جدید با منابع و تشریفات حداقلی صورت دهند. در همین راستا، یکی از مشارکت‌کنندگان پژوهش بیان می‌داشت:

مهم‌ترین نیاز ما داشتن مدیران دل‌سوز فرهنگی جهادی است که در میان مردم زندگی کنند و از نیازهای آنان در حوزه فرهنگی و هنری آگاه شوند و بدانند مردم خواهان چه هستند. مدیران باید مسئله‌محور باشند و اول از مردم نیازسنجی کنند و بعد، بر اساس برنامه‌ریزی، مشکلاتشان را حل کنند. با جوانان جلسات هفتگی و ماهانه داشته باشند. طی بیست‌سالی که در حوزه فرهنگی کار کرده‌ام، بیش از پنجاه جلسه با مدیران گوناگون داشتیم که حرف‌های تکراری زده می‌شد و خروجی نداشتیم و اتفاق مثبت خاصی نیفتاد (مشارکت‌کننده شماره ۱۰).

یکی دیگر از مشارکت‌کنندگان نیز با تأکید بر ضرورت اتکای مدیران به خرد جمعی و در راستای طراحی برنامه‌هایی در چشم‌اندازهای مختلف زمانی می‌گوید:

باید برنامه‌ریزی‌های بلندمدت و کوتاه‌مدت داشته باشیم. باید کسانی که دغدغه هنر دارند در نشستی دوستانه گرد هم جمع شوند و از این‌ها برنامه بلندمدت بخواهیم. همایش‌های ما از بودجه کلان استفاده می‌کنند، اما بازدهی خوبی ندارند. ماحصل همایش باید به درد عامه مردم بخورد یا حتی شده به صورت تلفنی از افراد هنرمند و شاخص بخواهیم برنامه و راه‌کاری برای بهبود وضعیت هنری و فرهنگی در این استان بدهند (مشارکت‌کننده شماره ۱۴).

جمع‌بندی: از نقاط ضعف و تهدیدها تا ظرفیت‌ها و نیازهای حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان

توسعه اجتماعی و فرهنگی به‌مثابه نوعی از توسعه که از یک‌سو به تقویت و پویایی جامعه مدنی منجر شده و سازمان اجتماعی را بهبود می‌بخشد (جانسون، ۱۹۹۳: ۳)؛ به نقل از جباری، ۱۳۸۲: ۵۸)، و از سوی دیگر شاخص‌های فرهنگی یک جامعه مانند شاخص‌های مربوط به مصرف فرهنگی و... را تقویت می‌کند (گنجی و الماسی بیگدلی، ۱۳۹۱: ۱۷۵)، البته مستلزم دسترسی به تصویری قابل قبول از نقاط ضعف و تهدیدها، ظرفیت‌ها و فرصت‌ها و نیز خواست‌ها و نیازهای اجتماعی، فرهنگی و هنری یک جامعه است. بنا بر این، آنچه در این گفتار برای آن تلاش شد احصای این موارد از نقطه نظر برخی صاحب‌نظران حوزه‌های گوناگون فرهنگی و هنری در استان سیستان و بلوچستان اعم از اهالی رسانه و مطبوعات، کارشناسان قرآن و عترت، پژوهش‌گران تاریخ و ادبیات، هنرمندان عرصه سینما و نمایش، فعالان حوزه کتاب و نشر و... بود. نگارندگان در فصل آتی جمع‌بندی کاملی از این بحث، هم در پرتو آمار و داده‌های کمی موجود، هم با نگاهی دوباره به نقطه نظرات صاحب‌نظران و کارشناسان، خواهند داشت. لکن آنچه در این

مختصر و به‌عنوان جمع‌بندی این بخش می‌توان مطرح کرد ناظر به این مهم است که به زعم عمده مشارکت‌کنندگان پژوهش ضعف در زیرساخت‌های فرهنگی و هنری، عدم وجود وحدت نظر و رویه در حوزه فرهنگ و هنر، کمبود آگاهی‌های فرهنگی و هنری، در کنار کمبود بازار عرضه محصولات این حوزه، عدم آشنایی و برخورداری از حقوق اولیه در این حوزه، عدم حمایت شایسته از اهالی فرهنگ و هنر، همچنین همجواری مرزی با کشورهای بی‌ثبات سیاسی و بازنمایی منفی چهره استان، وجود شکاف‌های اجتماعی - فرهنگی و سیاسی، فقر، بیکاری و مشکلات معیشتی، عدم بهره‌گیری از ظرفیت نیروی انسانی جوان و بااستعداد، تهاجم فرهنگی و نفوذ فرهنگ بیگانه، در کنار رواج بی‌ضابطه فضای مجازی و بهره‌گیری نادرست از شبکه‌های اجتماعی از مهم‌ترین نقاط ضعف و تهدیدهای حوزه فرهنگ و هنر استان است. این در حالی است که این استان از نقاط قوت یا فرصت‌ها و ظرفیت‌های قابل توجهی برخوردار است و توجه به آن‌ها می‌تواند نقش مهمی هم در توسعه فرهنگی و هنری، هم در توسعه اجتماعی و اقتصادی استان ایفا کند؛ از جمله این موارد می‌توان به پیشینه فرهنگی و تمدنی غنی، وجود تنوعات جغرافیایی و طبیعی، وجود ظرفیت‌ها و استعدادهای انسانی قابل توجه، وجود قابلیت‌ها و امکانات صدور عناصر فرهنگی و هنری، وجود زیست‌بوم دانش‌بنیان و صنایع خلاق فرهنگی - هنری و... اشاره کرد.

فعالان فرهنگی و هنری استان، بر اساس آنچه آمد، به برخی از خواست‌ها و نیازها اشاره کرده‌اند که می‌تواند و باید مورد توجه سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و متولیان این حوزه در سطح ملی و استانی قرار بگیرد. بازاندیشی در گفت‌وگوها و نگرش‌های فرهنگی کلیشه‌ای، سرمایه‌گذاری و حمایت از جوانان و نخبگان حوزه فرهنگ و هنر، اهتمام به تقویت کارگاه‌های تولید هنری و فعالیت‌های محصول‌محور، حمایت از تولیدکنندگان بومی محتوا نظیر آثار نمایشی و مستند و انتخاب مدیران جهادی متعهد و متخصص از جمله این خواست‌ها و نیازها است.

بخش پنجم: بحث و نتیجه‌گیری

مقدمه

در این بخش تلاش شده است تا در وهله نخست بزرگ‌ترین نقاط ضعف و قوت حوزه فرهنگ و هنر استان سیستان و بلوچستان مشخص شود و سپس بر اساس نتایج به دست آمده، پیشنهادات و نیز اولویت‌های فرهنگی و هنری (کوتاه‌مدت و بلندمدت) با تمرکز بر بحث گسترش عدالت فرهنگی ارائه شود. برابری یا عدالت فرهنگی یکی از حوزه‌های مهم و البته فراموش‌شده نابرابری‌های منطقه‌ای است. این امر تا حدی ناشی از نگاه اقتصادمحور و کمی‌گرایانه به مقوله توسعه است. بر پایه چنین نگاهی آنچه بیش‌تر به‌عنوان شاخص سنجش توسعه مناطق در نظر گرفته می‌شود، میزان رشد آن‌ها به‌لحاظ اقتصادی، زیرساخت‌های عمرانی مانند راه‌ها و البته از حیث مؤلفه‌هایی همچون درآمد سرانه، نرخ تولید، بیکاری و... است. این در شرایطی است که در بستر جهانی شده امروز، توجه به جنبه‌های فرهنگی عدالت و توسعه در کنار جنبه‌های اقتصادی آن روزبه‌روز بیش‌تر مورد توجه قرار می‌گیرد. چه تفاوت مناطق مختلف به‌لحاظ توسعه‌ای، فقط ناظر به تفاوت آن‌ها در وضعیت اقتصادی یا درآمدی‌شان نیست و نابرابری‌ها همچنین منجر به ایجاد تفاوت‌هایی در دسترسی‌های فرهنگی گروه‌ها و جوامع مختلف می‌شود. برخی از صاحب‌نظران البته این نابرابری و عدم یا کمبود دسترسی‌ها را متأثر از جغرافیای فرهنگی و موقعیت ژئوپولیتیک مناطق می‌دانند؛ به این معنی که با افزایش فاصله مناطق از مرکز، میزان این دسترسی‌ها کم‌تر و کم‌تر می‌شود (دیویس، ۱۹۹۹). اما واقعیت این است

که صرف دوری و فاصله جغرافیایی از مرکز عامل عدم توسعه نیست، بلکه آنچه این موضوع را تشدید می‌کند اندیشه و نوع سیاست‌گذاری «مرکزگرایانه» است. در این صورت، ممکن است حتی در حوالی «مرکز»، شاهد افزایش «حاشیه‌ها»، «نامنی»، «فقر اقتصادی» و «فلاکت فرهنگی» باشیم. بنا بر این، بحث در «عدالت فرهنگی» بر سر توزیع عادلانه امکانات و البته فرصت‌هایی است که امکان شکوفایی قابلیت‌های فردی و گروهی را برای احاد جامعه و در هر کجا فراهم کند. بر این اساس و در یک برداشت کلی، عدالت فرهنگی را می‌توان توجه به نیازهای علمی، آموزشی، پژوهشی، هنری و اطلاعاتی طبقات و نواحی گوناگون جامعه و توزیع صحیح و منطقی توان‌مندی‌های موجود به تناسب این نیازها تعریف کرد (سیدآبادی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۰۶). باری، پژوهش حاضر با چنین نگاهی، طراحی و اجرا شده است و اینک در منزل آخر، ضمن جمع‌بندی یافته‌های خود، چشم‌اندازی را جهت زمینه‌سازی برای تحقق یک چنین عدالت فرهنگی در پهنه جنوب‌شرقی ایران ارائه می‌کند.

وضعیت فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان در پرتو شاخص‌ها و آمار

بر اساس داده‌هایی که پژوهش‌گران پژوهش حاضر موفق به گردآوری آن‌ها شده‌اند، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی از اصلی‌ترین متولیان حوزه فرهنگ و هنر استان است که در حال حاضر تقریباً در تمامی شهرستان‌های سیستان و بلوچستان فعال است. بیش‌ترین نیروی انسانی فعال در این نهاد البته در خود اداره کل یعنی در مرکز استان شاغل‌اند و جمعیت آن‌ها بالغ بر ۱۴۰ نفر است؛ این در حالی است که در هرکدام از ادارات شهرستان‌ها کم‌تر از ۱۰ نفر اشتغال رسمی یا پیمانی دارند. از سویی، به نظر می‌رسد وضعیت زیرساخت‌های فرهنگی و هنری این استان، که در مجموع شامل ۲۳ شهرستان است، همسویی چندانی با میزان جمعیت و وسعت سیستان و بلوچستان ندارد؛ به نحوی که در سال ۱۳۹۸، از این ۲۳ شهرستان، تنها ۱۱ شهرستان دارای مجتمع فرهنگی و هنری بوده‌اند و ۹ شهرستان نیز اصلاً فاقد زیرساخت مجتمع فرهنگی و هنری بوده‌اند. در همین چارچوب، شایان‌ذکر است که کل متراژ فضاهای فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان ۴۷۲/۰۷ مترمربع است، که با توجه به جمعیت استان (۲/۷۷۵/۰۱۴ نفر) به معنای سرانه ۱۷ متر مربع فضای فرهنگی و هنری به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر است. اگرچه استاندارد مشخصی برای مقایسه سرانه فضاهای فرهنگی و هنری استان و کشور تعریف نشده است، لکن سرانه فوق نسبت به جمعیت ذکرشده بسیار اندک به نظر می‌رسد.

با این همه، ارزیابی وضعیت فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان در یک چشم‌انداز تاریخی نشان می‌دهد که از سال ۱۳۵۷، مصادف با پیروزی انقلاب اسلامی ایران تا کنون، اغلب شاخص‌ها رشدی قابل توجه داشته‌اند. برای نمونه، آن چنان که در فصول گذشته آمد، تعداد مجتمع‌های فرهنگی و هنری یا فرهنگسراها در استان رشدی ۱۰۰ درصدی را نشان می‌دهد و این در حالی است که تا پیش از تاریخ مذکور هیچ‌گونه فضای قابل توجهی در استان وجود نداشته است. یا در همین چارچوب، بسیاری از شهرستان‌های استان که فاقد هرگونه فضای نمایشی بوده‌اند، هم‌اکنون از این موهبت برخوردارند و به‌طور کلی گنجایش سالن‌های سینما و نمایش در سیستان و بلوچستان نشانگر رشد بیش از ۲۵ درصدی است.

باری، مسئولان فرهنگی و هنری استان سیستان و بلوچستان علی‌رغم تأکید بر این نکته که توجه به حوزه فرهنگ و هنر به‌طور کلی توجهی شایسته نبوده است و این حوزه‌ها هیچگاه به طرز بایسته‌ای در نظام بودجه‌ریزی و تخصیص اعتبارات موردتوجه قرار نگرفته‌اند، لکن معتقدند که روند توسعه زیرساخت‌های فرهنگی و هنری استان روندی نسبتاً قابل قبول را، به ویژه در یک دهه اخیر، طی نموده است. گروه پژوهش بر اساس جایگاه همچنان پایین سیستان و بلوچستان در اغلب شاخص‌های مربوطه بر ضرورت سرعت گرفتن این روند تأکید دارد.

بزرگ‌ترین نقاط ضعف و چالش‌های حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان

به‌منظور یک نگاه از درون و عمیق‌تر به مسائل حوزه فرهنگ و هنر سیستان و بلوچستان، گروه پژوهش ضمن برقراری ارتباط با مجموعه‌ای از صاحب‌نظران بومی، گفت‌وگوهایی را با آن‌ها درباره نقاط ضعف و چالش‌ها و نقاط قوت و فرصت‌های حوزه مزبور داشته است که نتیجه آن احصای مواردی بود که در فصل گذشته اشاره شده بود. در این بین و به زعم عمده مشارکت‌کنندگان پژوهش «ضعف در زیرساخت‌های فرهنگی و هنری» یکی از بزرگ‌ترین نقاط ضعف و چالش‌های حوزه فرهنگ و هنر در این استان است که در عمل موجب شده است بسیاری از شهروندان استان کم‌ترین دسترسی را به امکانات این حوزه داشته باشند؛ این کمبود یا عدم دسترسی از سویی سبب شده است تا بسیاری از استعدادها بالقوه این استان امکان ظهور و بروز نیابند. چراکه می‌دانیم یکی از شرایط چنین امری، فراهم بودن شرایط مناسب برای پرورش استعدادها است. نقطه ضعف و چالش دیگری که از منظر بسیاری از مشارکت‌کنندگان پژوهش مشهود به

نظر می‌رسد «عدم وجود وحدت نظر و رویه در حوزه فرهنگ و هنر» استان است. این امر خود تا حدی ناشی از تعدد سازمان‌های فرهنگی و هماهنگی اندک بین آن‌ها، تحت نظارت و مدیریت نهادی واحد است. آن چنان که بسیاری از نهادهای فرهنگی زیرمجموعه دستگاه‌های اجرایی در عمل تعامل و همسویی چندانی با اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی ندارند و از سویی، به ویژه توزیع منابع مالی در سطح وسیعی از نهادهای این حوزه موجب شده است تا این اداره کل حتی به لحاظ تأمین اعتبار بسیاری از برنامه‌های خود با چالش مواجه شود. از طرف دیگر و در سطحی کلان‌تر، تعدد آیین‌نامه‌ها و بخش‌نامه‌هایی که گاه زائد و متناقض می‌نمایند، یکی از دلایل این امر به نظر می‌رسد. موضوعی که عدم وحدت رویه و سردرگمی در فعالیت‌ها و برنامه‌ها را تشدید می‌کند.

باری، «کمبود آگاهی‌های فرهنگی و هنری» در کنار «کمبود بازار عرضه محصولات این حوزه» از دیگر مواردی است که به نظر می‌رسد در این چارچوب قرار می‌گیرد. در ارتباط با مورد اول، وجود محدودیت‌ها و گاه تعصبات فرهنگی، کمبود آموزش‌های فرهنگی و نیز ضعف رسانه‌های جمعی در آگاهی‌بخشی به آحاد جامعه از جمله مهم‌ترین علل زمینه‌ای به نظر می‌رسد. از سویی، عدم عرضه بایسته محصولات حوزه فرهنگ و هنر، که تا حدی ناشی از همان ضعف در زیرساخت‌ها و نبود حمایت‌های لازم است، در این جا مهم به نظر می‌رسد. در همین راستا، «عدم آشنایی و برخورداری از حقوق اولیه» در این حوزه، چه از جانب آحاد جامعه و چه از جانب اصحاب فرهنگ و هنر، قابل توجه است. امری که در سطحی دیگر و همان طور که اشاره شد موجب «عدم حمایت شایسته از اهالی فرهنگ و هنر» شده است.

علاوه بر آن چه آمد، همچنین همجواری مرزی با کشورهای دچار بی‌ثباتی سیاسی؛ بازنمایی منفی چهره استان در رسانه‌های جمعی؛ وجود شکاف‌های اجتماعی - فرهنگی و سیاسی؛ فقر، بیکاری و مشکلات معیشتی؛ عدم بهره‌گیری از ظرفیت نیروی انسانی جوان و با استعداد؛ تهاجم فرهنگی و نفوذ فرهنگ بیگانه در کنار رواج بی‌ضابطه فضای مجازی و بهره‌گیری نادرست از شبکه‌های اجتماعی از دیگر نقاط ضعف و تهدیدهای حوزه فرهنگ و هنر استان است که توسط مشارکت‌کنندگان پژوهش حاضر بدان‌ها اشاره شده است.

بزرگ‌ترین نقاط قوت و فرصت‌های حوزه فرهنگ و هنر در استان سیستان و بلوچستان

به باور اغلب مشارکت‌کنندگان در پژوهش حاضر، علی‌رغم آن که سیستان و بلوچستان جایگاهی نازل در بسیاری از شاخص‌های توسعه فرهنگی و هنری دارد، لکن ظرفیت‌ها یا

نقاط قوت و فرصت‌های قابل‌توجهی نیز در این زمینه دارد که توجه به آن‌ها بی‌تردید می‌تواند نقش مهمی در بهبود وضعیت استان از این حیث ایفا کند. از طرفی، آن‌ها معتقدند بهبود وضعیت فرهنگی و هنری در استان می‌تواند شرایط را برای توسعه اقتصادی در این منطقه نیز فراهم کند؛ یا به عبارتی، این مؤلفه‌ها در یک ارتباط متقابل با یکدیگر قرار دارند. باری، آن‌ها پیشینه فرهنگی و تمدنی غنی؛ وجود تنوعات جغرافیایی و طبیعی؛ وجود ظرفیت‌ها و استعدادهای انسانی قابل‌توجه؛ وجود قابلیت‌ها و امکانات صدور عناصر فرهنگی و هنری؛ وجود زیست‌بوم دانش‌بنیان و صنایع خلاق فرهنگی - هنری و... را بزرگ‌ترین نقاط قوت و فرصت‌های موجود در حوزه فرهنگ و هنر استان سیستان و بلوچستان می‌دانند. چراکه می‌دانیم این پهنه جدای از قدمت طولانی‌اش و علاوه بر آن که مهد تمدن‌هایی کهن همچون شهر سوخته بوده است، همواره محل گردهم‌آیی گروه‌های قومی و مذهبی متفاوتی بوده است که در کنار یکدیگر رنگین‌کمانی از تنوعات فرهنگی را آفریده‌اند و اینک توسل به آن‌ها یا روزآوری و عرضه‌شان در سطح ملی و بین‌المللی و مبتنی بر مدل‌های نوآورانه می‌تواند تحولی اساسی در وضعیت فرهنگی و هنری این خطه به وجود آورد.

در حقیقت، این ظرفیت برای اهالی فرهنگ و هنر سیستان و بلوچستان وجود دارد تا با تأمل و بهره‌گیری از عناصر الهام‌بخشی همچون هنر، ادبیات و تاریخ خود دست به آفرینش‌هایی ماندگار بزنند. این امر باید از سوی سیاست‌گذاران و مدیران نیز به‌مثابه یک فرصت در نظر گرفته شود و زمینه‌های ارج‌گذاری و گسترش آن فراهم شود. این امر در شرایطی که این استان، به دلیل موقعیت ژئوپولیتیک خود، در یک شاهراه بین‌المللی قرار دارد و نیز به‌واسطه استقرار زیست‌بوم دانش‌بنیان امکان ابراز وجود در سطح بازارهای جهانی را دارد، اهمیتی دوچندان می‌یابد. به عبارت دیگر، بحث از عدالت فرهنگی در این‌جا ناظر به فراهم آوردن شرایط و زمینه‌هایی است که امکان بهره‌گیری بهینه از نقاط قوت و ظرفیت‌های فوق را تسهیل می‌سازد.

در حقیقت، یکی از اصول مهمی که باید در چارچوب عدالت فرهنگی به آن توجه نمود، اصل «تکثرگرایی» و ارج‌گذاری به گوناگونی‌هایی است که در یک پهنه فرهنگی وجود دارد. کثرت‌گرایی فرهنگی از یک‌سو هم‌راستا و مدافع ایده «تمرکززدایی» است و از سوی دیگر، در روزگاری که از هر جهت بر «یک‌سان‌سازی» و «استاندارد کردن» پای فشرده می‌شود، از ضرورت به رسمیت شناختن «تفاوت»ها دفاع می‌کند. میل به «تمايز»، البته می‌تواند به انواع «خاص‌گرایی‌های فرهنگی» منجر شود و در صورتی که موردتوجه قرار نگیرد در

انواعی از رویکردهای افراطی و چه بسا خشونت‌آمیز تجلی یابد. آن چنان که در ایران و البته در وسعتی بسیار بیش‌تر در برخی پهنه‌های فرهنگی مجاور نتایج آن را شاهد بوده‌ایم. این در حالی است که امروزه بسیاری از جوامع با آگاهی نسبت به ظرفیت‌های بی‌بدیل تنوعات فرهنگی خود، در جهت ایجاد ظرفیت‌های ارزش‌آفرین، در مسیر راهبردهایی قدم برمی‌دارند که تحت عناوین یا مفاهیم مختلفی همچون «جهان‌محلی شدن»، «صنایع خلاق فرهنگی» و... دسته‌بندی می‌شوند. راهبرد جهان‌محلی ناظر به بهره‌گیری از امکانات جهانی برای عرضهٔ وسیع محصولات محلی است و بر همین پایه، صنایع خلاق فرهنگی به دنبال کاربرست دانش و خلاقیت در جهت روزآوری محصولات مذکور و ایجاد ارزش افزوده برای آن‌ها است. از این منظر، نگاه به نقاط قوت و ظرفیت‌های فرهنگ و هنر استان سیستان و بلوچستان نشان می‌دهد که این استان جدای از آن‌که جلوه‌گاهی از گوناگونی‌های ارزش‌آفرین است، همچنین می‌تواند تجلی‌گاه تحقق عدالت فرهنگی و رفاه اجتماعی به‌واسطهٔ بهره‌گیری از داشته‌های خود باشد. به عبارت دیگر، به جای انتظار «واردات توسعه» برای پهنه‌هایی همچون سیستان و بلوچستان می‌توان و می‌باید با تسهیل شرایط خودشکوفایی برای بومیان محلی زمینه‌های «توسعهٔ درون‌زا» را برای آن‌ها فراهم کرد. ما به چگونگی این امر خاصه در ارتباط با حوزهٔ فرهنگ و هنر در چارچوب پیشنهادات عینی‌تر بازخواهیم گشت.

پیشنهادات و اولویت‌های فرهنگی و هنری کوتاه‌مدت

نظر به چشم‌اندازهای توسعه‌ای کشور و نیز اهتمام دستگاه‌های مسئول نسبت به گسترش عدالت و دسترسی‌های فرهنگی، می‌توان به مجموعه‌ای از پیشنهادات و اولویت‌های فرهنگی در دو سطح کوتاه‌مدت و بلندمدت اشاره کرد که مورد تأکید صاحب‌نظران محلی و از جمله مشارکت‌کنندگان پژوهش حاضر هستند. بر این اساس، از جمله پیشنهاداتی که در سطح کوتاه‌مدت همواره مطرح است، زمینه‌سازی برای تولید آثار فرهنگی و هنری، به ویژه توسط هنرمندان و نیز صنعت‌گران بومی، است. در این راستا، برخی مشارکت‌کنندگان بر تقویت هنرستان‌ها و آموزش‌گاه‌های هنری و حمایت از کارگاه‌های تولیدی تأکید داشته‌اند. این پیشنهاد از این رو اهمیت دارد که در این استان شاهد تعداد قابل توجهی چهره‌های برجستهٔ هنری خاصه در حوزهٔ صنایع دستی هستیم که متأسفانه به‌طور شایسته‌ای تکریم نشده‌اند؛ این بی‌توجهی خود زمینه‌ای منفی را ایجاد کرده است تا شاهد افول تولیدات هنری سنتی در این پهنه باشیم؛ امری که می‌توانست نشانی از فرهنگ و تمدن غنی این خطه باشد و نقشی مهم در راستای کاهش آلام مردمان آن ایفا

کند. در همین چارچوب، پیشنهاد تولید و ارائه آثار نمایشی و مستند به منظور نشان دادن چهره واقعی استان و ظرفیت‌های فرهنگی و هنری آن در اغلب مصاحبه‌ها مورد توجه بوده است. این پیشنهاد نیز در شرایطی مطرح می‌شود که به نظر برخی از مشارکت‌کنندگان پژوهش، در دهه‌های گذشته اغلب چهره‌ای منفی از استان و مردمان آن در رسانه‌ها بر ساخته و نمایش داده شده است. این موضوع جدای از آن که موجب تشویش و نگرانی مردم استان شده است، همچنین موجب شده است تا ظرفیت‌ها و فرصت‌های نهفته در این ناحیه نادیده بماند؛ امری که هرگونه سرمایه‌گذاری در حوزه‌های فرهنگی و هنری در سیستان و بلوچستان را تحت الشعاع قرار داده است و اساساً میل به حضور در این استان را در بین دیگران کاهش خواهد داد.

متخصص نبودن برخی از مدیران و آگاهی اندک آنها از دل‌مشغولی‌های اصحاب فرهنگ و هنر یکی دیگر از مسائل اشاره‌شده توسط بخشی از مشارکت‌کنندگان پژوهش است و آن‌ها در همین راستا انتخاب مدیران کاربلد، جهادی و دل‌سوز را، که تعاملی مثبت با اهالی فرهنگ و هنر دارند، یکی از اولویت‌های آنی در این حوزه می‌دانند.

همچنین، نظر به وجود نگرانی‌های مرتبط با رواج بی‌ضابطه فضای مجازی و بهره‌گیری نادرست از شبکه‌های اجتماعی به ویژه در بین نوجوان و جوان، یکی از اولویت‌ها از نظر صاحب‌نظران حوزه فرهنگ استان برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح این فضا است.

باری، مبتنی بر یافته‌های پژوهش و دغدغه‌های صاحب‌نظران، آن چنان که در صفحات گذشته نیز اشاره شد، واقعیت آن است که هرگونه برنامه‌ریزی و اولویت‌گذاری در راستای تحقق عدالت فرهنگی در پهنه‌های چندقومی و چندمذهبی، همچون سیستان و بلوچستان، بایستی ناظر به بازشناسی و ارج‌گذاری به مؤلفه‌هایی باشد که برای شهروندان این مناطق دارای اهمیت و ارزش‌های هویت‌بخش هستند. بخشی از این مهم البته مستلزم ترسیم یک چشم‌انداز بلندمدت و حرکت در آن راستاست — و ما در بخش بعدی به بحث در این باره خواهیم پرداخت — لکن می‌توان برخی از اقدامات گاه بسیار ساده و کم‌هزینه را به صورت فوری اجرا کرد که هر یک سهمی به سزا در رضایت‌مندی این شهروندان و بهبود تعلق‌های هویتی آن‌ها از جمله هویت ملی دارد. بر این پایه و با نگاهی به بافت اجتماعی و فرهنگی مورد مطالعه، به نظر می‌رسد پیشنهادهای ذیل را در کوتاه‌مدت بتوان اجرایی کرد:

- تسهیل شرایط برگزاری برنامه‌های قومی و مذهبی به ویژه برای اقوام؛

- زمینه‌سازی و برگزاری برنامه‌های بین قومی و مذهبی به منظور گفت‌وگو و مفاهمه فرهنگی؛
 - بزرگداشت مناسبت‌های مختلف قومی و مذهبی در ارتباط با تاریخ، فرهنگ و مشاهیر سیستان و بلوچستان، نه صرفاً در سطح استان بلکه در سطوح ملی و بین‌المللی؛
 - تسهیل آموزش و انتشار زبان‌ها یا گویش‌های قومی و محلی، از جمله به واسطه فراهم کردن شرایط برای آموزش این زبان‌ها در مدارس و دانشگاه‌ها، یا فراهم ساختن امکان کاربرد زبان‌هایی همچون بلوچی در رسانه‌های رسمی همانند صداوسیما؛
 - در امتداد پیشنهاد فوق، می‌توان تأسیس شبکه‌های ملی به زبان‌های قومی در راستای بسط‌گفتمان مناسب و بین‌فرهنگی در سطح کشور را در دستور کار قرار داد، یا دست‌کم نسبت به فراهم کردن شرایط برای تولید و انتشار انواع فیلم‌ها به زبان‌های قومی و محلی اهتمام ورزید؛
- فراهم کردن منابع، اسناد قومی و مذهبی و محلی در کتابخانه‌های عمومی و تسهیل دسترسی به آن‌ها مورد دیگری است.

پیشنهادات و اولویت‌های فرهنگی و هنری بلندمدت

پیش از هر بحثی، در ارتباط با پیشنهادات و اولویت‌های بلندمدت، به نظر می‌رسد پیش‌نیاز هر چشم‌انداز این‌چنینی اهمیت دادن به وجود خود شهروندان و لزوم درگیر ساختن آن‌ها با موضوع است. بنا بر این، چه‌بسا مهم‌ترین پیشنهاد و اولویت بلندمدت را بتوان «فراهم کردن زمینه‌ها و تسهیل شرایط حضور و مشارکت خود اعضای گروه‌های مختلف قومی و مذهبی استان در امر برنامه‌ریزی و اجرا» قلم‌داد نمود. این مهم بی‌تردید مستلزم فراهم آوردن امکانی برای حضور و مشارکت فعالانه آن‌ها در عرصه‌ها و از جمله سازمان‌های فرهنگی رسمی است.

یکی دیگر از الزامات، فعالیت هدف‌مند در یک چارچوب بلندمدت برای تحقق عدالت فرهنگی البته وجود بازوهای کارشناسی و مشورتی است که در جوامع توسعه‌یافته در چارچوب مراکز پژوهشی اصیل و مستقل نمود می‌یابد. بر همین اساس، به نظر می‌رسد زمینه‌سازی برای شکل‌دهی به مراکز پژوهشی مناسب برای تحقیق و تتبع در عرصه‌های مختلف فرهنگی و هنری محلی در استان‌هایی همچون سیستان و بلوچستان الزامی آشکار باشد. بدیهی است که نهادینه شدن این امر را می‌توان و باید در یک چشم‌انداز بلندمدت

دنبال نمود.

با آگاهی از آنچه گفته شد، در ادامه به رئوسی اشاره می‌شود که به ویژه از نگاه صاحب‌نظران مشارکت‌کننده در پژوهش حاضر می‌توانند به‌عنوان پیشنهادها و اولویت‌های فرهنگی و هنری بلندمدت برای توسعه این حوزه در استان سیستان و بلوچستان قلم‌داد شوند.

بنا بر این، همسو با آنچه تا کنون مطرح شد، نخست آن‌که وجود شکاف‌های چندگانه در استان سیستان و بلوچستان امری انکارناپذیر است. مهم‌ترین این شکاف‌ها البته شکاف‌های قومی و مذهبی است. در یک سو، این استان همواره تحت تأثیر ساختار طایفه‌ای بوده و مؤلفه‌هایی همچون قوم‌مداری در آن کاملاً مشهود است؛ در آن‌سوی دیگر برخی شکاف‌های مذهبی در این ناحیه ظهور و بروز یافته‌اند. به تعبیر بسیاری از مشارکت‌کنندگان پژوهش، هرگونه فعالیت فرهنگی و هنری در این ناحیه با ملاحظه‌های بسیاری از این حیث رو به رو است و در مواردی روال امور را مختل می‌کند. بنا بر این، یکی از اولویت‌هایی که بایستی در یک چارچوب بلندمدت مورد توجه قرار بگیرد و تعدیل شود همین شکاف‌های موجود است. در یک سطح کوتاه‌مدت شاید بتوان با لحاظ کردن حساسیت‌های قومی و مذهبی در برنامه‌ریزی‌های فرهنگی و درگیر ساختن معتمدان، آگاهان و روشن‌فکران قومی و مذهبی در این امور، به مدیریت مسائل پرداخت، لکن لازمه این موضوع در سطح بلندمدت بهبود رفتارها و نگرش‌های فرهنگی خاصه از طریق آموزش و آگاهی‌بخشی و نیز فراهم‌سازی زمینه‌های عبور از احساس تبعیض و محرومیت نسبی خاصه در بین اقوام است.

همچنین به زعم برخی از مشارکت‌کنندگان، نباید نسبت به وجود حلقه‌های مفقوده در این حوزه غافل بود. به عبارت دیگر، اغلب شاهد نبود یا کم‌توجهی به دو زنجیرهٔ مبانی و هیئت‌های اندیشه‌ورز و تأکید صرف بر زنجیرهٔ سیاست‌گذاران، لوازم و عاملان فرهنگی هستیم. این امر بیش‌تر موجب ایجاد چالش‌های ارتباطی بین نهادهای دولتی و رسمی فرهنگ با بدنهٔ جامعه شده است؛ آن‌چنان‌که اغلب شاهد تصمیم‌گیری‌های مرکز‌محور و تمرکزگرایانه در این حوزه هستیم. به عبارت دیگر، برنامه‌ریزی‌ها اغلب از بالا به پایین و بدون توجه به مقتضیات جامعهٔ محلی صورت گرفته است. جملگی این مسائل، ضرورت آسیب‌شناسی روندهای گذشته و جاری حاکم بر وضعیت سیاست‌گذاری فرهنگی و هنری را آشکار می‌کند. در همین چارچوب، توسعهٔ گفت‌وگوهای فرهنگی در تمامی سطوح جامعه و فراهم آوردن فرصت و فضایی جهت شنیده شدن صدای تمامی

گروه‌های ذی‌نفع طراحی استراتژی‌ها و ارائه برنامه‌های متناسب با موقعیت ویژه استان و اقتضائات خاص آن و احصای اولویت‌های فرهنگی استان و برنامه‌ریزی مبتنی بر این اولویت‌ها از پیشنهادهای است که در چشم‌اندازی میان‌مدت و بلندمدت می‌توان به آن جامعه عمل پوشاند.

باری، بخشی از پیشنهادهای مشارکت‌کنندگان پژوهش حاضر به ضرورت ایجاد و گسترش زیرساخت‌های فرهنگی و هنری در سطح استان و افزایش عدالت در زمینه دسترسی به امکانات و فرصت‌ها مربوط است. این موضوع به ویژه از این رو اهمیت دارد که برخی از نقاط شهری و روستایی استان در عمل از هیچ‌گونه امکانات فرهنگی و هنری برخوردار نیستند. برای این موضوع نیز اگرچه در سطح کوتاه‌مدت می‌توان تمهیداتی اندیشید، لکن حل و رفع آن نیازمند اهتمامی بلندمدت است. در همین راستا و نظر به یکی از دغدغه‌های اصلی فعالان فرهنگ و هنر مبنی بر نبود وحدت‌رویه و نیز برخی موازی‌کاری‌ها در این حوزه، ضرورت بازنگری در تقسیم وظایف بین دستگاه‌ها و ایجاد هماهنگی فرابخشی در بین آن‌ها لازم است. به‌طور مشخص، اهمیت رسمیت بخشی به اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی به‌عنوان دستگاه متولی و هماهنگ‌کننده در این زمینه و در عمل کاملاً احساس می‌شود. در همین چارچوب نیز پیشنهاد می‌شود نظام بودجه‌ریزی و تخصیص اعتبارات مالی نگاهی سخاوتمندانه‌تر به این دستگاه و برنامه‌های آن داشته باشد.

محدودیت‌های پژوهش

علی‌رغم تمام دستاوردها و یافته‌هایی که ارائه شد، پژوهش حاضر، مانند بسیاری از تحقیقات دیگر، با محدودیت‌های مواجهه بوده است. یکی از مهم‌ترین این محدودیت‌ها، دشواری دسترسی به آمارهای جزئی و دقیق است. اگرچه به‌طور متناوب سال‌نامه‌های آماری از جمله در حوزه فرهنگ و هنر منتشر می‌شود، اما آن‌ها در واقع حاوی جزئیات دقیقی نیستند و در برخی موارد شمول زیادی ندارند. این موضوع گروه پژوهش را ناگزیر به پیگیری و مراجعات متعدد به دستگاه‌های مسئول کرده است؛ حال آن‌که برخی از دستگاه‌های مذکور همکاری شایسته‌ای را مبذول نداشته‌اند. از طرف دیگر، آمارهایی که در برخی موارد در دسترس پژوهش‌گران قرار گرفته است، عمدتاً پراکنده‌اند و علی‌الخصوص با برخی آمارهای رسمی و منتشرشده تناقض‌های آشکاری را نشان می‌دهند. این امر موجب شده است تا بررسی آمار و تحلیل آن‌ها با حساسیت دوچندان و اعتبارسنجی‌های چندلایه صورت گیرد که بی‌تردید زمان و انرژی زیادی از گروه پژوهش را مصروف خود داشته است.

یکی دیگر از مهم‌ترین محدودیت‌های پژوهش کمبود منابع و به ویژه پژوهش‌های روش‌مند در حوزه موردبررسی است. این امر ضرورت اهتمام بیش‌تر پژوهش‌گران بومی را در این زمینه آشکار می‌کند. بدیهی است با حمایت‌های مادی و معنوی لازم از این پژوهش‌گران باید زمینه انجام پژوهش‌های مرتبط را تسهیل کرد و در این ارتباط لازم است تا دستگاه‌ها و نهادهای مسئول رسالت خود را به خوبی ایفا کنند.

در پایان آن‌که نظر به شیوع ویروس کرونا و مشکلات ناشی از آن امکان گفت‌وگوهای حضوری و مصاحبه‌های عمیق با اصحاب فرهنگ و هنر استان و نیز صاحب‌نظران این حوزه مقدور نبوده است و پژوهش‌گران را در مواردی ناگزیر به استفاده از روش‌های جای‌گزین مانند مصاحبه تلفنی یا برخط کرده است.

جمع‌بندی

سیستان و بلوچستان، در جنوب شرقی ایران، از جمله استان‌هایی است که در اغلب شاخص‌های توسعه‌ای جایگاهی نازل دارد. شاخص‌های حوزه فرهنگ و هنر استان نیز از این قاعده مستثنا نیست. این در شرایطی است که پهنه مزبور به لحاظ اجتماعی و سیاسی همواره از موقعیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. همجواری مرزی با کشورهایی که اغلب دچار بی‌ثباتی‌اند از یک سو و وجود شکاف‌های درونی در خود این استان از سوی دیگر، موجب شده است تا تمامی کارشناسان نسبت به ضرورت توجه به این منطقه از جمله به لحاظ گسترش عدالت و دسترسی‌های فرهنگی تأکید کنند. بر همین اساس، در دهه‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی شاهد تلاش‌های قابل توجهی برای ایجاد زیرساخت‌ها و اجرای برنامه‌های فرهنگی و هنری در این خطه بوده‌ایم؛ تلاش‌هایی که به نظر می‌رسد با توجه به وسعت جغرافیایی و پراکندگی جمعیت این استان باید سرعتی مضاعف به خود گیرد. در همین چارچوب، در پژوهش حاضر سعی شد ضمن ارائه یک گزارش توصیفی از وضعیت فرهنگی و هنری موجود در استان، چشم‌اندازی تحلیلی از نقاط ضعف و قوت و نیز اولویت‌های این حوزه ترسیم شود؛ چشم‌اندازی که امید است توجه به آن سهمی در بهبود وضعیت ترسیم شده داشته باشد.

منابع

۱. آهنگر، عباسعلی؛ یوسفیان، پاکزاد؛ و کدخدا، حسنعلی (۱۳۹۵). توزیع جغرافیایی تنوعات واکه‌ای گویش سیستانی در دو بخش شهرکی - نارویی و میانکنگی. مجله زبان‌شناسی اجتماعی، ۱ (۱): ۳۶ - ۲۱.
۲. ابراهیمی، مریم (۱۳۸۷). احزاب و مطبوعات بلوچستان در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲. در کتاب گذری بر تاریخ بلوچستان: مجموعه مقالات همایش تاریخ بلوچستان (به اهتمام احمد سپاهی و عباس سرافرازی). زاهدان: دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۳. اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۸). گزارش نشست گفت‌وگوهای فرهنگی.
۴. اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۸). مراجعه پژوهش‌گران و اخذ حضوری داده‌ها: به تاریخ اسفندماه ۱۳۹۸.
۵. اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۸). مراجعه پژوهش‌گران و اخذ حضوری داده‌ها: به تاریخ اسفندماه ۱۳۹۸.
۶. افشار سیستانی، ایرج (۱۳۷۱). بلوچستان و تمدن دیرینه آن. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۷. افشار سیستانی، ایرج (۱۳۹۰). سیستان و بلوچستان نامه. تهران: کتاب‌دار.
۸. افشار، افشین (۱۳۹۰). دکتر ایرج افشار سیستانی: زندگی‌نامه و کارنامه علمی و فرهنگی. تهران: سازمان اسناد ملی ایران.
۹. الهامی، فاطمه (۱۳۹۶). جایگاه و تحلیل درون‌مایه سیتک‌ها در ترانه‌های سیستان. مجله فرهنگ و ادبیات عامه، ۵ (۱۸): ۱۸۱ - ۱۵۳.
۱۰. الهامی، فاطمه؛ و میرشکار، راضیه (۱۳۹۸). ارده‌خوانی و کاربردهای آن در آیین سوگ‌واری سیستان. مجله فرهنگ و ادبیات عامه، ۷ (۲۹): ۲۳ - ۱.
۱۱. امینی، محمدتقی؛ سیادت، سعیده؛ و پیرعلی، علیرضا (۱۳۹۱). بررسی چالش‌ها و فرصت‌های سرمایه‌گذاری در مناطق مرزی ایران: مطالعه موردی: استان‌های سیستان و بلوچستان و هرمزگان؛ در مجموعه مقالات همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ چالش‌ها و رهیافت‌ها. زاهدان: دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۱۲. اویسی، جواد (۱۳۹۱). مشاهیر سیستان. تهران: آبنوس.
۱۳. بابایی‌فرد، اسدالله (۱۳۸۹). توسعه فرهنگی و توسعه اجتماعی در ایران. مجله رفاه اجتماعی؛ ۱۰ (۳۷): ۷-۵۶.
۱۴. بختیاری، حسین (۱۳۹۷). طراحی مدل ارزیابی و رتبه‌بندی شبکه‌های استانی صداوسیما با رویکرد تصمیم‌گیری چندمعیاره. مجله پژوهش‌های ارتباطی، ۲۵ (۲): ۱۰۱ - ۷۹.
۱۵. برقی، محمد (۱۳۳۶). سازمان سیاسی حکومت محلی بنت؛ در ایام حکمرانی خاندان شیرانی. تهران: مازیار.
۱۶. بزرگ‌زاده، عبدالباسط؛ و ملازاده، نورالنساء (۱۳۸۴). زندگی، شخصیت و مبارزات مولانا عبدالله سربازی. تهران: احسان.
۱۷. بزرگ‌زاده، عبدالباسط؛ و ملازاده، نورالنساء (۱۳۸۷). زندگی‌نامه حضرت مولانا عبدالعزیز ملازاده.

تهران: احسان.

۱۸. بزرگ‌زاده، عبدالسلام (۱۳۹۲). جشن‌های مذهبی و محلی در بلوچستان. مجله فرهنگ مردم، ۳۴: ۸۷-۶۷.
۱۹. بلوکباشی، علی (۱۳۸۳). بلوچ؛ در دایره‌المعارف بزرگ اسلامی (جلد دوازدهم). تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
۲۰. بهمنی، محمدرضا (۱۳۸۷). نقش هامون در فرهنگ و هنر عامه سیستان. کنفرانس بین‌المللی بحران آب؛ زابل: دانشگاه زابل.
۲۱. بیک‌محمدی، حسن؛ نوری، سیدهدایت‌الله؛ و بذرافشان، جواد (۱۳۸۴). اثرات خشک‌سالی ۸۳-۱۳۷۷ بر اقتصاد روستایی سیستان و راه‌کارهای مقابله با آن. مجله جغرافیا و توسعه، ۳ (۵): ۷۲-۵۳.
۲۲. بیگللو، رضا؛ و اکبری، محمدعلی (۱۳۸۹). تبارشناسی جریان‌های فرهنگی در ایران معاصر. مجله تاریخ ایران، ۵ (۶۷): ۵۵-۱۷.
۲۳. پاتینجر، هنری (۱۳۴۸). مسافرت سند و بلوچستان. ترجمه شاهپور گودرزی. تهران: دهخدا.
۲۴. پایدار، ابوذر (۱۳۹۵). شناسایی و اولویت‌بندی عوامل رکود صنایع دستی بلوچ؛ مطالعه موردی: نواحی روستایی شهرستان قصرقند. مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، ۵ (۳): ۲۲۹-۲۱۵.
۲۵. پایگاه خبری وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۹۲). مزار گلستانه فعال عرصه فرهنگ عامه سیستان در گذشت. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۸/۱۲/۰۱؛ به آدرس <https://www.farhang.gov.ir/fa/news/85701>.
۲۶. پوراحمد، احمد؛ و همکاران (۱۳۹۱). بررسی و تحلیل نقش موزه‌ها در توسعه گردشگری فرهنگی؛ مطالعه موردی موزه‌های شرق استان مازندران. مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۱ (۱): ۱۲۸-۱۰۵.
۲۷. پیوند، سبزیبری (۱۳۹۶). ملک شفیق محمد و پیدایی زاهدان. مجله کاو، ۳: ۱۵-۹.
۲۸. جانب‌اللهی، محمدسعید (۱۳۷۵). نظام‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در طوایف بلوچ سرحد. مجله تحقیقات جغرافیایی؛ ۱۱ (۲): ۷۲-۵۹.
۲۹. جهانبانی، امان‌الله (۱۳۳۸). سرگذشت بلوچستان و مرزهای آن. تهران: ارتش.
۳۰. جهاننیده، عبدالغفور (۱۳۹۰). حماسه‌سرایی در بلوچستان. تهران: معین.
۳۱. جهاننیده، عبدالغفور (۱۳۹۶). فرهنگ بلوچی - فارسی. تهران: معین.
۳۲. خبرگزاری ایرنا (۱۳۹۷). گزارش نشست خبری معصومه هادی، مدیرکل کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان سیستان و بلوچستان. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۹/۰۲/۰۱؛ به آدرس www.irna.ir/news/83182526
۳۳. خبرگزاری ایرنا (۱۳۹۷). بالندگی فرهنگی سیستان و بلوچستان در ۴۰ سال شکوفایی. تاریخ دسترسی: www.irna.ir/news/83206137؛ به آدرس ۱۳۹۹/۰۲/۰۱.
۳۴. خبرگزاری ایسنا (۱۳۹۸). گزارش سخنرانی ادهم کرد زابلی، مدیرکل اداره ورزش و جوانان استان سیستان و بلوچستان. کد خبر: ۶۵۹۴۴-Sistan. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۹/۰۲/۰۹؛ به آدرس www.isna.ir.
۳۵. خبرگزاری علم و فناوری استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۸). مشاهیر و اسطوره‌های سیستان و بلوچستان. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۸/۱۲/۰۱؛ به آدرس <http://stnews.ir/print/76846>.

۳۶. خوبفکر برآبادی، حبیب‌الله؛ حسین‌پُر، محمدعثمان؛ و روستاخیز، بهروز (۱۳۹۸). تأملی بر وضعیت الگوهای معیشتی خانوارهای عشایر در شرایط خشک‌سالی؛ مطالعه موردی: خانوارهای عشایر استان سیستان و بلوچستان. *مجله مطالعات و تحقیقات اجتماعی ایران*؛ ۹ (۳): ۶۴۰-۶۱۵.
۳۷. خیاط‌سرکار، وحید؛ خیاط‌سرکار، زهرا؛ و خیاط‌سرکار، فاطمه (۱۳۹۴). نقش جوانان در پیشرفت و توسعه کشور؛ در *مجموعه مقالات هشتمین کنگره پیش‌گامان پیشرفت*. تهران: مرکز الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت.
۳۸. حسین‌پُر، محمدعثمان (۱۳۹۶). گزارش تحلیل مسائل و آسیب‌های اجتماعی استان سیستان و بلوچستان. تهران: پژوهش‌گاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
۳۹. دایر، رجینالد (۱۳۷۸). مهاجمان سرحد: رویارویی نظامی انگلستان با سرداران بلوچ ایرانی. ترجمه حمید احمدی. تهران: نی.
۴۰. دورانی، عبدالغفور (۱۳۹۰). بررسی تأثیر تفکر دیوبندی بر اوضاع اجتماعی و فکری بلوچستان (پایان‌نامه کارشناسی ارشد تاریخ ایران - دوره اسلامی). زاهدان: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۴۱. دولت‌یاری، عباس (۱۳۹۲). تأثیر باد بر فرهنگ و هنر مردم سیستان. *مجله فرهنگ مردم*؛ ۳۲: ۱۴۳-۱۲۹.
۴۲. رحیمی، بهمن (۱۳۹۱). گردشگری فرهنگی استان سیستان و بلوچستان با تکیه بر آیین‌ها و موسیقی محلی. همایش ملی مرزی و امنیت؛ چالش‌ها و رهیافت‌ها؛ زاهدان: دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۴۳. رحیمیان، بابک (۱۳۹۳). اکران تعطیلی در سینماهای سیستان و بلوچستان. خبرگزاری مهر؛ ۱۸ شهریور ۱۳۹۳. کد خبر: ۲۳۶۶۷۹۳؛ تاریخ دسترسی: ۱۳۹۸/۰۲/۲۰؛ به آدرس <http://mehrnews.com/xr7LV>.
۴۴. روح‌الامینی، محمود (۱۳۸۵). گرد شهر با چراغ؛ مبانی انسان‌شناسی. تهران: عطار.
۴۵. روستاخیز، بهروز (۱۳۹۴). فرهنگ و مسکن؛ با تأکید بر مناسبات تحولی مسکن و سبک زندگی در جامعه روستایی سیستان (پایان‌نامه کارشناسی ارشد مردم‌شناسی). تهران: دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
۴۶. روستاخیز، بهروز (۱۳۹۷). مواجهه با خود و دیگری: فهم تحولات گفتمانی مسئله هویت در بلوچستان ایران (رساله دکتری مردم‌شناسی). تهران: دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
۴۷. رهنورد، فرج‌اله؛ بیاتی چالشتری، طیبه؛ طاهرپور کلانتری، حبیب‌اله؛ و منوریان، عباس (۱۳۹۶). پاسخ‌گویی در شبکه خط‌مشی عمومی. *مجله فرایند مدیریت و توسعه*؛ ۳۰ (۴): ۶۶-۳۵.
۴۸. زکریایی کرمانی، ایمان؛ نظری، امیر؛ و شفیع سرارودی، مهنوش (۱۳۹۴). مطالعه نقوش سفالینه‌های معاصر روستای کلپورگان سراوان با رویکرد انسان‌شناسی هنر. *مجله نگره*؛ ۱۰ (۳۶): ۹۱-۷۴.
۴۹. زندمقدم، محمود (۱۳۹۷). حکایت بلوچ (دوره هفت‌جلدی). تهران: دنیا اقتصاد.
۵۰. سازمان تبلیغات اسلامی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۹). *مراجعة پژوهش‌گران و اخذ حضوری داده‌ها*؛ به تاریخ فروردین‌ماه ۱۳۹۹.
۵۱. سازمان فرهنگی، اجتماعی و ورزشی شهرداری زاهدان (۱۳۹۹). *مراجعة پژوهش‌گران و اخذ حضوری داده‌ها*؛ به تاریخ خردادماه ۱۳۹۹.

۵۲. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۷). سال‌نامه آماری استان سیستان و بلوچستان. قابل دسترسی در وبسایت سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سیستان و بلوچستان، به آدرس: www.mpo-sb.ir
۵۳. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۷). گزارش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان سیستان و بلوچستان، به آدرس: www.mpo-sb.ir
۵۴. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۷). سند آمایش استان سیستان و بلوچستان. قابل دسترسی در وبسایت سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سیستان و بلوچستان، به آدرس: www.mpo-sb.ir
۵۵. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۸). سند راهبردی استان سیستان و بلوچستان. قابل دسترسی در وبسایت سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سیستان و بلوچستان، به آدرس: www.mpo-sb.ir
۵۶. سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی کشور (۱۳۹۸). سال‌نامه آماری میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری سال ۱۳۹۷. تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی کشور.
۵۷. سالزمن، فیلیپ کارل (۱۳۹۰). بلوچ‌های یاراحمدزهی. مجله فرهنگ مردم؛ ۳۷ و ۳۸: ۵۲-۳۴.
۵۸. سالاربهزادی، عبدالرضا (۱۳۷۲). بلوچستان در سال‌های ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۷ قمری. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
۵۹. سالارزایی، امیرحمزه (۱۳۹۲). گزارش طرح پژوهشی رصد جریان‌های تأثیرگذار فرهنگی - اجتماعی حاکم بر استان سیستان و بلوچستان. زاهدان: سازمان تبلیغات اسلامی استان سیستان و بلوچستان.
۶۰. سایکس، سرپرسی (۱۳۳۶). سفرنامه سایکس یا ده هزار میل در ایران. ترجمه حسین سعادت نوری. تهران: ابن سینا.
۶۱. سپاهی، عبدالودود (۱۳۸۵). بلوچستان در عصر قاجار. قم: گلستان معرفت.
۶۲. سرفرازی، عباس (۱۳۹۰). فرقه مذهبی ذکری‌ها در بلوچستان. پژوهش‌نامه تاریخ اسلام؛ ۱ (۳): ۴۹-۷۴.
۶۳. سلطانی، سیما (۱۳۸۳). اشتراکات فرهنگی - تاریخی بلوچ‌ها با سایر ایرانیان. مجله مطالعات ملی؛ ۱ (۱): ۱۵۴-۱۳۱.
۶۴. سیاسر، قاسم؛ و رخشانی، محمدتقی (۱۳۹۱). تاریخ فرهنگ سیستان. تهران: آبنوس.
۶۵. سیاسر، قاسم (۱۳۹۲). سیستان و بلوچستان در روزگار پهلوی. تهران: آبنوس.
۶۶. سیدآبادی، ملوک؛ حاجانی، ابراهیم؛ و زمانی مقدم، افسانه (۱۳۹۶). چارچوبی برای سنجش شاخص‌های عدالت فرهنگی در استان‌ها و مناطق ایران. مجله مطالعات راهبردی؛ ۲۰ (۴): ۱۲۷-۱۰۳.
۶۷. سیدامامی، کاووس (۱۳۸۷). ادراک گروه‌های قومی از تصاویر رسانه‌ای خود. مجله تحقیقات فرهنگی ایران؛ ۱ (۴): ۷۸-۱۱۹.
۶۸. سیدسجادی، سیدمنصور (۱۳۷۴). باستان‌شناسی و تاریخ بلوچستان. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
۶۹. شه‌بخش، عظیم (۱۳۷۳). ماجرای دادشاه: پژوهشی در تاریخ معاصر بلوچستان. شیراز: انتشارات نوید

شیراز.

۷۰. شهنازی، جواد (۱۳۹۲). فرهنگ گویش سیستانی. تهران: پژوهش‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۷۱. شیرازی، روح‌الله؛ عسکری چاوردی، علیرضا؛ فرزین، سامان؛ و تقوی، عابد (۱۳۹۲). بررسی باستان‌شناختی بر تدفین‌های سنگی بلوچستان. پژوهش‌نامه خراسان بزرگ؛ ۱۴ (۱۱): ۳۹-۲۱.
۷۲. شیرانی، مینا؛ و همکاران (۱۳۹۷). بررسی انسان‌شناختی نقوش سفال کلپورگان سراوان. مجله هنرهای زیبا؛ ۲۳ (۴): ۸۰-۷۱.
۷۳. صباغ‌پور، علی‌اصغر (۱۳۸۵). توسعه فرهنگی و ساختار فرهنگی ایران. مجله راهبرد؛ ۴۲: ۶۵-۴۱.
۷۴. ضرغامی، برزین؛ و انصاری‌زاده، سلمان (۱۳۹۱). تحلیل فرصت‌ها و تهدیدهای ژئوپولیتیکای قوم بلوچ از دیدگاه نظریه شکاف‌های سیاسی-اجتماعی. مجله جغرافیای انسانی، ۸۱: ۱۱۰-۹۵.
۷۵. طالب‌پور، مهدی؛ سادات میرزازاده، زهرا؛ شجاع، کیانوش؛ و علیزایی، عمر (۱۳۹۷). تحلیل شکاف فرایندهای اصلی سرمایه انسانی در اداره کل ورزش و جوانان خراسان رضوی. مجله پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی دانشگاه جامع امام حسین (ع)؛ ۱۰ (۴): ۱۸۴-۱۵۹.
۷۶. طاهری، محمدرضا (۱۳۸۶). درآمدی بر تبارشناسی قوم بلوچ. مجله میثاق امین: فصل‌نامه پژوهشی اقوام و مذاهب؛ پیش‌شماره سوم: ۱۴۴-۱۳۳.
۷۷. طاهری، احمد (۱۳۹۷). بررسی نقش اقوام محلی بر تأمین امنیت پایدار در استان سیستان و بلوچستان. مجله دانش انتظامی استان سیستان و بلوچستان، ۹ (۲۶): ۲۸-۱.
۷۸. علی‌صوفی، علیرضا (۱۳۹۱). تحولات زمین‌داری و مالکیت در سیستان دوره پهلوی اول. مجله تاریخ‌های محلی ایران؛ ۱ (۱): ۱۰۵-۸۶.
۷۹. علی‌صوفی، علیرضا؛ آذرنیوشه، عباسعلی؛ و اویسی، عباس (۱۳۹۲). اشکال مالکیت ارضی در سیستان از صفوی تا پهلوی دوم. مجله گنجینه اسناد؛ ۲۳ (۱): ۲۵-۶.
۸۰. غراب، کمال‌الدین (۱۳۶۴). بلوچستان؛ یادگار مطرود قرون. تهران: کیهان.
۸۱. غفرانی، محسن؛ و همکاران (۱۳۸۹). طراحی و تدوین راهبرد توسعه ورزش قهرمانی استان سیستان و بلوچستان. مجله مدیریت ورزشی، ۲ (۴): ۱۹۰-۱۶۹.
۸۲. فاضلی، محمد (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی مصرف موسیقی. مجله انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۱ (۴): ۵۳-۲۷.
۸۳. فاضلی، نعمت‌الله؛ و قلیچ، مرتضی (۱۳۹۳). نگرشی نو به سیاست فرهنگی: سیاست فرهنگی از دیدگاه مطالعات فرهنگی. تهران: تیسرا.
۸۴. فصیحی، حبیب‌اله (۱۳۹۳). نابرابری‌های فضایی دسترسی به کتابخانه‌های عمومی در کشور. مجله تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی، ۲۰ (۲): ۲۲۸-۲۱۱.
۸۵. فکوهی، ناصر (۱۳۹۵). مبانی انسان‌شناسی. تهران: نی.
۸۶. فیروزی، محمد؛ سیفی، محمد؛ حسینی‌مهر، علی؛ و فقیهی، علیرضا (۱۳۹۶). تبیین علل شکاف بین نظر و عمل تربیت هنری در دوره اول متوسطه بر اساس عناصر برنامه درسی کلاین. مجله پژوهش‌های کیفی در برنامه درسی، ۲ (۸): ۵۲-۲۸.
۸۷. قاسمی‌فر، عزت‌الله؛ و تقی‌زاده، سیامک (۱۳۹۲). نقش عوامل ژئوپولیتیک در توسعه استان

- سیستان و بلوچستان. مجله سپهر؛ ۲۲ (۸۶): ۷۴-۸۲.
۸۸. کاروانی، عبدالطیف (۱۳۹۷). اعتیاد و سوءمصرف مواد مخدر در استان سیستان و بلوچستان؛ در کتاب تحلیل مسائل و آسیب‌های اجتماعی کشور. تهران: پژوهش‌گاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
۸۹. کاروانی، عبدالطیف؛ و غفاری‌نسب، اسفندیار (۱۳۹۸). کاوش کیفی ادراک دانش‌جویان بلوچ از بازنمایی هویت بلوچ‌ها در رسانه‌های جمعی؛ مورد مطالعه: دانش‌جویان بلوچ تحصیلات تکمیلی. مجله جهانی رسانه؛ ۱۴ (۲): ۱۶۳-۱۳۱.
۹۰. کاظمیه، اسلام (۱۳۵۶). جای پای اسکندر. تهران: جاویدان.
۹۱. کرد، نورالله (۱۳۸۶ الف). تذکره شعرای بلوچستان. تهران: پویان‌فرنگار.
۹۲. کرد، نورالله (۱۳۸۶ ب). چند شاخه ارغوان در کویر: تذکره مشاهیر بلوچستان. تهران: پویان‌فرنگار.
۹۳. کی‌قبادی، مرضیه؛ و همکاران (۱۳۸۷). از صنایع فرهنگی تا صنایع خلاق. قم: اداره کل تبلیغات اسلامی قم.
۹۴. گروسی، عبدالله (۱۳۷۴). جغرافیای تاریخی ناحیه بمپور. تهران: جهاد دانشگاهی.
۹۵. مبارکی، داریوش؛ و محدثی، حسن (۱۳۹۷). انقلاب اسلامی و تحول نظام قشربندی در بلوچستان ایران. مجله مطالعات اجتماعی اقوام؛ ۱ (۱): ۱۳۹-۱۰۹.
۹۶. مجلل‌چوبقلو، محمدعلی؛ ابراهیمی، علی؛ و قربانی‌چوپقلو، صمد (۱۳۹۲). تهاجم فرهنگی و تأثیر آن بر الگوی مصرفی ایران. مجله مهندسی فرهنگی، ۸ (۷۵): ۷۲-۵۶.
۹۷. محمدپور، احمد (۱۳۸۸). تحلیل داده‌های کیفی: رویه‌ها و مدل‌ها. مجله انسان‌شناسی؛ ۱۰: ۱۶۰-۱۲۷.
۹۸. محمدزهی، سعید (۱۳۹۸). در گفت‌وگو با گروه پژوهش، به تاریخ ۱۰ بهمن‌ماه ۱۳۹۸.
۹۹. محمدی، ملک‌محمد؛ و غفرانی، محسن (۱۳۹۴). طراحی و تدوین استراتژی توسعه ورزش‌های بومی سنتی بلوچستان. مجله مدیریت و توسعه ورزش، ۶ (۲): ۲۰۴-۱۸۹.
۱۰۰. محمودزهی، موسی (۱۳۸۷). نگاهی به سابقه نژادی قوم بلوچ بر مبنای داده‌های زبانی. در کتاب گذری بر تاریخ بلوچستان: مجموعه مقالات همایش تاریخ بلوچستان (به اهتمام احمد سپاهی و عباس سرافرازی). زاهدان: دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۱۰۱. محمودزهی، موسی (۱۳۹۲). هنر بلوچستان. تهران: آبنوس.
۱۰۲. محمودزهی، موسی (۱۳۹۳). نام‌داران بلوچستان. مشهد: راهیان سبز.
۱۰۳. مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵.
۱۰۴. مرکز آمار ایران (۱۳۹۷). نتایج آمارگیری گردشگران ملی، بهار ۱۳۹۷.
۱۰۵. مرکز آمار ایران (۱۳۹۸). نتایج آمارگیری گردشگران ملی، بهار ۱۳۹۸.
۱۰۶. مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات (۱۳۸۷). امیرتوکل کامبوزیا به روایت اسناد ساواک. تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات.
۱۰۷. مسرور علی‌نوده‌ی، مرتضی؛ و اسالم‌نژاد گیلوئی، مونا (۱۳۹۶). بیکاری در استان سیستان و بلوچستان: توصیف، تبیین و راه‌کارها؛ در کتاب تحلیل مسائل و آسیب‌های اجتماعی استان سیستان و بلوچستان. تهران: پژوهش‌گاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

منابع | ۱۶۳

۱۰۸. مسگرانی، حسین (۱۳۹۹). در گفت‌وگو با گروه پژوهش، به تاریخ ۲۰ مردادماه ۱۳۹۹.
۱۰۹. مقبلی، آناهیتا؛ و شیرعلی‌یان، فاطمه (۱۳۹۵). نقش مایه‌های به کار رفته در هنر سیستان و بلوچستان. مجله مطالعات تطبیقی هنر؛ ۶ (۱۱): ۹۸-۸۵.
۱۱۰. معاونت توسعه فناوری و مطالعات سینمایی (۱۳۹۷). سال‌نامه آماری فروش فیلم و سینمای ایران.
۱۱۱. معاونت توسعه فناوری و مطالعات سینمایی (۱۳۹۸). سال‌نامه آماری فروش فیلم و سینمای ایران.
۱۱۲. میرمحمدی، داود (۱۳۷۴). مطالعه و بررسی مؤلفه‌های بارز هویت فرهنگی و قومی مردم بلوچ و نسبت و رابطه آن با هویت فرهنگ ملی؛ مطالعه موردی: شهرستان زاهدان (پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی). تهران: دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
۱۱۳. میری، فریبا؛ و ترکمانی، جواد (۱۳۹۶). ارزیابی درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان؛ کاربرد روش‌های چندمعیاری. مجله اقتصاد کشاورزی، ۱۲ (۱): ۱۱۹-۹۵.
۱۱۴. نادری، احمد؛ روستاخیز، بهروز؛ فیاض، ابراهیم؛ و حسین‌پور، محمدعثمان (۱۳۹۷). تأملی بر آرایش نیروهای اجتماعی و تحول گفتمان‌های هویت قومی در بلوچستان ایران. مجله تحقیقات فرهنگی ایران؛ ۱۱ (۳): ۱۰۲-۶۹.
۱۱۵. ناصری، عبدالله (۱۳۵۸). فرهنگ مردم بلوچ. تهران: پیوند.
۱۱۶. ناصری‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۸). شناخت تاریخی بلوچستان. تهران: عقیل.
۱۱۷. نظری، امیر؛ زکریایی کرمانی، ایمان؛ شفیع سرارودی، مهرنوش (۱۳۹۳). مطالعه تطبیقی نقوش سفالینه‌های کلپورگان با نقوش سوزن‌دوزی بلوچ. مجله مطالعات تطبیقی هنر؛ ۴ (۸): ۴۷-۳۱.
۱۱۸. واحد چاپ و نشر اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۹). مراجعه پژوهش‌گران و اخذ حضوری داده‌ها؛ به تاریخ اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۹.
۱۱۹. واحد روابط عمومی اداره کل کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۹). مراجعه پژوهش‌گران و اخذ حضوری داده‌ها؛ به تاریخ خردادماه ۱۳۹۹.
۱۲۰. واحد روابط عمومی مدیریت حج و زیارت استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۹). مراجعه پژوهش‌گران و اخذ حضوری داده‌ها؛ به تاریخ خردادماه ۱۳۹۹.
۱۲۱. واحد طرح، برنامه و تحول اداری اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۹). مراجعه پژوهش‌گران و اخذ حضوری داده‌ها؛ به تاریخ اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۹.
۱۲۲. واحد کارگزینی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۹). مراجعه پژوهش‌گران و اخذ حضوری داده‌ها؛ به تاریخ اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۹.
۱۲۳. وبگاه اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۶). اعلام خبر افتتاح سینما هلال زاهدان؛ به تاریخ ۵ شهریور ۱۳۹۶. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۸/۰۲/۲۰؛ به آدرس <https://sistanbaloochestan.farhang.gov.ir/fa/news/300155>
۱۲۴. وبگاه اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی (۱۳۹۶). افتتاح نخستین بازار بزرگ فرهنگ، هنر و صنایع دستی در زاهدان. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۹/۰۵/۲۱؛ به آدرس <http://www.chht-sb.ir/fa/newsview/783>.
۱۲۵. وبگاه خانه مطبوعات استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۸). لیست نشریات عمومی استان سیستان و بلوچستان. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۹/۰۲/۰۱؛ به آدرس <http://ads.dabi.ir>.

۱۲۶. وبگاه دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۹۳). مطبوعات محلی استان سیستان و بلوچستان. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۹/۰۱/۲۰؛ به آدرس <https://rasaneh.farhang.gov.ir/fa/newsagency/2554>.

۱۲۷. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ایران (۱۳۸۳). پیمایش ملی رفتارهای فرهنگی ایرانیان؛ یافته‌های طرح پژوهشی فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در مناطق روستایی استان سیستان و بلوچستان. تهران: دفتر طرح‌های ملی.

۱۲۸. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ایران (۹۷-۱۳۹۱). سال‌نامه آماری فرهنگ و هنر کشور سال ۹۷-۱۳۹۱. تهران: مؤسسه فرهنگی هنری پویه شرق.

۱۲۹. وفائی‌فرد، زهره (۱۳۹۶). فرهنگ مردمی بلوچستان در لیکو. دومین کنفرانس بین‌المللی ادبیات و زبان شناسی؛ تهران: دانشگاه آزاد واحد شهر قدس.

۱۳۰. یعقوبی‌راد، فرزانه؛ کاووسی، اسماعیل؛ و رشیدپور، علی (۱۳۹۴). بررسی عوامل مؤثر بر ارتقای فرهنگ کتابخوانی در میان دانش‌آموزان پسر مقاطع متوسطه منطقه ۵ شهر تهران. مجله خانواده و پژوهش، ۱۲ (۲۶): ۱۰۶-۸۷.

۱۳۱. همت، محمود (۱۳۷۰). تاریخ بلوچستان. تهران: گلی.

132. Creswell, J. W. (2011). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Method Approaches*. CA: Sage.

133. Davis, S. (1999). *Bringing Culture into the Development Paradigm: The View from the World Ban*. *Development Anthropologist*; 16 (1-2).

134. Hosseinbor, M H (1984). *Iran and its Nationalities: the case of Baluch Nationalism* (Unpublished doctoral dissertation in Anthropology). American University

135. Salzman, P C (2000). *Black tents of Baluchistan*. Smithsonian Institution Press.

ارزیابی اسناد و مدارک موجود در مجموعه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و ادارات تابعه در استان‌ها و شهرستان‌ها نشان می‌دهد که اطلاعات و آمار دقیقی از وضعیت تولید، توزیع و مصرف حوزه فرهنگ و هنر وجود ندارد و اگر هم گزارشی وجود داشته باشد، کمتر بر واقعیات و نیازهای فرهنگی و هنری استان‌ها متکی است. این در حالی است که برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مطلوب، توصیف و تحلیل وضعیت فرهنگی و هنری استان‌ها ضروری است. بدین منظور، این مجموعه با هدف شناسایی وضعیت فرهنگی و هنری استان‌ها؛ شناسایی اقدامات و برنامه‌های انجام‌شده و در حال انجام فرهنگی و هنری؛ شناسایی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای حوزه فرهنگ و هنر؛ شناسایی خواسته‌ها و نیازهای فرهنگی و هنری؛ و سرانجام، شناسایی ظرفیت‌های بومی حوزه فرهنگ و هنر استان‌های کشور انجام شده است.

